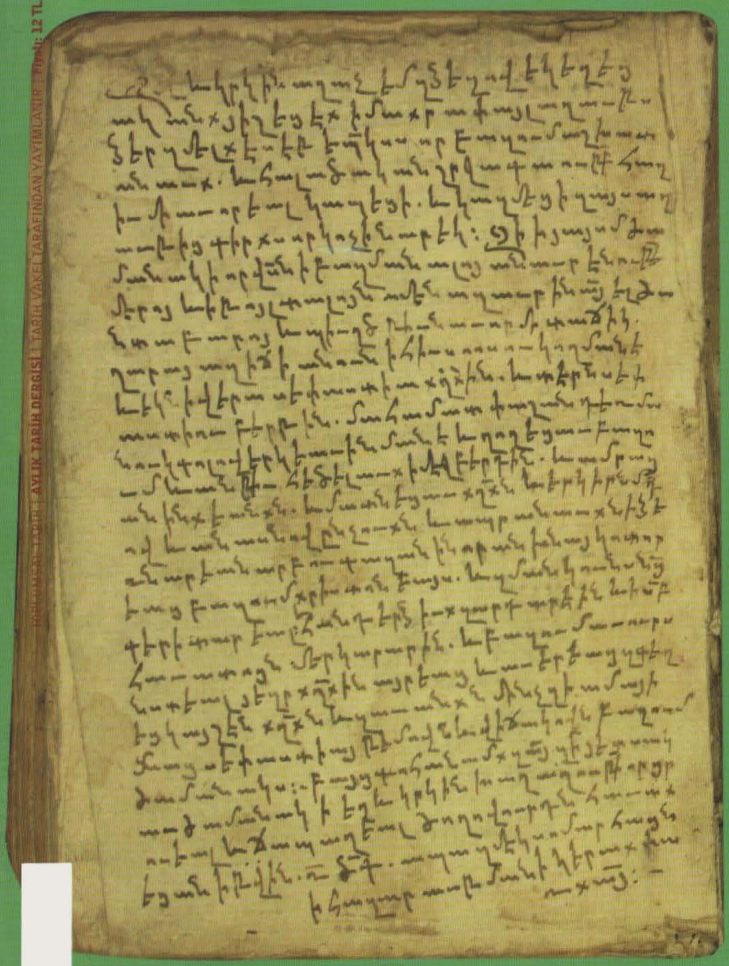
265
OCAK
2016

Tarih

Raşıp Duran'la İktidar-Basın İlişkisi Üstüne Yeniden

Söyleşi: Cansu Kılınçarslan - Ahmet Akşit

Elyazması Kolofonlarda Celali İsyanları

Ermeni rahipler tarafından yazılan, din dışı meseleleri de konu edinen kolofonlar Türkçe tarih yazımında neredeyse hiç yararlanılmamış bir kaynak, Osmanlı tarihine açılan farklı bir pencere.
Henry Shapiro'nun yazısı, sayfa 38

Kütahya'dan Kudüs'e Kudüs'te Ermeni Seramik Ticaretinin Doğuşu

Sato Moughalian

18. Yüzyılda Nakkaşhane Üzerine Belgeler: Sûrname-i Vehbî ve Musavvir İbrahim Çelebi

Sinem Erdoğan

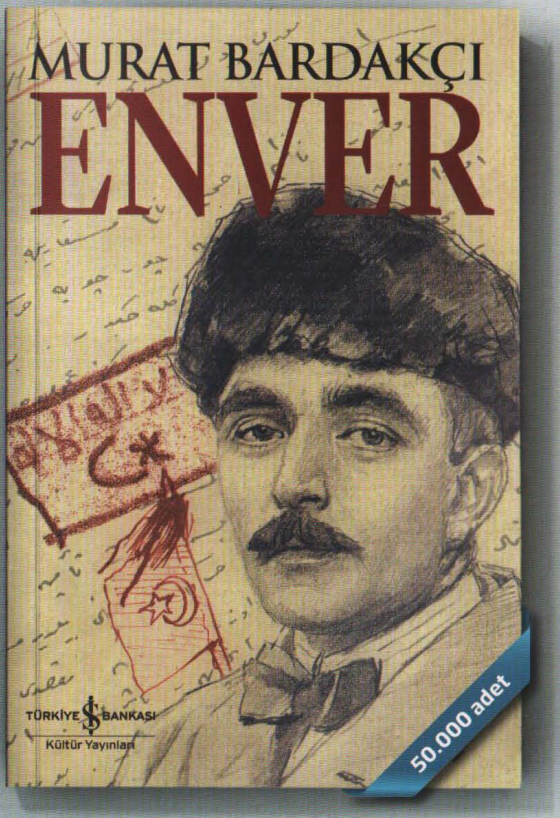
Osmanlı'nın Modernleşme Sürecinde İstanbul'un Yangın Söndürme Araçları

Sibel Gürses Söğüt

TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

41 Seneye Sığan Başdöndürücü Bir Macera:

Aşk, Savaş, Kan, Gözyaşı, Hırs ve İntikam Dolu Bir Hayat...

İstanbul'da mütevazı bir ahşap evde başlayıp Hürriyet Kahramanlığı'na ve imparatorluğun en güçlü adamlığına uzanan ama ardından idam mahkûmluğuna ve sürgünlere kadar giden, 1922'de uzak diyarların haritalarda bile yer almayan ücra bir tepesinde Rus süvarisinin namlusundan çıkan domdom kurşunu ile noktalanan 41 senelik macera dolu bir hayat...

Enver Paşa Türkçü-Turancı mı yoksa İslâmcı mı idi?
İstiklâl Harbi yıllarında neler yapmıştı?
Mustafa Kemal ile mektuplaşmaları...

Sıkıntılar ve hayallerle dolu sürgün seneleri...

Orta Asya'daki esareti ve uğradığı mağlûbiyet...

Hanımı, büyük aşkı Naciye Sultan'a hasret satırları...

Murat Bardakçı'nın, Paşa'nın ailesi tarafından doksan küsur sene boyunca muhafaza edilen ve şimdiye kadar yayınlanmamış özel evrakı ile sivil ve askerî arşiv belgelerine dayanarak kaleme aldığı Enver, tarihimizin bu çok önemli ismini her yönü ile ortaya koyarken, onun hakkında yanlış bilinen birçok konunun gerçeğini de gözler önüne seriyor.

Enver
Murat Bardakçı
784 sayfa
Karton kapak 38 TL, ciltli 50 TL

Konya kitabevimiz açıldı.
İnsanı ye Mah. Müneccimbaşı Sok. Konevi İş Merkezi No: 3/C Selçuklu - Konya
Tel: (0332) 351 16 07

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

Project funded by the EUROPEAN UNION

limen

Black Sea CROSS BORDER COOPERATION

Avrupa Birliği Karadeniz Havzasında Sınır Ötesi İşbirliği Programı çerçevesinde T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı'nın mali desteğiyle, Merkezi Finans ve İhale Birimi'nin sözleşme makamı olduğu, Temmuz 2013 - Aralık 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olan **LIMEN: Ege'den Karadeniz'e Kültürel Limanlar** başlıklı projede, Ege'den Karadeniz'e uzanan deniz rotası üzerindeki liman kentleri arasındaki **sürdürülebilir kültür turizminin geliştirilmesi** için bu alanda gerekli kurumsallaşmanın sağlanması yönünde etkinlikler düzenlendi. **Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna ve Gürcistan'dan** çeşitli müze, enstitü ve yerel yönetimlerin ortak olarak yer aldığı projede Türkiye'den **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sualtı Kültür Kalıntılarını Koruma Anabilim Dalı ve Koç Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü** ortak olarak yer aldı. Projenin odağında ise kültür mirası, tarihi ve arkeolojisi ile Karadeniz Havzası'nın en önemli kenti olan İstanbul yer aldı.

Küçükyalı ArkeoPark, alanın kuzeyi (KYAP, 2015)

Küçükyalı ArkeoPark İstanbul'un Avrupa Yakası'nda, Orta Bizans dönemine tarihlenen bir arkeolojik alandır. Duvarlarla çevrelenmiş bir platform ve büyük ölçekli bir yeraltı sarnıcını barındıran manastır kompleksi, **kentin patriklerinden biri olan Ignatios tarafından 867-877** yıllarında inşa ettirilmiştir. Alandaki yapılan arkeolojik kazılar sonucu bir kilise ve bir kule yapısı ortaya çıkarılmıştır. Yapıdaki kullanım izleri Geç Bizans dönemine (14. yüzyılın ortası) kadar takip edilebilmektedir. Katılım temelli arkeoloji çalışmaları Küçükyalı ArkeoPark projesinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Projenin temel faaliyetleri, arkeolojik alana sürekli ve sürdürülebilir katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirildi.

Proje kapsamında, Karadeniz Havzası'nda kültür turizminin geliştirilmesine örnek oluşturmak amacıyla Küçükyalı ArkeoPark'ı, yakın çevresini ve Prens Adaları'nı içine alan sürdürülebilir kültürel rotaların oluşturulması için atölye çalışmaları gerçekleştirildi. Küçükyalı ArkeoPark'ın Marmara Denizi ile olan fiziksel bağlarını geliştirmek amacıyla bir **bisiklet yolunun çalışmalarına başlandı** ve söz konusu arkeolojik alanla birlikte Marmara Denizi'ndeki 6 tarihi liman kentinin **tarihsel** ve arkeolojik araştırması yapıldı. Bir kentsel arkeoloji alanı olan Küçükyalı ArkeoPark'ın içinde bulunduğu mahalle ile bağlarının güçlendirilmesi için ise **kadınlara yönelik okuma yazma kursları, kermesler, girişimcilik eğitimleri ve çeşitli kültürel aktiviteler** düzenlendi. Küçükyalı ArkeoPark'ın engelliler için de kolay erişilebilir ve ziyaret edilebilir olmasını sağlamak için **arkeolojik alanda çevre düzenlemesi çalışması gerçekleştirildi.** Bu düzenleme ile alanın kuzeyinde sakin bir köşe oluşturuldu. (www.kucukyaliarkeopark.net)

Kültürel rotalar temalı atölye çalışması (KYAP, 2014)

Sanıcın açık alanında kermes (KYAP, 2014)

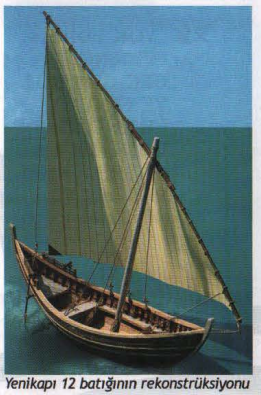

Küçükyalı ArkeoPark bisiklet temalı film akşamı (KYAP, 2015)

Sürdürülebilir kültür turizminin geliştirilmesine ait deneyimlerin paylaşıldığı ve **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sualtı Kültür Kalıntılarını Koruma Anabilim Dalı**'nın organize ettiği ve 9 ülkeden 100 uzmanın katıldığı sempozyum, 21-29 Ağustos 2015 tarihlerinde **Karadeniz'deki kültür odaklı gemi turizminin geliştirilmesine** öncülük etmek amacıyla bir yolcu gemisinde gerçekleştirildi.

Theodosius Limanı'nda halen devam eden kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan ahşap gemilerden bir tanesi olan **Yenikapı 12** isimli tekne LIMEN Projesi kapsamında **orijinal boyutlarında yeniden inşa edilmeye** başlandı. Yaklaşık 10 metre uzunluğunda olan ve kıyı ticareti yaptığı düşünülen bu gemi taşıdığı kargo ile birlikte Sualtı Kültür Kalıntılarını Koruma Anabilim Dalı'ndan uzmanlar tarafından gün ışığına çıkarılmıştı.

www.limenproject.net

Yenikapı 12 batığının rekonstrüksiyonu

Yenikapı 12 batığının kargosu ile birlikte gün ışığına çıkarıldığı hali

Yolcu gemisinde düzenlenmiş olan sempozyum

TÜRKİYE CUMHURİYETİ AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI
REPUBLIC OF TURKEY MINISTRY FOR EU AFFAIRS

KOÇ ÜNİVERSİTESİ

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ 1453

T.C. BAŞBAKANLIK HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI MERKEZİ FİNANS ve İHALE BİRİMİ CFCU

CROSS BORDER COOPERATION

MERHABALAR,

Bu neredeyse on yıldır yönettiğim *Toplumsal Tarih*'e yazdığım son editör yazısı; bir-iki ay içinde, yarım kalan doktora çalışmamı tamamlamak üzere Viyana'ya gideceğim. Bu sayıdan sonra *Toplumsal Tarih*'in yönetimi ve sorumluluğu bir yıldır birlikte çalıştığımız Nihal Boztekin'e emanettir.

1994'ten bu yana her ay yayımlanan dergimiz, bir sermaye grubunun veya devletin açık veya kapalı desteği söz konusu olmadan yirmi iki yılı devirdi. Türkiye'nin çalkantılı politik ve akademik ortamında aklı hür, vicdanı hür yazarları, akademisyen dostları ve tarih meraklılarının desteğiyle *Toplumsal Tarih*'in belli bir çizginin altına düşmeden yayım hayatını devam ettirmesinin önemsenmesi gerektiğini düşünüyorum.

Bilindiği gibi, dergimizin kurucusu Mete Tunçay. Yayın kurullarında dergiye gelen yazıların değerlendirme aşamasında benim de katıldığım tartışmalarda şahit olduğum tutum, Tunçay'ın ve diğer üyelerin müdahalelerinin tutarlı bir şekilde yeni belgeler/bilgiler veya yeni fikirler/yorumlar üstüne kurulmuş yazılara öncelik verilmesi yolunda olduğuydu; tabii bu bilgi ve görüşlerin makul bir şekilde, düzgün bir anlatımla okura sunulması da gerekiyordu. Kurulun tutumu yazarların siyasi duruşundan çok, bu yönde gösterdikleri çabayı ödüllendirmek yönünde oldu. Bu tutum devam ettiği müddetçe *Toplumsal Tarih*'in tarih konusunda Türkiye'deki entelektüel çabayı kendi havuzuna toplamaya devam edeceğini düşünüyorum. Bu havuza yurtdışından da ciddi katkılar olduğunu söylemeliyim.

Okurlarımız bilir; "Güncel" sayfalarının havası derginin büyük bölümünü kaplayan makalelerin bulunduğu geri kalan kısmından biraz farklıdır. Güncel bölümünde pek de kurula danışmadan, yazı işleri olarak Türkiye'de olup biten kimi hadiselere tepki verdiğimiz oldu. Benim dönemimde bu yolu açan hadise Hrant Dink'in öldürülmesidir; sonra Şık ve Şener'in tutuklanması, şimdilerde Dündar ve Gül'ün tutuklanması... Bir tarih dergisinden güncel bir konuya müdahale etmesi beklenen bir şey değil, ancak ülkemizde yaşanan birçok şeye vicdan ve adalet duygusu sahibi insanların tepkisiz kalması mümkün değil. Işık Tamdoğan'ın "Sertel Ailesi" sergisinin açışında söylediği gibi, Türkiye'de geçmiş geçmiyor; yani vicdan sahibi insanların olup biten haksızlıklara tepki vermesinin tarihe bakışımızı reforme etme çabasıyla da alakalı olduğunu düşünüyorum.

Hoşçakalın.

Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
25 AĞUSTOS 1923 KONYA'DAKİ SELÇUK ABİDELERİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

14 **WALTER PUCHNER'İN ONURUNA DÜZENLENEN KARAGİOZİS KONFERANSI**
Peri Efe

16 **BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ BİZANS ÇALIŞMALARI ARAŞTIRMA MERKEZİ AÇILDI**
Hazal Özdemir

20 **SERTEL AİLESİ: SELANİK'TEN SILAYA**

22 **"YOK EDİLEN MEDENİYET: GEÇ OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMLERİNDE GAYRİMÜSLİM VARLIĞI"**
Hazal Özdemir

24 **RESSAM SABİHA RÜŞTÜ BOZCALI SERGİSİ**
Peri Efe

28 **RAGIP DURAN'LA İKTİDAR-BASIN İLİŞKİSİ ÜSTÜNE YENİDEN**
Söyleşi:
Cansu Kılınçarslan
Ahmet Akşit

38 17. YÜZYIL OSMANLI-ERMENİ SOSYAL VE ENTELEKTÜEL TARİHİNE ARALANAN YENİ BİR PENCERE
ERMENİCE ELYAZMASI KOLOFONLAR
Henry R. Shapiro

46 **18. YÜZYILDA NAKKAŞHANE ÜZERİNE BELGELER: SÛRNAME-İ VEHBÎ VE MUSAVVİR İBRAHİM ÇELEBİ**
Sinem Erdoğan

52 **OSMANLI'NIN MODERNLEŞME SÜRECİNDE İSTANBUL'UN YANGIN SÖNDÜRME ARAÇLARI**
Sibel Gürses Söğüt

60 KÜTAHYA'DAN KUDÜS'E
KUDÜS'TE ERMENİ SERAMİK TİCARETİNİN DOĞUŞU
Sato Moughalian

68 **İDEOLOJİ OLARAK TEKNOLOJİ**
Beno Kuryel

74 **ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE VERGİ DÜZENLEMELERİ VE BUNLARIN 1930 YILI YANSIMALARI**
Yasemin Özkut

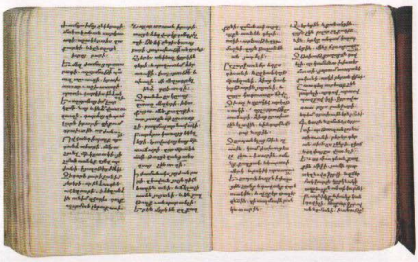
86 **TALAT TEKİN: BİR ÖMRE SIĞAN TÜRKOLOJİ**
Mehmet Ölmez

90 ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA "İSYANIN MAKUS TALİHİ MÜZESİ"
BAŞLAR HAZİNESİ (HİZÂNETÜ'R-RU'ÛS)
Mustafa Uyar

94 **RUPEN ZARTARYAN (1874-1915) VE MAKALELER**
Aylin Koçunyan

38 ERMENİCE ELYAZMASI KOLOFONLAR

Henry R. Shapiro, erken 17. yüzyıl Osmanlı tarihinin farklı bir perspektiften incelenebilmesini sağlayacak olan ve şimdiye kadar Türkçe araştırmalarda kaynak olarak kullanılmayan Ermenice elyazması kolofonlardan örnekler sunuyor.

68 İDEOLOJİ OLARAK TEKNOLOJİ

Beno Kuryel, teknolojinin sadece teknik bileşenlerden oluşmayıp, bireyi bir özne olarak içine aldığını anlatıyor ve bu yolla kültürel dinamiklerin ne şekilde yeniden üretildiği üzerinde duruyor.

74 ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE VERGİ DÜZENLEMELERİ VE BUNLARIN 1930 YILI YANSIMALARI

Yasemin Özkut, erken Cumhuriyet döneminde vergi sistemindeki değişimleri *Cumhuriyet* gazetesinde yapılan "Vergiler Hakkında Anket" ve gazetede çıkan haber ve yazılar eşliğinde değerlendiriyor.

86 TALAT TEKİN: BİR ÖMRE SIĞAN TÜRKOLOJİ

Mehmet Ölmez, 28 Kasım 2015 günü kaybettiğimiz dilbilimci Talat Tekin'in yaşam öyküsünü ve Türkoloji disiplinine kazandırdıklarını anlatıyor.

90 ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA "İSYANIN MAKUS TALİHİ MÜZESİ": HIZÂNETÜ'R-RU'ÛS

Mustafa Uyar, Abbasi halifelerinin ebediyetlerini görülebilir kılma arzusuyla Bağdat'ta tesis ettikleri, isyancıların başlarının saklandığı bir çeşit hazine veya depo olan "Hızânetu'r-Ru'ûs"u (Başlar Hazinesi) anlatıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 265, Ocak 2016

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Portakal Basım Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Huzur Mah. Tomurcuk Sk. No: 5/1 4.Levent Şişli/İstanbul
Tel: (0212) 332 28 01
www.portakalbasim.com.tr

BASKI TARİHİ
Aralık 2015

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12376

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Arupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

25 AĞUSTOS 1923

KONYA'DAKİ SELÇUK ABİDELERİ

L'ILLUSTRATION

L'Illustration dergisinin 25 Ağustos 1923 tarihli ve 4199 numaralı sayısının kapağında Washington'da Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Warren G. Harding'in (1865-1923) cenaze töreninden bir görüntü yer almaktaydı. 1921 yılında seçilen Harding, 2 Ağustos günü uzun bir seyahatin sonunda San Francisco'da beyin kanamasından ölmüştü.

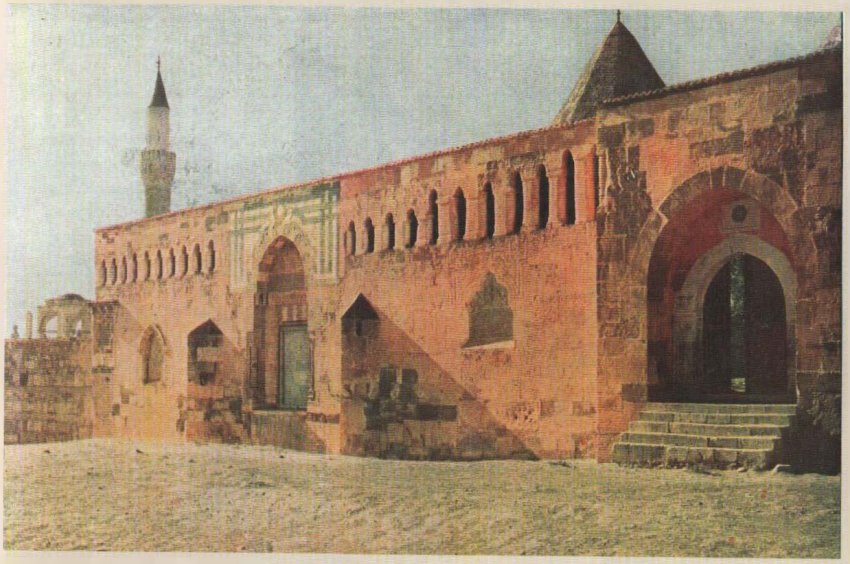
Derginin iç sayfalarında ise Türkiye'yle ilgili iki yazı bulunuyordu. Bunların ilki gayet kısaydı ve Lozan sonrasında İsmet Paşa'nın İlk önce İstanbul'a uğramasıyla ilgili "İsmet Paşa'nın Türkiye'ye Dönüşü" başlığını taşıyan resimli bir haberden ibaretti:

"24 Temmuz günü Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra General İsmet Paşa, 6 Ağustos günü Ouchy'de Amerika Birleşik Devletleri'yle özel antlaşmayı imzalamak üzere İsviçre'de birkaç gün daha kalmıştı. Hemen sonrasında İstanbul'a doğru hareket etmiş ve orada coşkulu bir şekilde karşılanmıştı. Resmimiz kendisini şehrin valisi Adnan Bey ile birlikte eski Hariciye Nezareti'ne varırken göstermektedir. İsmet Paşa ardından Ankara'ya dönmüştür."

Habere eşlik eden resim de bu sahneyi temsil etmekteydi. Tek yanlışlık, paşanın sağında yürüyen

Lozan Barışı'ndan sonra İstanbul'da: İsmet Paşa, bir alayın başında eski Hariciye Nezareti'ne doğru yol alırken.

Alaeddin Camii kuzey cephesi.

kişinin Vali Adnan Bey olarak tanıtılmasıydı. O tarihte İstanbul valisi Ali Haydar Bey [Yuluğ] idi. Fotoğrafta görünen kişi ise Ankara Meclis hükümetinin Hariciye Vekâleti'nin İstanbul temsilcisi olarak görev yapan Adnan [Adıvar] (1881-1955) idi.

Dergide esas yer kaplayan ve dikkat çeken yazı, çoğu renkli olmak üzere bol resimli "Konya'nın Selçuk Abideleri" başlıklı uzun yazıydı. Bu yazı dizisinde daha önce de yaptığımız gibi esas itibariyle tasvir ağırlıklı olan bu metni vermek yerine gayet ilginç olan resimleri aktarmakla yetineceğiz; fakat gene de yazının bazı özelliklerini ve bazı kısımlarını önem ve ilginçlikleri nedeniyle biraz ayrıntılı bir şekilde vermeye çalışacağız.

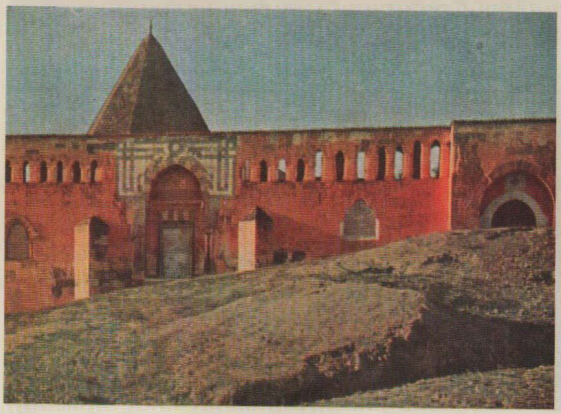
Bu yazının belki de en ilginç tarafı, Ernest Hébrard (1875-1933) tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Hébrard mimar, arkeolog ve şehirci olarak çalışmış ama özellikle Selanik ve Hanoi kentlerinin planını gerçekleştirmesiyle ünlenmiş olan biriydi. Selanik kentini büyük ölçüde yok eden 1917 yangınından sonra, Yunan hükümetinin daveti üzerine kentin yeniden inşası için gereken planın tasarlanmasını üstlenmiş

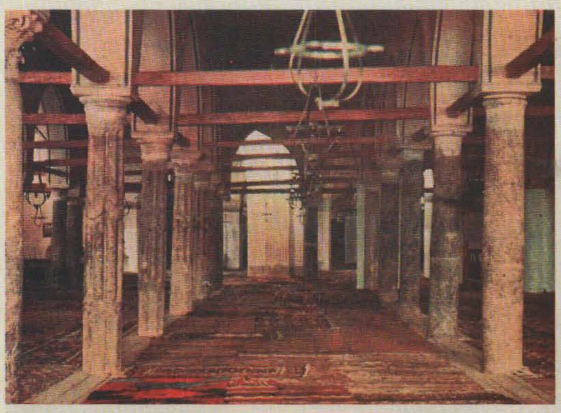
Alaeddin tepesinin planı.

Hébrard, kolonyal bir model takip ederek kentin geleneksel dokusunu ve özellikle Yahudi ve Müslüman mahallelerinin varlığını kenara iten bir şehircilik anlayışı sergilemiştir. Ortaya çıkan modern kent bugün Selanik merkezinin esasını oluşturmaktadır.[1]

Fakat Hébrard'ın Konya'ya olan merakı daha erken bir tarihe rastlamaktaydı. Dergide yer alan metin ve fotoğrafları aslında yayından on yıl önce, Ernest Hébrard ve kendisi gibi mimar olan kardeşi Jean Hébrard Fransa'nın Milli Eğitim ve Güzel Sanatlar Bakanlığı tarafından Konya'daki Selçuklu eserlerini tespit etmek ve incelemek üzere

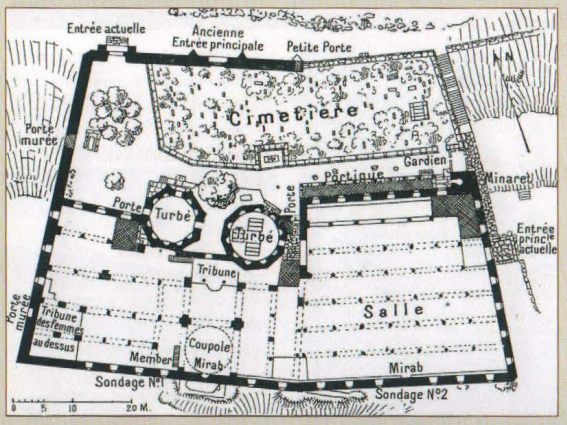

Türbenin sivri çatısının hâkim olduğu kuzey cephesinin kapısı (mermer kaplamalı).

Değişik şekillerdeki sütunları eski anıtlardan alınmış olan caminin bir odası.

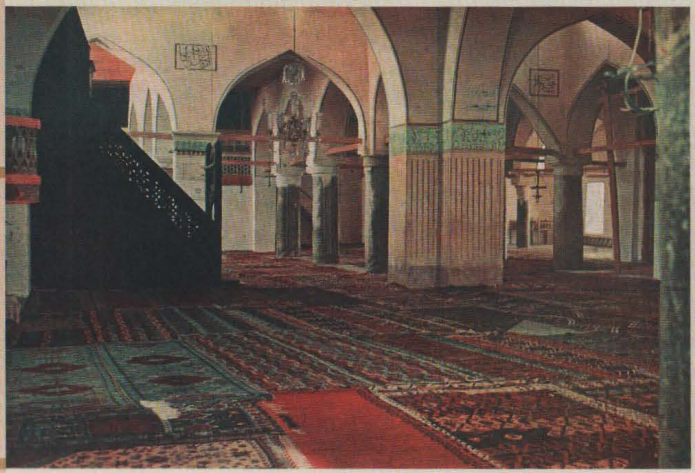
görevlendirildiklerinde çekmişlerdi. Dönüşünde ise bu konudaki yazısıyla resimleri *Illustration*'a vermiş idiyse de yazısının yayımlanması gecikmiş, ardından da Birinci Dünya Savaşı patlak verince bu proje tamamen rafa kalkmıştı. Bu döneme bir anlamda son veren Lozan Barışı ile birlikte ise dergi malzemeyi tekrar ortaya çıkararak on senelik bu yazı ve fotoğrafları yayımlamaya karar vermişti.

Alaeddin Camii planı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yazının kendisi söz konusu eserleri tasvir etmekle yetindiğinden pek ilginç değildi; fakat ona mukabil fotoğrafların çarpıcı olduğunu söylemek gerekir. Her şeyden önce, çoğunun renkli oluşu, bu kadar erken tarihte özellikle dikkat çekicidir. 19. yüzyıl boyunca her ne kadar renkli fotoğraf elde edebilmek için birçok deneme yapılmış ve bazılarında başarı elde edilmişse de, Lumière Kardeşlerin 1903'te icat ettikleri *autochrome* tekniği bu teknolojiyi yaygınlaştırmakta çok önemli bir rol oynamıştır. Hébrard kardeşlerin Konya'daki bu resimlerini hangi sistemle çektiklerini tam olarak bilmiyorsak da, bunun Lumière *autochrome*'u olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Hébrard'ların fotoğrafladıkları binalar konusunda gayet seçici davrandıkları anlaşılıyor. Konya dendiğinde bugün akla ilk gelen bina olan Mevlana Türbesi bunların arasında yer almamaktadır, zira bu külliyenin çoğu unsurları çok daha geç tarihlerde eklenmiştir. Bu anlamda resimlerde yer alan binaların hepsi tam manasıyla Selçuklu olup, 13. yüzyıla aittir: Alaeddin Camii (1220), İnce Minareli Medrese (1264), Karatay Medresesi (1251), Sırçalı Medrese (yakl. 1240). Bunlara ilaveten Selçuklu Sarayı'nın kalıntıları da resimlerin arasında yer almaktadır.

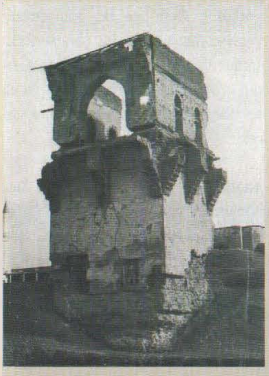

Caminin içi: Kemerli oda.

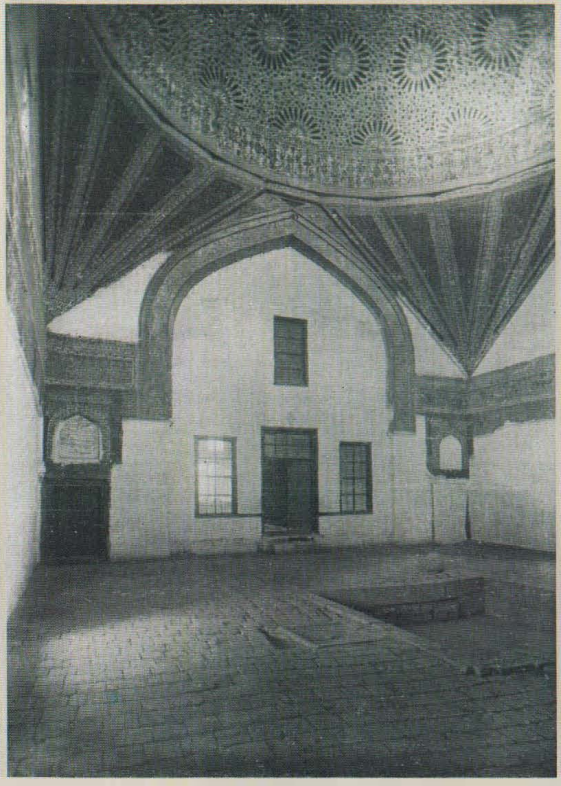
Fotoğrafların genel hoşluğu dışında önemli bir özelliği, daha sonraki yıllardaki ciddi tahribattan öncesini belgelemeleridir. Özellikle sarayın makalenin yayımlandığı tarihte neredeyse tamamen yok olmuş olması bu kayıpların belki de en çarpıcısıdır; fakat İnce Minareli Medrese'nin minaresine varıncaya kadar birçok binanın önemli unsurlarının kaybının bu şekilde belgelenmesi önemlidir.

Alaeddin tepesinin genel görünümü. Bu fotoğrafta sultanların bugün yok olmuş sarayının kalıntıları hâlâ görünmektedir.

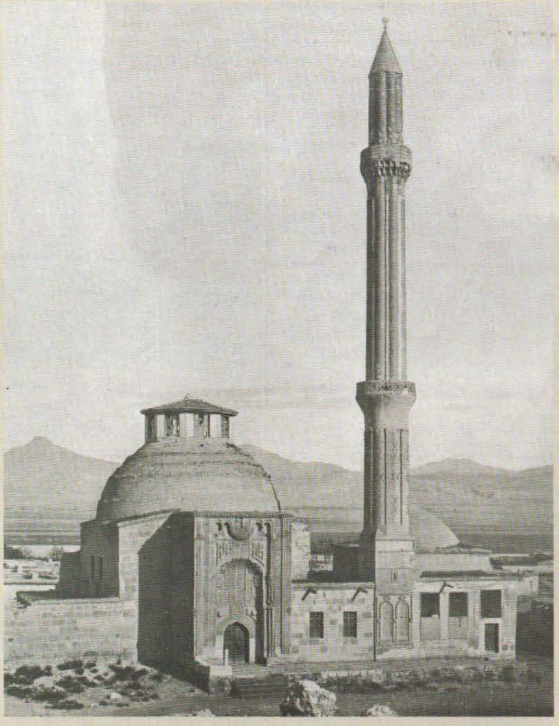
Selçuklu sultanlarının sarayının kulesi (bugün yıkılmıştır) (solda).

Karatay Medresesi'nin ana odası (sağda).

Bu yüzdendir ki metnin son paragraflarını olduğu gibi aktarmayı seçtik. Binaların kurtarılması için gösterilen yetersiz çabalar ve Konya'ya yıkılan bir imparatorluğun ardında biçilmeye çalışılan rol, bina tasvirlerinin çok ötesinde bu geçiş ve çöküş dönemini ilginç bir bağlama oturtmaya imkân vermektedir. Hébrard'ın Konya'nın istikbali konusundaki tahmin ve temennileri, makalenin nihai şeklinin 1921-1922 civarında, yani Anadolu'daki mücadelenin akıbetinin henüz belli olmadığı bir dönemde kaleme alındığını göstermektedir.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

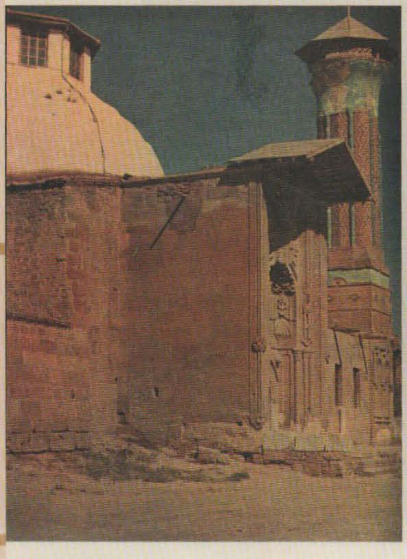
Eski Konya'nın en ilginç medreselerinden İnce Minareli Medrese'nin cephesi. Minarenin yıkılışından önce çekilmiş fotoğraf.

İnce Minareli Medrese'nin dışı (solda).

Konya'da Alaeddin Camii'nin içindeki mezarlar (sağda).

KONYA'NIN SELÇUK ABİDELERİ

"Şehirde bir zamanlar çok sayıda başka abideler bulunuyordu. Tepenin etrafında adım başı, çoğu çöp ve sokak köpekleriyle dolu eski bina kalıntılarına, kapı parçalarına, kellesi uçmuş minarelere, yarı yıkık kubbelere rastlanmakta. Bu harabelerin üzerinde arada sırada çini parçaları veya sırlı tuğlalar taşların tozlu gri tonlarına canlı ve renkli bir leke katıyor.

Çok sayıda Selçuklu eseri yok oldu; yapı taşlarının azlığı modern inşaatçıları eski binaları kolaylıkla kullanılan birer taş ocağı gibi görmeye itti. Hükümet konağı ve birçok başka modern bina bu şekilde Alaeddin'in surlarının taşlarıyla inşa edilmiş oldu.

Dünya Savaşı'ndan önce, Müze-i Hümayun Müdürü Halil Bey[2] hazretlerinin girişimi ve İstanbul'daki Evkaf Nezareti'nin ilgisi sayesinde Karatay Medresesi, İnce Minareli Medrese ve Sırçalı Medresesi'nde bakım ve güçlendirme çalışmalarına başlanmıştı.

Bir müddet Türk-Yunan çatışmalarının yer aldığı bölgede bulunan Konya'nın mevkii itibariyle bugün Selçuklu eserlerinin bombaların ve siyasi kargaşadan sonra sıkça ortaya çıkan vandalizmin hedefi olmasından korkulur. Gene de bu endişemizin yersiz olacağını ve bu şaheserlerin sanatçılara ve geçmişin güzelliklerinin kıymetini bilenlere keyif verecek şekilde korunacağını ümit etmek gerekir.

Anadolu'da odaklanmış bir Türk devletinin sıkça bahsi geçti. Bu durum gerçekleşecek olsa, Konya eski önemine kavuşabilir. Bursa'dan daha iç bir bölgede ve nüfus bakımından açıkça Türk olan bir yörede bulunması, geleceğin Osmanlı payitah-

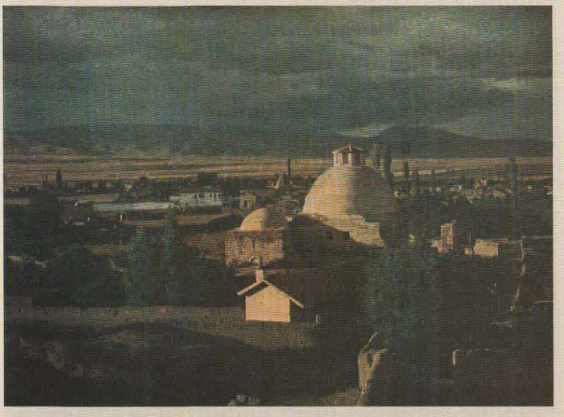

tına aday olabileceğini gösteriyor. Eğer Mustafa Kemal Paşa Ankara'yı tercih ettiyse bunun nedeni herhalde stratejik olsa gerek, zira bu kent Konya'nın tarihi mirasına sahip olmaktan pek uzak ve yeri de, eğer yanlış hatırlamıyorsak, modern bir kentin gelişimine daha az elvermektedir.

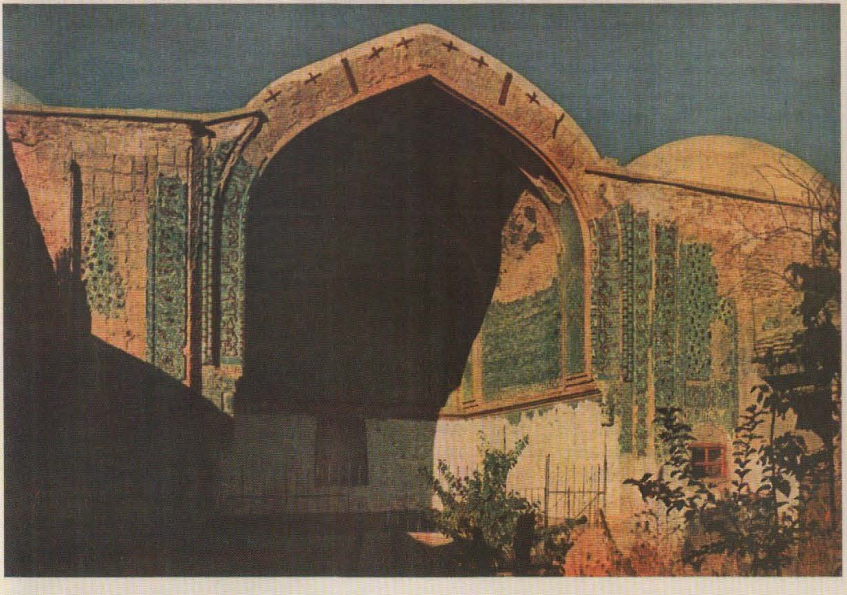
Bitirirken bir dilekte bulunalım. Konya eğer bir gün payitaht olarak yeniden doğacak olursa umarız ki Türkler, bir taraftan asrımızın ihtiyaçlarının dayattığı şartları kaale alırken, gelecekteki binaları için kendilerine yabancı olan sanatları kopyalamaktansa Selçuklu sanatının geleneklerinden ilham alırlar."

Karatay Medresesi: Bahçe-avlunun etrafında dizilmiş talebe hücreleri.

Karatay Medresesi'nin genel görünümü.

Sırçalı Medrese: Büyük kemer (çini mozaik kalıntıları).

DİPNOTLAR

1 Selanik'in şehircilik öyküsü için bkz. Alexandra Yerolympos, *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920): Aspects of Balkan Town Planning and the Remaking of Thessaloniki* (Selanik: University Studio Press, 1996).

2 Osman Hamdi'nin kardeşi ve halefi Halil Edhem [Eldem] (1861-1938).

İstiklal Şenlikleri

1 OCAK 1916

TANİN

Gerek matbaamıza, gerek Milli Ajans'a varid olan müteaddit telgrafnamelerde bildirildiğine göre Osmanlı Devleti'nin yevm-i istiklali münasebetiyle Anadolu'nun ekseri şehirlerinde büyük nümayişler yapılmıştır.

Şehrimizde de evvelki günkü tezahüratı ikmal etmek üzere gece Şehzadebaşı'nda Millet Tiyatrosu'nda Müdafaa-i Milliye menfaatine Türk Ocağı tarafından bir müsamere tertip edilmişti. Müsamerede Ağaoğlu Ahmet, Fuat Hulusi, Şefik, Celal Sahir ve Hamdullah Beyler tarafından birer nutuk irad edilmiş ve müteakiben Ziya Gökalp Bey'in küçük bir piyesi temsil olunmuştur. Celal Sahir Bey nutkunda İstiklal Günü'nün sene-i devriyesinin devletçe ve resmen milli bir gün olarak tanınması arzusunu izhar etmiş ve mekteplerin tatili suretiyle de hükümetin bu fikre doğru bir adım atmış bulunmasını kemal-i memnuniyetle yad eylemiştir. Ziya Gökalp Beyefendi'nin piyesleri Türk esatirinden ahz-ı ilham eden ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tesisi ile alakadar olan küçük bir levhadır ki Türk esatirinin bu kadar iyi bir şekilde sahneye koyulması ilk defa görülen bir hadise idi.

Selanik'teki Konsoloslarımız

2 OCAK 1916

SABAH

Sofya 1 Kânunusani— Selanik'ten iş'âr olunduğuna nazaran şehr-i hâlin on yedinci perşembe günü ba'de'z-zuhur saat dört buçukta İngiliz ve Fransızlardan mürekkep bir müfreze-i askeriye Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgar konsoloshanelerini ihata ederek konsoloslarını, konsoloshane memurlarını bi't-tevkif bir Fransız sefine-i harbiyesine sevk ve irkâb eylemiştir. Kavaid-i mevzua-i düveliyeye külliyen muhalif bulunan taarruz-ı vaki hükümet-i Yunaniye tarafından protesto edilmiş ve General Sarrail tarafından verilen cevapta ahiren düvel-i müttefike tayyarelerinin Selanik civarındaki İngiliz ve Fransız karargâhlarına icra eyledikleri hücumda attıkları bombaların tamamıyla hedefe isabet ederek tahribat-ı azime icra eylemelerini işbu hareket-i taarruziyenin mezkûr şehbenderler tarafından hükümet-i metbualarına verilen malumata göre tertip edilmiş olduğu ve bu tevkifin başka bir sebebe atfedilemeyeceği dermeyan edilmiştir. Osmanlı Konsolosu'nun esna-yı tevkifinde mukavemet teşebbüsünde bulunan Konsoloshane kavası mecruh olmuştur.

Atina 31— Sofya muhabirimizin gönderdiği tafsilatı aynen tekrardan sonra Atina muhabirimiz ber-vech-i ati iş'aratta bulunuyor: Türkiye, Almanya ve Avusturya Bulgar konsoloslarının tevkifi Yunan mahafil-i hükümetinde son derece bir infial tevlid etmiştir. Atina matbuatı İtilaf devletleri tarafından hukuk-ı beynel düvelin bu suretle tekrar ihlal edilmiş olmasını bir takım uzun makalelerle teşrih ve izah etmektedirler.

Protesto

Selanik konsolosumuzla konsoloshane memurininin keyfi bir tarzda tevkif edilmesinden dolayı hükümet-i seniyyenin Amerika Sefareti vasıtasıyla şiddetli protestoda bulunduğu cümle-i müstahberatımızdandır.

Kerkük'te

3 OCAK 1916

TANİN

Kerkük 13 Kânunuevvel (20 Kânunuevvel'de alınmıştır)— Sekenemiz düşmanın Gelibolu'dan tardı haberinden mesrur olarak icra-yı şadmani eylemekte iken Irakiden dört yüz esirin vürudu aynı günde yüzlerce Kürt mücahitlerinin de darü'l-harbe müteveccihen hareketleri tezahüratı takip etti.

Tunus'ta Cihad-ı Ekber

8 OCAK 1916

İKDAM

Logano 6 Kânunusani— Tunus'ta kur'a efradının taht-ı silaha celbi esnasında kanlı iğtişaşlar vukua geldiğini Sakolo gazetesi Milan'dan haber alıyor. Yerliler, kur'a meclislerini tard ettikleri gibi kur'a meclislerinden birinin riyasetinde bulunan Fransız kumandanını dahi öldürmüşlerdir.

Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda Fevkalade Müsamere

8 OCAK 1916

İKDAM

Merkez Kumandanı Cevat Beyefendi'nin taht-ı himayelerinde Gümüşsuyu Hastahanesi mecruhini menfaatine Kânunuevvel'in 26. Cumartesi günü zevali saat birde hanımefendilere ve gecesi beyefendilere birinci defa olarak "Asker Oğlu" milli ve vatani piyes 3 perde. Meşahir-i nükte-gûyandan Borazan Tevfik ve Sami Beyler tarafından monologlar: Sanatkâr-ı şehir Ahmet Fehim Efendi'nin iştirakiyle komedi Ertuğrul Muzika-i Hümayunu tarafından konser.

İngilizler ve Fransızlar Selanik'te Neler Yapıyorlar?

8 OCAK 1916

İKDAM

Berlin 7— Selanik'ten varid olan hususi haberler İngilizlerin etvar-ı mütehakimanesi hakkında tafsilat-ı atiye veriliyor: Üç İngiliz askeri mandalin satmak üzere Emperyal Oteli'ne giren bir Rumu tevkif edip zavallıyı fena halde dövdükten sonra otomobil ile karakola göndermişlerdir. Mevkuf yolda istimdat eylediğinden ahali otomobilin etrafına toplanıp bir Yunan polisi dahi otomobile takarrüb edip mevkufun tahliyesini talep eylediği hâlde İngilizler teslimden imtina eylemişlerdir. Bu aralık mevkuf otomobilden sıçrayıp kendisini denize atmışsa da İngilizler biçareyi denizden yakalayıp çıkarmışlardır. Toplanan ahali mazlumun çektiği işkencelere tahammül edemeyip galeyana gelmiş ve mevkufu cebren İngilizlerin elinden alıp Yunan jandarmasına teslim eylemiştir. Bu sırada İngilizin biri revolver ile

tehdidatta bulunduğundan ahali üç İngilizi linç usulüyle gebertmek istemişlerse de zalimler Emperyal Oteli'ne firar edip canlarını kurtarmışlardır.
İmbros gazetesi diyor ki: İngilizler-Fransızlar, konsolosları tevkif etsinler, Yunan tebaasını hapse atsınlar, bombalar atsınlar, kiliseleri telvis etsinler, askerleri Yunan kadınlarının ırzına tasallut eylesinler velhasıl her hangi rezalet ve kabahati yapsınlar da Venizelos ile dostları onları elan haklı çıkarmak istesinler! Doğrusu bunu akl-ı beşerin idrak edebilmesi mümkün değildir.

Selanik'te Tevkifat Devam Ediyor

9 OCAK 1916

İKDAM

Berlin– İtalyan gazetelerinin istihbarına nazaran Selanik'te İngilizler ile Fransızlar tevkifata devam ediyor. Son hafta zarfında 350 kişi tevkif edilmiştir ki bunlar meyanında Yunan tabiyetini kabul etmiş yüz kadar Fransız ve Avusturyalı kadın vardır.

Tayyare Muharebesi

9 OCAK 1916

SABAH

Beşinci Ordu muhabir-i mahsusamızdan 26 Kânunuevvel.
Tayyarecilerimizin cesaret ve maharet itibariyle düşman tayyarecisine tefevvukunu pek celî bir surette ispat eden dünkü tayyare muharebesi şu surete cereyan etmiştir: İmroz hangarlarından uçup tayyare karargaâhımıza doğru gelen sekiz düşman tayyaresi bir çok bombalar atmışsa da pek cüzi hasar yapabilmiştiler. Tayyarecilerimiz derhal işbu taarruza mukabele etmiş ve içlerinden biri düşman tayyaresinden birine yetişerek açtığı ateşle bunu Çanakkale civarına düşürmüştür. Bu vechile sukut eden tayyarenin pilotu, aletinin on metre açığında bulunmuştur.
Ba'de'z-zuhur saat üçte iki düşman tayyaresinin tayyare karargâhımız istikametine teveccüh ettiği görülmesiyle tayyarelerimiz yine havalanarak düşmana yetişmişler ve bu sırada attıkları kurşunla düşman tayyaresinden birisinin benzin deposunda iştial husule getirerek bunu da alevler içinde Ilgar Dere civarına düşürmüşlerdir. Bu ikinci düşman tayyaresinin pilotu kömür hâlinde, rasıdı ise parça parça bulunmuşlardır. Düşman tayyarecileri bu mağlubiyet üzerine acilen geri dönmüşlerdir. [...]

Tebliğ-i Resmi

10 OCAK 1916

SABAH

27 Kânunuevvel 331 tarihiyle Karargâh-ı Umumi'den tebliğ olunmuştur.
1. Çanakkale cephesinde: İnayet-i Hak ile Seddülbahir'den dahi düşman tard edildi. Üç günden beri ihzar edilip dün öğleden sonra tarafımızdan taarruzla başlayan muharebenin cereyanına dair henüz tafsilatlı rapor alınmadı. Şimdilik malum olan Seddülbahir'de ve Teke Burnu'nda harpten evvel yapılan bilcümle siperler tarafımızdan işgal edildi. Merkezden ilerleyen kıtaatımız düşmandan dokuz top iğtinam etti. Düşmanın çadırlı büyük ordugâhları çadır ve eşyaları ile birlikte elimize geçti. Topçularımız askerle dolu bir düşman nakliye gemisini batırdılar. Pek kesîr olan ganaimin ta'dadı henüz mümkün olamadı. Düşman zayiatı pek çok tahmin olunuyor. Bir harp tayyaremiz üçüncü bir düşman tayyaresine taarruz ederek tayyareyi alevler içinde Seddülbahir yakınında yere düşürmüştür. Düşmanlarımız bizi kalbgâhımızdan vurmak için hemen bir senedir bu cephe-i harpte her vasıtaya müracaat ettikleri hâlde Hakk'a istinad eden ordumuzun bihakkın tarihe geçecek kudret ve şecaat ve savletleri karşısında maddi ve manevi bir çok telefat ve zayiat vermekten başka bir netice elde edememiş ve bütün ümitleri kırılarak karşımızdan firara mecbur olmuşlardır. Orada vazife-i mukaddeselerini ifa yolunda şehit olanları tebcil ve kalan gazileri de takdir ederiz.
2. Irak cephesinde: İmam Ali El Garib'de bulunan ve bir fırka kadar tahmin edilen düşman Küttülamare'yi kurtarmak için bu iki mevki arasında bir günlük yürüyüş mesafede vaki Şeyh Said mevziimize dört harp vaporu himayesinde 24 ve 25 Kânunuevvel tarihlerinde pek şiddetli taarruz etmiş ve bu taarruzlar kıtaatımızın mukabil taarruzlarıyla kâmilen püskürtülmüş ve bir miktar da esir alınmıştır. Düşmanın zayiatı üç bini mütecaviz tahmin edilmiş ve bilhassa bir süvari livası pek mühim zayiata duçar edilmiştir.

Haber-i Zafer

10 OCAK 1916

SABAH

Müjde-i zaferi Milli Ajans şu telgrafnamesiyle tebşir etmiştir: "İBeşinci Ordu muhabir-i mahsusamızdan) 27 Kânunuevvel– Düşman 26, 27 gece yarısında savletlerimiz ve bataryalarımızın pek müessir ateşleri altında Seddülbahir mıntıkasından Cenab-ı Hakk'a bin şükür muvaffakiyetle def ve tard edildi. Bu gün Gelibolu şibh-i ceziresi düşmandan kâmilen tathir edilmiştir."
Bu haber İstanbul ve bilad-ı selasede bir sürat-i berkiye ile intişar etmiş, bütün gönüllerde inşirahlar, bütün çehrelerde meserret ibtisamları belirmiş, her taraf bayraklarla donanmış, izhar-ı şadmani edilmiştir. [...]
Gerek İstanbul'da, gerek Üsküdar ve Beyoğlu ile mevaki-i sairede tecelli eden bu tezahürat-ı vatanperveraneyi, gündüzün tezyinatı, geceleyin de tenviratı tamamıyla tasvir edebilmeye hacmimizin müsait olmaması hasebiyle pek ziyade müteessifiz.
Zafer beşaretinin ilk intişarı üzerine cevami-i şerifede tahmidat ve tehlilat okunduğu gibi şehrimizde bilcümle Rum, Katolik ve Ermeni kiliselerinde müddet-i medide çanlar çalınmıştır.
Şehrimizdeki mekâtib-i muhtelife talebeleri de önlerinde musikalar olduğu ve üzerlerinde mensup bulundukları mekteplerin bayrakları bulunduğu hâlde payitahtın her tarafını dolaşarak neşideler kıraat ve bi-payan meserretlerini izhar eylemişlerdir. Öğleden sonra şehrimizde bulunan sunuf-ı

muhtelifeye mensup cemiyat azası dahi bayraklar ile şehrimizde dolaşmışlardır.
Akşam saat dört raddelerinde terzi, şekerci, inekçi, sütçü, manifaturacı, tuhafiyeci, cemiyetleri davullar ve zurnalar ile Bâb-ı Ali Caddesi tarikiyle Donanma Cemiyeti önüne gelmişler, burada cemiyet-i mezkûre azası ile Bahriye Nezareti'nden gönderilen bir musika heyete iltihak eyleyerek İttihad ve Terakki Merkez-i umumisi ile devair-i merkeziye ve müttefiklerimizin sefarethaneleri ziyaret olunmuş, nutuklar irad edilmiş ve cidden pek parlak tezahürat icra kılınmıştır. Geceleyin bilumum devair ile cevami ve mekâtip ve emakin-i hususiye tenvir olunduğu gibi fener alayları tertip edilmiş ve şehrin her tarafı gezilmiş. Beyoğlu cihetine de geçilerek müttefiklerimizin sefarethaneleri önlerinde nümayişler icra ve nutuklar irad edilmiş, heyetler kemal-i intizam ile yerli yerine avdet eylemiştir. [...]

İki Bin Kişinin Tevkifi

10 OCAK 1916

SABAH

Berlin 8– Selanik'te tevkifat devam ediyor. Şehr-i mezkûrda hakiki bir havf ve dehşet idaresi hüküm sürmektedir. Şimdiye kadar iki bin kişi pek gayr-ı meşru surette taht-ı tevkife alınmıştır. İngilizler ve Fransızlar Adalar Denizi'nin cenub-i garbisinde vaki Milo nam Yunan ceziresini bila ihbar işgal etmişlerdir. Yunanistan'da efkâr-ı umumiye pek ziyade galeyandadır.

Mukabele-bi'l-misl

10 OCAK 1916

SABAH

Selanik'te Fransız Başkumandanı General Sarrail tarafından şehbenderimiz ve şehbenderhane memurininin tevkif edilmesi üzerine hükümetimiz de bilmukabele Fransa Sefareti tarafından şehrimizde bırakılan memurları tevkif eylemeye karar vermiş ve mumaileyhüm bi't-tevkif Polis Müdüriyeti'ne nakledilmiştir.

General Falkenhayn ile Enver Paşa Arasında

11 OCAK 1916

İKDAM

Alman Orduları Erkân-ı Harbiye Reisi General Falkenhayn cenapları tarafından Başkumandan Vekili Enver Paşa hazretlerine çekilen telgrafnamedir:
İngiliz Fransız kıtaatı birçok aylardan beri Osmanlıların payitahtı olan Dersaadet'i zapt için uğraştılar. Osmanlı kuva-yı askeriyesi fevkalade şecaat ve besaletleriyle bu hücumları def ve nihayet düşmanı suret-i katiyyede ric'ata mecbur ettiler. Bu münasebetle pek sadık bir silah arkadaşı sıfatıyla en samimi ve en har tebrikatımı takdim ile kesb-i fahr eyler ve şems-i zaferin bundan böyle dahi Osmanlı silahları üstünde hissedar olmasını Cenab-ı Hak'tan temenni eylerim.
Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından verilen cevap:
Gelibolu şibh-i ceziresinin düşmandan külliyen tathir edilmiş olması vesilesiyle keşide olunan tebrik telgrafınıza arz-ı teşekkür eylerim. Filhakika iş bu bahr-i geçit demir kapısının düşmanlarımıza karşı kapanmasındaki muvaffakiyet şecî ve kahraman askerlerimizin en küçük rütbeden en büyüğüne kadar kan ve hayatlarını feda etmeleriyle hasıl olmuştur. Buna mazhariyetten naşi muzaffer Almanya ordusunu ve sizi dahi tebrikte pek haklıyım.

Askerlerimizin Kermanşah'a Duhulü: Parlak Bir Resm-i İstikbal

13 OCAK 1916

İKDAM

Azerbaycan muhabir-i mahsusamızdan: 30 Kânunuevvel– Asakir-i Osmaniye Kermanşah'a girmişlerdir. Ahali-i belde kıtaatımızı pek büyük bir sevinç ve meserretle çalgılarla istikbal etmişler, şehri donatmışlar ve kurbanlar kesmişlerdir. Civardaki aşairin kaffesi kıtaat-ı Osmaniye'ye beyan-ı hoş-amedide bulunmuşlardır.

Balkan Sürat Katarı

15 OCAK 1915

SABAH

Berlin 12 Kânunusani– Kânunusani'nin on beşinde İstanbul'a müteveccihen Berlin'den hareket edecek olan ilk Balkan Ekspresi biletlerinin kısm-ı azamı şimdiden satılmıştır. Bu treni dört yataklı vagon, iki yük vagonu, bir lokanta vagonu teşkil etmektedir. Vagonlarda Breslav, Peşte, Sofya üzerinden İstanbul'a gidecektir. Cümlesini muhtevi büyük levhalar bulunuyor. Hükümet ile alakası olan yolcular için yetmiş dört yer vardır. Bundan otuz beşi yataklıdır. Bu tren ile gidecek ilk tüccar vekilleri şark halıları ile muamele eden büyük Alman müessesatına mensuptur. Bu müessesatın mevcut malları harp esnasında mühim derecede tenakus eylediğinden yerini doldurmak istiyorlar.

İstanbul-Berlin Treni

19 OCAK 1916

İKDAM

Harb-i Umumi'nin pek mühim ve muazzam sahnelerinden birini teşkil eden ve Alman payitahtı ile makar-ı hilafet ve saltanatı yekdiğerine rabt ve ilsak eden, Berlin-İstanbul ilk sürat katarı dünkü nüshamızda mufassalan yazıldığı üzere evvelki akşam muayyen olan vaktinde Dersaadet'e muvasalat etmişti.
Dün zeval vaktinde müretteb program mucibince ilk İstanbul-Berlin şimendiferi Sirkeci istasyonundan hareket eyledi. Sirkeci İstasyonu ve hareket edecek tren suret-i mahsusada Osmanlı, Alman ve Avusturya-Macaristan, Bulgaristan devletleri bayrakları ve defne dallarıyla nazar-pira bir derecede tezyin olunmuştu. İstasyonda İstanbul'un ilk seyyah ve yolcularına, Şark Şimendiferleri Hat Komiseri Şakir Nimet Bey'le Hariciye Nezareti ve Polis Müdüriyet-i Umumiyesi memurini tarafından merasim-i teşyiye ifa olunmuştur. Esna-i teşyide Almanya ve Avusturya sefaretleri erkân ve memurini de hazır bulunmuştur. [...]

Dârülbedayi'nin İlk Temsili

20 OCAK 1915

SABAH

Dârülbedayi-i Osmani Heyet-i Temsiliyesi tarafından Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda bu gün ba'de'z-zeval saat bir buçukta hanımefendiler için ve gece saat dokuzda umum için mevki-i temaşaya vaz' edilecek ilk piyes Hüseyin Suat Bey'in garp edebiyatından iktisaben kemal-i muvaffakiyetle hayat-ı içtimaiyemize tatbik etmiş olduğu "Çürük Temel"dir. Piyes bir itina-i fevkalade ile hazırlanmış, dekor ile mümessillelere mahsus tuvaletlerin ahenktar bir mecmua-i zarafet teşkili için pek ziyade sarf-ı gayret edilmiştir.

Dârülbedayi ilk temsilinin temin edeceği parayı bir teşebbüs-i vatanperveraneye hasretmek istediğinden bu müsamerenin hasılat-ı umumiye-i gayrı safisini tamamen Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'ne teberru edecektir.

Piyes temsil edilmeden evvel Dârülbedayi Heyet-i Musikisi rast makamından bazı asar-ı eslafi terennüm edecektir. Programı cidden vakıfane tertip edilmiş olan bu naşinide konserin pek büyük bir tesir husule getireceği provalarda bulunan zevat tarafından temin edilmektedir.

İlham-ı Nusret

23 OCAK 1915

SABAH

Ordu-yı Osmani'mizin Çanakkale saha-i harbinde ihraz eylediği muzafferiyet-i azime dolayısıyla Heyet-i Âyan'ın tebrikatını arz-ı atabe-i ulya eylemek üzere geçenlerde Meclis-i Âyan Reis-i muhteremi Rifat Beyefendi Hazretleri'nin taht-ı riyaset-i devletlerinde huzur-ı hümayuna kabul buyrulan heyet meyanında edib-i a'zam Abdülhak Hâmid Beyefendi de bulunmakta idiler. Zat-ı şevket-simat efendimiz yevm-i mezkûrda heyeti iltifat-ı şahaneleri ile bekâm buyurdukları sırada Abdülhak Hâmid Beyefendi'ye bu muzafferiyeti tebcilen bir neşaid-i milliye tanzimini ferman buyurduklarından müşarünileyh şeref-telakki eyledikleri irade-i seniyye mucibince "Ilham-ı Nusret" unvanlı manzumeyi inşad eylemişler ve bizzat hak-i pay-i hümayuna takdim buyurarak mazhar-ı âli-i cenab-ı şehriyari olmuşlardır.

Teblîğ-i Resmi

25 OCAK 1916

İKDAM

Irak cephesinde: Kuttülamare'de mevzi muharebatı devam ediyor. İngiliz kuvvetleri 8 Kânunusani'de Kuttülamare'nin 35 kilometre şarkında ve Dicle'nin her iki sahilindeki Salahiye mevzimize monitörlerin ateşleri himayesinde taarruz ettiler, muharebe altı saat devam etti. Bütün taarruzları mukabil taarruzlarımızla def edildi ve düşman birkaç kilometre şarka tard edildi. Meydan-ı muharebede düşmanın üç bin kadar maktulü sayılmış ve bir İngiliz yüzbaşısı ile bir miktar İngiliz askeri esir alınmıştır. Zayiatımız pek azdır. İngiliz kumandanı maktullerini defn için talep eylediği bir günlük mütarekeye tarafımızdan muvafakat edilmiştir. [...]

Müze-i Askeri Sinemasında Temaşa

28 OCAK 1916

İKDAM

15 Kânunusani Cuma günü:

Kahraman asakirimizin Çanakkale vakayi-i harbiyesine ve Harb-i Umumi'ye müteallik üç kurdela, Romalılar zamanına ait bir haile-i tarihiye, askeri bir dram, mesail-i hayatiyemizden tarz-ı cedide çiftçilik ve ziraat makineleri, "Cincinnati" Hayvanat Bahçesi, bir sahne-i mudhike ve irtisam ile Bizans'a ve feth-i Kostantiniye'ye ve Harb-i hazırada aldığımız üseraya dair manzaralar gösterilecektir.

Şam'da Osmanlı Alman Yurdu

29 OCAK 1916

İKDAM

Şam 14 Kânunusani— Bu akşam Cemal Paşa'nın fahri riyasetinde Şam Osmanlı-Alman Yurdu'nun resm-i küşadı icra edilerek iki büyük milletin münasebatına dair parlak nutuklar söylendi ve İttifak ordularının muzafferiyet-i nihaiyesine dualar edildi.

Rusya'da İhtilal Tertibatı

30 OCAK 1916

İKDAM

Berlin 29— Rus zabıtası tarafından keşfolunan tertibat-ı ihtilaliye hakkında yeniden tafsilat-ı atiye istihsal edilmiştir:

Moskova'da 400 kişi tevkif edilmiştir. Petersburg'da tevkif olunanlar, Sosyalist İhtilalci Fırkası azasıdır ki bunların meyanında Rus muharrir-i meşhuresinden Miyakotin bulunuyor.

Noviye Vremya gazetesinin beyanına nazaran Petersburg zabıtası Petersburg Gazete Naşirleri Cemiyeti'ni, Petersburg Nisvan Kulübü'nü, Ak Ruslar Cemiyeti'ni sed ve men eylemiştir.

İnfaz-ı Hükm-i İdam

31 OCAK 1916

İKDAM

Merkez Kumandanlığı'ndan:

Düşman tahtelbahirinde bulunarak düşmana kılavuzluk etmekle beraber Anadolu Şimendifer Hattı'nı bomba ile tahrip eyleyen Darıca'da sakin Balıkçı Yorgi veled-i Vasil ile merkûm Yorgi'nin hanesinin esna-yı taharrisinde derdest edilen ve firari efrad-ı askeriyeden olduğu anlaşılan Darıca Çimento Fabrikası'nda ateşçi Foti veled-i Hristo ve memalik-i şahanede Ermenilerden Rusya Hükümeti nam ve hesabına gönüllü kayıt ve Ermenilerin meskûn bulunduğu mahalde isyan ve iğtişaş tertip ve bi'n-netice memalik-i devlet-i âliyyenin bir kıt'asını idare-i hükümetten çıkarmaya tasaddi eden Erzurumlu Hırant Ağaçanyan'ın idamlarına dair Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi'nden verilen karar hakkında irade-i seniyye-i cenab-ı mülûkane mehabet-riz sünuh ve sudur buyurulmuş ve hükm-i idam Beyazıt'ta bu gün ale's-sabah icra kılınmıştır.

WALTER PUCHNER'İN ONURUNA DÜZENLENEN KARAGİOZİS KONFERANSI

Atina'da 27-29 Kasım'da 40. çalışma yılını kutlamak amacıyla Prof. Walter Puchner onuruna Granada Üniversitesi Bizans, Çağdaş Yunan ve Kıbrıs Çalışmaları Merkezi tarafından "Yunan Gölge Tiyatrosu-Manevi Kültür Mirası" başlıklı bir konferans düzenlendi. Walter Puchner akademik hayatına Karagiozis hakkında yazdığı doktora teziyle başlamış, kırk yıl boyunca Yunan seyirlikleri üzerine önemli çalışmalar yapmış Viyanalı bir araştırmacı.

Eksarhia'da Koletti Sokağı'ndaki Karagiozis de oynatılan Karagiozis adlı kahve.

PERİ EFE

Bu yazıda konferansla ilgili üç günlük izlenimlerimi aktaracağım. Konferansın en dikkat çekici yanı, iyi bir organizasyonla üç gün boyunca saat 9.00'dan 19.00'a kadar öğleden önce tek salonda, öğleden sonra ise iki salonda çok sayıda konuşmacının katılımıydı. Türkiye'de düşünülemeyecek sayıda araştırmacı –yaklaşık 86 konuşmacı– Karagiozis ve gölge tiyatrosu hakkında farklı konuları anlattı ve yöneltilen soruları cevapladı. Bu sayıya üç gün boyunca düzenlenen yuvarlak masa tartışmalarına dâhil olan araştırmacıları katarsak katılımın yüksekliğini bir nebze ifade etmiş olabilirim. Konuşma konularının nerelerde yoğunlaştığının anlaşılması için kısaca özetlemek istiyorum; böylece Türkiye için gene düşünülemeyecek bir konu genişliğinin var olduğunu da görmek mümkün olacak. Belli başlı konuları şöyle çıkartabilirim: Farklı Karagiozis ustalarını değişik açılardan konu edinen, Karagiozis'in eğitimle ilişkisini, eğitimde kullanımını araştıran, farklı ülkelerde oynanan ya da müzelerinde yer alan Karagiozis'i anlatan, edebiyat ve Karagiozis ilişkisini konu edinen, Yunanistan'ın değişik bölgelerinde oynanan Karagiozisleri anlatan, Aristofanes ve Karagiozis arasında ilişki kuran, Karagiozis ve modern ilişkisini inceleyen, Karagiozis ve yenilikler ve değişim konusunda yeni fikirler ortaya koyan, Karagiozis'te müzik, görsel sanatlar konularına odaklanan, gelenek ve yeni oluşan toplumsal sınıflara bakan sunumlar.

Karagiozis oy ver!

Karagiozis'e farklı açılardan yaklaşan bu sunumların biraz dışında kalan iki sunum ise Ahmet Akşit'in Teodor Kasap'ın Karagöz'ün modernleşmesinde oynadığı rolü anlattığı konuşması ile Peri Efe'nin Karagiozis ustası *Sotiris Spatharis*'in *Anıları*'nın Türkçeye çevrilmesiyle ilgili olası tepkileri ve bu anıları bir Türk hayalinin –Hayrettin Altıok– anılarıyla karşılaştırdığı konuşması oluşturdu.

Özellikle her oturum sonrası Walter Puchner'in sunumları değerlendiren konuşmaları bu konuyla ilgilenenlerin bilgi birikimini artırma ve birlikte düşünme olanağı sağlaması açısından önemli katkı sağladı.

KÜLTÜR MİRASI MESELESİ

Son gün Unesco'nun Karagöz'ün kültür mirasının Türkiye'ye ait olduğu yolundaki kararına ayrılmıştı. Konuşmalar bu miras listesinde Karagiozis'in de bulunması gerektiği konusu etrafında dönerken, bu mesele Karagiozis'teki Karagöz'ün varlığının inkârına dayandırılarak söz konusu edilmedi. Konuşmacılar daha çok Karagöz'ün artık Türkiye'de canlılığını kaybettiği, halkın ilgisini uyandırmadığı, insanları güldürmediği gibi konular üzerinde durdu. Türkiye'de Karagöz'ün durumu Yunanistan'daki Karagiozis'in tam tersineydi; Türkiye'de ölmüş olan gelenek Yunanistan'da yaşıyordu. Türkiye'den de yakından bildiğimiz ve artık bıkkınlık getiren hamasi yaklaşımları duymazdan gelip, sadece geleneğin Yunanistan'da yaşadığı konusuna odaklandığımızda bu konferansa katılanların sayısı ve coşkusuna bakıp bunu öylece bir kenara atmakta insan tereddüt ediyor doğrusu.

Işıklandırılmış perdesiyle birlikte Karagiozis kahvesinin içi (solda).

Eksarhia sokaklarından (sağda).

Kültürel miras konusunda ortaya konan görüşlere cevap, tanınmış Karagiozis ustası Yannis Hatzis'ten geldi. Hatzis Türkiye'de birlikte çalıştığı hayalilerden bahsetti, kendi deneyimlerini ortaya koyarak, bu "bizim-onların" tartışmasının anlamsızlığını Karagiozis'ten örneklerle anlattı. Bir başka karşı çıkış ise esas meselenin Karagiozis'teki sınıfsal boyuta dikkat çeken bir izleyiciden geldi. Bu müdahale Karagiozis'in etnik değil sınıfsal aidiyetinin bağlayıcı olduğunu vurgulayan bir yaklaşım olarak dikkat çekti. Sempozyumda dikkat çeken bir başka nokta, hamasi konuşmaların karşısında önemli çıkışlar olmasına rağmen oturumların sükûnetle cereyan etmesi, kimsenin son sözü söylemek gibi bir takıntısının olmamasıydı.

Bu vesileyle Atina'da bulunduğum üç gün içinde sokaklarda Karagiozis'e rastlama sıklığından bahsetmek istiyorum. Herhangi bir ön bilgiye sahip olmaksızın sokaklarda dolaşırken Karagiozis'e rastlama sıklığı kişiyi konferanstaki tartışmaları gözden geçirmeye zorluyor. Atina'nın tek bir mahallesinde yapılan kısa bir yürüyüşte hem küçükler hem büyükler için hemen o gün oynatılacak bir Karagiozis gösterisinin afişleri asılı ağaçlarda. Az ileride duvarlarda son seçimleri konu edinen yazılar arasında bir duvar resmi ve üzerindeki yazı dikkat çekiyor: "Karagiozis'i seç!" ve hemen altında bir Karagiozis resmi. Bu, yürüyerek dolaşıldığında semtin hemen tüm sokaklarında görülebilen bir duvar yazısı ve resmi. Ayrıca başka toplumsal olayları hicvetmek için de Karagiozis'in kullanıldığını görmek mümkün. Dolaşırken özellikle gençlerin gittiği bir kafenin adının Karagiozis olduğunu görmekle kalmayıp, içeride kurulu bir perde olduğunu fark ediyor ve burada zaman zaman gölge oyunu oynatıldığını da öğreniyorsunuz. Bu semtin en güzel, geleneksel kahvelerinden birinin ocağının üzerinde deriden yapılmış eski Karagiozis tasvirleri asılı. Yürüyerek ve kahvelerinde soluklanarak geçirilen bir gün içinde ne sıklıkla Karagiozis'le karşılaştığınızı fark ettiğinizde şaşırabilirsiniz. Bunun bir de yayınlarla ilgili kısmı var. Gene aynı semtte çok sayıda bulunan büyük kitapçılara gidip "Karagiozis'le ilgili kitaplar nerede?" diye sorduğumuzda, cevap olumsuz değil. Bu konuda yayımlanmış kitaplara raflar ayrılmış durumda. Aradığınızı bulmak mümkün; bu arada ne kadar çok yayın yapıldığını ya da yeniden basımların ne kadar çok olduğunu görüp şaşırıyorsunuz. Aynı semtteki sahaflar da bu konuda çok bereketli.

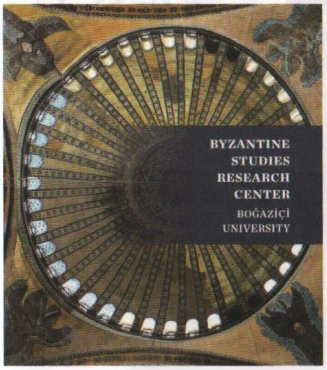
Konferansta konu edilen canlılık için bir örnek oluşturması açısından, Atina'nın bir mahallesinden (Eksarhia) verdiğim örnekleri kesip tekrar sunumlara dönüp bir noktaya parmak basmak istiyorum. Gerçekten zengin olan sunum konuları bir yana, konuşmalardaki eleştiri ve şüphe dozunun azlığı dikkatimi çekti. Konferansın içe kapalı, araştırma nesnesinden memnun atmosferi, bende eleştirel yaklaşımı ve dışa açıklığı önlediği şeklinde bir izlenimin uyanmasına sebep oldu. Coğrafya farkı gözetmeksizin başta gölge tiyatrosu olmak üzere halk tiyatrosu, müziği, resmi, edebiyatı gibi alanlar sık sık hamasi yaklaşımlara, bu yaklaşımların istismarına uğrar. Ayrıca bunların iktidarla ilişkisi de özellikle sorgulanması gereken bir alandır. Bu durumu araştırmak için diğer coğrafyalardaki örneklere bakmak, onları tanımak, kendi dillerinde okumak önemlidir. Bu konferansta bunun önemsendiğini hissetmedim. Eleştiriyi, sorgulamayı kendinde değil de başkalarından görünce önemli sayıp, bir türlü kendi evindekini eleştirmemenin ne sıkıntılı bir şey olduğunu biz de yakından bilmiyor muyuz?

Walter Puchner

1947'de Viyana'da doğdu. Viyana Üniversitesi Tiyatro Bilimi Bölümü'nden mezun oldu, aynı üniversiteden 1972 yılında Yunan gölge oyunu tiyatrosu ile ilgili teziyle felsefe doktoru unvanını aldı. 1977'de Yunan halk sanatında teatral biçimlerin evrimiyle ilgili teziyle de Tiyatro Bilimi Bölümü'nde doçent oldu. 1977-89 yılları arasında Girit Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde tiyatro tarihi dersleri verdi. 1991'den itibaren Atina Üniversitesi'nde yeni kurulan Tiyatro Çalışmaları Bölümü'nde tiyatro teorisi ve yanı sıra otuz yıl boyunca Viyana Üniversitesi Tiyatro Bölümü Enstitüsü'nde tiyatro tarihi dersleri verdi. Birçok Avrupa ve Amerikan üniversitesine misafir profesör olarak çağrıldı. 1994'te Avusturya Bilimler Akademisi'ne seçildi, 2001'de Avusturya Bilim ve Sanat Onur Haçı verildi. Seksenden fazla kitap ve bilimsel dergide yayımlanmış 400'ün üzerinde makalesi bulunan Puchner'in araştırma konuları Balkan Yarımadası'nın tiyatro tarihi, Akdeniz bölgesi ve Güneydoğu Avrupa'nın karşılaştırmalı folkloru ve etnografyası, Bizans ve Modern Yunan Çalışmaları ve tiyatro-dram tarihidir.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ BİZANS ÇALIŞMALARI ARAŞTIRMA MERKEZİ AÇILDI

Boğaziçi Üniversitesi Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi'nin açılış töreni 24 Kasım 2015 günü Boğaziçi Üniversitesi Rektörlük Konferans Salonu'nda gerçekleştirildi. Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi ve Bizans tarihi uzmanı Prof. Dr. Nevra Necipoğlu'nun müdürlüğünü üstlendiği Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi, Türkiye'deki devlet üniversiteleri arasında bu alanda akademik çalışmaların yürütüleceği ilk merkez oldu.

HAZAL ÖZDEMİR

Bizans'ı kültürel mirasımızın başat bir parçası olarak ele alacak, Bizans'a dair mevcut önyargıları yıkıp, Necipoğlu'nun deyişiyle, Bizans'ın sadece entrikalardan ibaret olmadığını ve dünya tarihine damgasını vurmuş çokyönlü bir medeniyet olduğunu gösterecek çalışmalar yapmayı hedefleyen merkezin açılışına, Patrik I. Bartholomeos ve ABD İstanbul Başkonsolosu Charles F. Hunter da katıldı. Dünyaca ünlü Bizans uzmanlarından Harvard Üniversitesi Bizans Tarihi Profesörü Dimiter Angelov "The Holy Land, My Mother Anatolia: Theodore Laskaris and the Mediterranean World in the 13th Century", California Üniversitesi-Berkeley Tarih Profesörü Maria Mavroudi ise "Byzantine Philosophy and Science at the Court of Mehmed the Conqueror" başlıklı birer konuşma sundular.

Boğaziçi Üniversitesi Rektörü Gülay Barbarosoğlu konuşmasında, Türkiye'de ilk kez bir devlet üniversitesi bünyesinde doğrudan Bizans uygarlığını araştırmaya yönelik bir araştırma merkezinin kurulduğunu vurguladı. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün yirmi beş senedir Bizans çalışmaları alanında çok önemli eğitim ve araştırma faaliyetleri sürdürdüğünü belirten Barbarosoğlu, 1999'da Boğaziçi Üniversitesi'nin ev sahipliği yaptığı ve Türkiye'de 1955'ten sonra düzenlenen ilk geniş çaplı Bizans çalışmaları konferansı olma özelliğini taşıyan uluslararası "Bizans İstanbul'u: Anıtlar, Topografya ve Gündelik Yaşam" konferansının Bizans Merkezi için atılmış ilk büyük adım olduğunu hatırlattı.

Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Nevra Necipoğlu konuşmasına, Merkez'in çok uzun –neredeyse yirmi senelik– bir yolculuğun sonucu olduğunu söyleyerek başladı. Necipoğlu, bir Bizans çalışmaları merkezi kurmak projesinin uzun zamandır Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün ajandasında yer aldığının, fakat bunun zor bir mücadele olduğunun; bundan yirmi beş sene önce üniversitede Bizans derslerinin açılması bile beklenmedik bir olayken, bugün Latince, Antik Yunanca, Ortaçağ Yunancası, Bizans Tarihi ve Bizans Sanatı Tarihi derslerinin Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü müfredatının önemli bir parçası haline geldiğinin altını çizdi.

330-1453 yılları arasında hüküm sürmüş Bizans İmparatorluğu dini, hukuki, kültürel, sanatsal ve mimari geleneğini 1453 sonrasında biçimlenen dünyaya miras bırakmış olmasına rağmen Bizans çalışmalarına Türkiye'de uzun bir süre ilgi gösterilmediğini vurgulayan Necipoğlu, Bizans uygarlığına ilgi artıyor olsa da söz konusu alanda kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğunu ve Merkez'in bu olumlu gelişmelerin hızlandırılıp sürdürülebilir kılınmasını sağlayacağını belirtti. Bizans çalışmalarının gelişmesinin ve kuvvetlenmesinin yolunun üniversitelerden geçtiğini vurgulayan Necipoğlu, 1999 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen Bizans İstanbul'u konferansının bir dönüm noktası niteliği taşıdığını ifade etti. 1994'te başka bir kurum tarafından yapılması planlanan bir Bizans konferansının, etkinliği düzenleyen kurum tehdit mektupları aldığı için iptal edildiğini, buna karşın 1999'da Boğaziçi Üniversitesi önderliğinde gerçekleştirilen konferansın Bizans çalışmalarının korkulacak bir akademik alan olmadığını ve bu tip bilimsel konferansların düzenlenebileceğini kanıtlayarak Türkiye'de Bizans sahasının önünü açtığını ekledi. Günümüzde artık pek çok kurumun Bizans konferanslarına ev sahipliği yapmasının bu açılımın memnuniyet verici bir devamı olduğunu belirten Necipoğlu, 2007'den bu yana İstanbul'da her üç senede bir muntazaman düzenlenen Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumları'nın dördüncüsünün 23-25 Haziran 2016'da "Coğrafi ve Etnik İmgelemde Bizans Kimliği ve Öteki" başlığı altında gerçekleşeceğini söyledi.

2015 senesinin İstanbul'da iki Bizans merkezinin –Koç Üniversitesi Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi ile Boğaziçi Üniversitesi Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi'nin– açılışına tanık olmasının önemini vurgulayan Nevra Necipoğlu, Boğaziçi Üniversitesi'nde kurulan merkezin Türkiye'de ve dünyada yürütülen Bizans çalışmalarına katkıda bulunmayı amaçladığını ve disiplinlerarası çalışmalara önem vereceğini; yalnızca doğrudan Bizans üzerine değil, Ortaçağ İslam, Selçuklu ve erken dönem Osmanlı tarihi ve sanatı, Bizans sonrası İstanbul ve Anadolu gibi ilgili alanlarda çalışan yüksek lisans ve doktora öğrencileri ile akademisyenler için bir buluşma noktası niteliği taşıyacağını; Latince, Antik Yunanca ve Bizans Yunancası okuma çalışmaları yürütmeyi hedeflediğini ve bu dillerin yanı sıra Bizans paleografyası, nümizmatiği, sigilografyası ve kodikolojisi

gibi konularda eğitim seminerleri düzenleyeceğini; diğer üniversitelerle ve Tarih Vakfı gibi sivil toplum örgütleriyle ortak çalışmalar yürütmeyi hedeflediğini belirtti. Boğaziçi Üniversitesi ve Columbia Üniversitesi'nin birlikte yürüttüğü Bizans ve Osmanlı İstanbul'u yaz okulu programının da, benzer yeni programların ilavesiyle, Merkez'in çalışmalarına katkıda bulunacağını anlatan Necipoğlu, Merkez'in internet sitesinin yakında kullanılabilir olacağının ve 18-19 Mart 2016 tarihlerinde Merkez tarafından "Türkiye'de Bizans Çalışmaları: Yeni Araştırmalar, Farklı Eğilimler" başlığı altında ulusal bir konferans düzenleneceğinin müjdesini verdi.

Necipoğlu konuşmasını bitirirken, bugün hayatta olsalardı Merkez'in kuruluşuna tanıklık etmekten büyük mutluluk ve gurur duyacak iki kişiyi andı. Bunlardan ilki, hem kendisinin, hem de Bizans Merkezi müdür yardımcısı ve Boğaziçi Tarih Bölümü öğretim üyesi Koray Durak ile açılışı konuşmalarıyla onurlandıran Dimiter Angelov ve Maria Mavroudi'nin Harvard Üniversitesi'ndeki doktora hocaları Prof. Dr. Angeliki Laiou idi. İkincisi ise Merkez'in Danışma Kurulu üyeleri arasında yer alan, Boğaziçi'nde bir Bizans Merkezi açılmasını gönülden isteyen ve buna destek veren, geçtiğimiz Ağustos ayında kaybettiğimiz Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretimüyesi Vangelis Kechriotis idi.

Harvard Üniversitesi Bizans Tarihi Profesörü Dimiter Angelov "The Holy Land, My Mother Anatolia: Theodore Laskaris and the Mediterranean World in the 13th Century" başlıklı konuşmasına, II. Theodoros Laskaris'in İznik imparatoru olarak hüküm sürdüğü 1254-58 arası dönemin Anadolu için kültürel çeşitlilik, siyasi ve sosyal kargaşa zamanını ifade ettiğini belirterek başladı. 13. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğu'nun sabit bir başkenti olması sebebiyle Hıristiyan dünyasında bir istisna teşkil ettiğini, bu durumun 1204'te Haçlıların Konstantinopolis'i işgal etmesi ve Bizans devletinin başkentinin İznik'e taşınmasıyla bozulduğunu anlatan Angelov, Bulgarlar, Latinler, Selçuklular ve Bizanslıların dahil olduğu çatışmanın tam ortasında bir anahtar figür konumuna yerleştirdiği Laskaris'i şöyle tanıttı: Theodoros Laskaris, yirmili yaşlarında matematik ve felsefeyle ilgilenen, duygusal bir mizaca sahip ve ironiden hoşlanan bir genç adamdır. Nymphaion (Kemalpaşa), Nikaia (İznik), Philadelphia'nın (Alaşehir) içinde bulunduğu beş Anadolu sarayı arasında yaşamını sürdürür ve Anadolu'ya yürekten bağlıdır. "Güneşin yükseldiği yer" anlamına gelen Anadolu'dan bahsederken son derece duygusal bir dil kullanır; bölgenin verimli topraklarını, üzüm bağlarını, denizlerini över. Babasının hükümranlığı sırasında yardımcı imparator görevi görür, imparatorluğun doğu sınırlarında idareyi ele alır. Öğrenim gördüğü ve kalabalık bir liman şehri olarak tanımladığı Efes'ten hoşlanmaz. İznik'te doğmuştur ve kendini İznikli, siyasi kimliğini Romalı ve Helen olarak tanımlar; geniş bir coğrafyayı kucaklayan, Doğu ve Batı'nın buluşmasını sağlayan bir Bizans hedeflediyse de, ne yazık ki bu idealini gerçekleştiremeyecek kadar kısa bir zaman tahtta kalabilmiştir.

California Üniversitesi-Berkeley Tarih Profesörü Maria Mavroudi ise "Byzantine Philosophy and Science at the Court of Mehmed the Conqueror" başlıklı konuşmasına, Geç Bizans ve Erken Osmanlı kültürel ortaklıklarını incelemenin zor ama çok önemli bir konu olduğunu belirterek başladı. Bizans İmparatorluğu'nun Erken Modern dünyaya küçümsenemeyecek bir katkıda bulunduğunun altını çizen Mavroudi, genel tarihyazıcılığı yöneliminde Piri Reis'in haritalarının ve İbrahim Müteferrika'nın matbaasının Avrupa merkezli bir bakış açısıyla ele alındığını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan kopyaladığı hareketler olarak görülüp, derinlemesine incelenmediğini, Osmanlı'nın kültürel dünyaya katkısından çok bir "hasta adam"a dönüşmesi üzerinde durulduğunu ve aynı şekilde Bizans İmparatorluğu'na karşı da ikircikli bir tavır sergilendiğini anlattı: Bizans'ın bir yandan Roma kanunlarını geliştirdiği ve merkezi bir bürokrasi oluşturduğu için övülürken diğer yandan bürokrasisinin kompleksliği yüzünden eleştirildiğini; bugün hâlâ Bizans kelimesinin girift ve kompleks durumları, entrikaları tarif için kullanıldığını belirtti. Mavroudi bunun devamında, aslında Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları arasında bir süreklilikten bahsetmenin mümkün olduğuna değindi: İmparatorlukların vergi sistemleri ve idari yönetim birimleri benzerdi, Osmanlı Roma kanunlarından yararlanmıştı. Osmanlı döneminde yazılan fetihnamelerin kökeni Bizans dönemine dayanıyordu. Osmanlı ve Bizans entelektüelleri arasındaki kültürel süreklilik ise iki imparatorluğun idari kurumları arasındaki benzerlik kadar çalışılmamıştı. İki imparatorluğun da kültürel dünyası ortak bir Yunan-Roma mirasına dayanıyordu, örneğin Aristoteles ve Ptolemaios her ikisi için de bu geleneğin içinde yer alan çok önemli âlimlerdi. Erken Modern Avrupa dünyası ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kültürel alışveriş de yadsınmamalıydı.

Toplantıda vurgulandığı üzere, Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi, Bizans İmparatorluğu'nun Selçuklu, Osmanlı ve Batı uygarlıklarıyla etkileşimini göstermek konusunda anahtar bir rol üstlenecektir. Günlük yaşamlarında Bozdoğan Kemeri, kara ve deniz surları gibi Bizans eserleri, Ayasofya başta olmak üzere müzeye ve camiye çevrilmiş kiliseler, At Meydanı gibi Bizans döneminde kullanılan bölgeler, Bizans döneminden kalma İstinye, Tarabya, Marmara, Üsküdar, Pendik gibi yer isimleri ya da sokak ağlarıyla karşı karşıya gelen İstanbullular, bu süreklilik ve etkileşimin çoğu kez farkında bile değildir. Bunların yanı sıra, Mavroudi'nin vurguladığı gibi idari yönetimi, vergi sistemi, saray törenleri, hatta yeme içme kültürü ve musikisinin pek çok öğesini Bizans İmparatorluğu'ndan devralan Osmanlı İmparatorluğu'nda Bizans'a dair söz konusu olan süreklilikleri aydınlatmak, her iki imparatorluk hakkındaki çalışmalara da çok büyük katkıda bulunacaktır. Nevra Necipoğlu'nun dediği gibi, Bizans'ı dışlayarak İstanbul'un dünya kenti olduğunu iddia etmek imkânsızdır.

BÜ Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Nevra Necipoğlu.

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

UNICERA
İSTANBUL

23 - 27 Şubat 2016

28. ULUSLARARASI
seramik banyo mutfak
www.unicera.com FUARI

CERAMIC TECH İSTANBUL
Seramik İşleme Teknolojileri Özel Bölümü

KOSGEB Destekleyen Kuruluş

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuar

TÜRKİYE SERAMİK FEDERASYONU

TİMDER Tesisat İnşaat Malzemecileri Derneği

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TOBB (TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ) DENETİMİNDE DÜZENLENMEKTEDİR.

Roman Tadında

Pera Palas'ta Gece Yarısı
Modern İstanbul'un Doğuşu
Charles King
Çeviri **Ayşen Anadol**

"Efsanevi ajanların cirit attığı, caz müziğinin sürgündeki Beyaz Rusların, Avrupa'nın en hızlı gece kulüplerinden Maksim'in damga vurduğu ihtişamlı kentten bahsediyoruz... Agatha Christie'nin usul usul kitabını yazdığı, Ernest Hemingway'in ağır ağır vermutunu yudumladığı, Lev Troçki'nin ada vapurunda kuşkuyla etrafına baktığı bir şehirden... Yazarın deyişiyle 'İstanbul'un dünyayı taklit ettiği değil, bizzat ürettiği,' dünya sahnesinde bir yıldız gibi parladığı günlerden..." YENAL BİLİCİ, **Hürriyet Gazetesi**

"İstanbul 1918'den 1920'lerin sonuna uzanan dönemde yaşlanmış bir imparatorluğun başkentinden modern, canlı bir dünya kentine dönüşüyor. Charles King'in Pera Palas'ta Gece Yarısı kitabı bu renkli değişim öyküsünü, kendi deyişiyle 'İstanbul'un caz ve sürgün dönemini' anlatıyor." PINAR ERSOY, **Milliyet Gazetesi**

"Charles King'in yıllarını verdiği ve Ayşen Anadol'un maharetle Türkçeleştirdiği Pera Palas'ta Gece Yarısı, bir şehrin, bir semtin, bir otelin, bir uluslararası ilişkiler mekânına dönüşmesini anlatıyor." KAYA GENÇ, **Sabah Gazetesi**

Modern İstanbul'un doğuşu hiç bu kadar sürükleyici bir dille, hiç bu kadar roman tadında yazılmamıştı. Charles King, Osmanlı İmparatorluğu'nun son demlerinde inşa edilen, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde nice badireler atlatan, bugün de eski görkemine kavuşan Pera Palas'ın ekseninde İstanbul'un payitahttan küresel şehre dönüşümünü anlatıyor. Bu rengârenk anlatıda, Beyaz Ruslar Grand Rue kaldırımlarında aile yadigârlarını satarken Halide Edip kadın hakları için mücadele veriyor, Mustafa Kemal ulus devleti inşa ederken Troçki Büyükada'da sürgün hayatı yaşıyor, geleceğin Papa XXIII. Johannes'i Nazi işgali altındaki Avrupa'dan kaçanlara gizlice yardım elini uzatıyor. Bostonlu bir profesör Ayasofya'nın hazinelerini gün ışığına çıkarırken Müslüman bir genç kız Dünya Güzellik Kraliçesi seçiliyor. Her milletten ajanların kol gezdiği bir şehir İstanbul; Pera Palas yönetimi lobiye postu seren ajanların müşterilere yer açmasını rica etmek zorunda kalıyor. Udi Hrant'ın, Roza Eskenazi'nin, Seyyan Hanım'ın yanı sıra Palm Beach Seven orkestrasının nağmelerini de dinleyebilirsiniz İstanbul sokaklarında. Georgetown Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü profesörü Charles King, yirmi sekiz yıl önce ilk ayak bastığında onu büyüleyen İstanbul'un modern tarihini yeniden kurgularken Avrupa tarihinin unutulmuş bir dönemini de gözler önüne seriyor. Elinizdeki kitap, yazar Robert D. Kaplan'ın sözleriyle, "sepya tonunda bir klasik."

Kitapyayınevi
www.kitapyayinevi.com

ON-LİNE SİPARİŞ **www.kitapyayinevi.com**
GENEL DAĞITIM **Ana Kitabevi** (212) 526 99 41

SERTEL AİLESİ: SELANİK'TEN SILAYA

Tan gazetesinin ve matbaasının 4 Aralık 1945 günü tahrip edilip yağmalanmasının 70. yıldönümünde "Sertel Ailesi: Selanik'ten Sılaya" başlıklı sergi Tan Evi'nde açıldı. 1945'te bir patlama sonucu yıkılan eski binanın arsasına yapılan yeni binada açılan sergiye Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC), Tarih Vakfı, Türkiye Yayıncılar Birliği (TYB) ve Halil Lütfü Dördüncü İş Merkezi Yönetimi destek veriyor.

Sirkeci'de Halil Lütfi Dördüncü Han'da "Sertel Ailesi: Selanik'ten Sılaya" sergisi.

Sergi bugünkü Halil Lütfü Han'ı en üstten alt kata kadar geçen ortadaki boşluğun zeminine kurulmuş. Dönerek inen merdivenin bittiği yerde, sergiinin giriş kısmında ziyaretçiyi zemin katın orta boşluğuna gerilmiş kablolara tutturulup helozonik bir form verilmiş kafes tellere asılmış yazı ve resimler karşılıyor. Helezon labirentin girişinde Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel'in Selanik'teki aileleri, yetişme koşulları, Columbia Üniversitesi'ne hangi koşullarda girdikleri konu edilmiş.

Yıldız Sertel, çift Amerika'da okurken doğmuş. Sabiha Hanım'ın daha çocukken babasının annesine davranışlarına tepki olarak feminist bir çizgiye yakın durduğunu öğreniyoruz. Ziyaretçi helezonun içinde ilerledikçe Sertellerin hayatının farklı aşamalarını izleme fırsatı yakalıyor: Üniversiteden sonra Türkiye'ye dönüş, Tek Parti rejiminde nefes alma zorluğu... Sonra *Tan* kuruluyor, Türkiye'nin ikinci büyük gazetesi oluyor. Dönmeliğini gizlemeyen Sabiha Hanım sol bir çizgide, Zekeriya Sertel daha liberal. Komünist ve dönme suçlamaları neticesinde Sabiha Sertel'in yazı yazmasının yasaklandığı dönemler oluyor. *Tan* baskını 1945'te gerçekleşiyor.

Labirentin sonraki bölümlerinde Sertellerin baskından sonra nasıl çalışamaz hale geldikleri, Türkiye'yi hangi koşullarda terk ettikleri, banka hesaplarının dondurulması, Amerika'nın iltica taleplerini reddetmesi, sürgün koşullarında çektikleri sıkıntılar, Sabiha Hanım'ın Bakü'da kanserden ölümü, yıllar sonra Zekariya Sertel'in Türkiye'ye gelişi konu ediliyor. Bunun dışında Tan Matbaası ve gazetesiyle ilgili yazı, resim, *Tan* gazetesi örnekleri ve aynı matbaada basılmış kitaplar mekânın duvarlarına ve oluşturulmuş panolara yerleştirilmiş. Sergide en önemli obje, vaktiyle Halil Lütfi Dördüncü'nün kullandığı storlu ahşap masa ve koltuğu.

Sergi mekânında izole edilmiş bir odada Can Dündar'ın hazırladığı belgesel dizisinin Tan Matbaası baskınını konu eden bölümün videosunu ziyaretçi istediği an izleyebiliyor. Dündar ve ekibinin profesyonelce hazırladığı video, olayın çok iyi bir özetini sunuyor: Stalin'in savaşın bitiminden sonra Türkiye'den toprak ve Boğazlar'dan geçiş konusunda imtiyaz talebinin ülkedeki antikomünist havayı iyiceağırlaştırması, Ahmet Emin Yalman'ın bu atmosfere katkıları, Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kalkın Ey Ehl-i Vatan" yazısıyla olayların tetiklenmesindeki etkisi ve tabii Necip Fazıl Kısakürek'in baskına giden göstericileri teşvik eden tutumu, Vali Lütfi Kırdar'ın Zekeriya Sertel'e baskın olmayacak diye teminat vermesi ama baskın sırasında kolluk kuvvetinin yağmacıları matbaaya yönlendirecek şekilde dizilmesi bunların içinde...

Belgeselde, baskın sırasında matbaada olan Nail Çakırhan'ın ve baskını bir üniversite öğrencisi

"Geçmeyen Bir Geçmiş"

Tarih Vakfı Başkanı Işık Tamdoğan'ın sergi açılışında yaptığı konuşma:

"Geçen sene, eskiden yerinde Tan Matbaası'nın bulunduğu bu iş hanında sergi yapma teklifi Tarih Vakfı'na geldiğinde çok heyecanlandık. Tarihçinin işini heyecanla yaptığı önemli anlardan biri, geçmişle doğrudan ilişkilenebildiğini hissettiği belgeler, yapılar ya da başka izlerle karşılaştığı anlardır. Tan Evi ile kurduğumuz bağda bu heyecanı hissedebilmemizin nedeni, yetmiş yıl evvel Tan Matbaası'na yapılmış saldırının vuku bulduğu bu mekânda, siyasal olduğu kadar sosyal olarak da incelenmesi ve anlaşılması önemli olan bu olayla ilgili bir sergi yapabilme teklifiydi.

Tarihçilerden genellikle beklenen, geçmişi inceleyerek bugünümüze ışık tutmalarıdır. Tan Matbaası'na yapılmış olan saldırının arka planını ve böylesi bir şiddet olayına neden olabilmiş toplumsal dinamikleri çözebilme gayretine aynı nitelikte hadiseler bir daha vuku bulmasın umuduyla koyulurlar, oysa bazen, yetmiş yıl kadar evvel meydana gelmiş olan bu hadisede olduğu gibi, onunla aramızdaki zaman diliminin belki bir dakika kadar kısa olduğunu hissederler tarihçiler. Türkiye'de daha geçen yaz aynı türden saldırıların, ülkemizin başlıca gazetelerinden biri olan *Hürriyet* gazetesine yapılabildiğini görünce, tarihçi için işte bu geçmiş yetmiş yıl bir dakika gibi kısadır ve "geçmeyen bir geçmiş" hissini verir.

Öte yandan, geçmişi anlayıp araştırıp bugünümüze ışık tutmaları beklenirken, tarihçiler de aslında işlerini içlerinde yaşadıkları zamandan kopuk olarak yapmaz. İçinde yaşadıkları çağ ve toplumsal ve siyasal bağlam da geçmişi anlayabilmeleri için ipuçları verir onlara. Bu nedenle, günümüzde gazetecilik mesleğini icra eden kişilerin deneyimleri de, yetmiş yıl kadar önce vuku bulmuş Tan Matbaası baskını gibi bir olayı tahayyül etmemize veya Sertel ailesinin yaşadıklarını anlamamıza tarihi belgeler kadar yardımcı olur."

Ey Türk faşisti!

Birinci vazife: Türk matbaalarını yıkmak, makineleri sarmak, demirleri dişleyip duvarlara saldırmaktır. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli, gazeteleri çamurlara serip üzerinde ağtan köpürünceye kadar tepinmektir. Bu temel partinin başındır.

Bir gün nümayiş yapmak için emir alırsan, bütün polisleri yanabaşın da bulacaksın.

Meydanlarda kitaplarını yaktığın namuslu insanlar, bütün dünyada eşi emsali görülmemiş şekilde işkenceye tâbi tutulabilir. Emniyet müdürlüğümüzde dövülebilir. Demir Ahmet tarafından sövülebilir. Bütün malları mülkleri zaptedilmiş matbaaları yıkılmış, gazeteleri kapatılmış, evleri tarumar edilmiş, çoluk çocuğu dağıtılmış, haneleri işgal, kendileri perişan edilmiş olabilirler.

Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere Amerika'dan borç dahi alınabilir. Hattâ bu borç alınan paralar ziyafetlerde yenebilir.

Ey faşist yumurcakları! İşte bu ahval ve şerait içinde dahi bütün bu yapılanları kâfi görmeden, vazifen matbaaları yıkmak, makineleri sarmak, namuslu vatanperverleri parçalamaktır. Muhtaç olduğun karma balta, Halk Partisi'nin anbarlarında mevcuttur.

Azlz Nesln'ln baskından sonra kaleme aldığı "Ey Türk faşlstl!" başlıklı yazısı.

olarak yakından izleyen Orhan Birgit'in tanıklığına başvurulmuş; Birgit'in tanıklığında dikkat çeken noktalardan biri, CHP milletvekili Alaattin Tiritoğlu'nun göstericileri yönlendirici rolü. Zekeriya Sertel ile daha önceden yapılmış bir söyleşiden de bölümler aktarılmış.

İlginç bir nokta, Çakırhan ve Sertel'in o dönem cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün baskın planını önceden bilip bilmediği konusunda farklı görüşlere sahip olmaları. Çakırhan, İnönü'nün kendi kontrolünde olsa da demokrasiye geçmeyi hedeflediğini ve *Tan* baskınının bu hedefle çeliştiğini, Zekeriya Sertel ise İnönü'nün baskın planından habersiz olmasının mümkün olmadığını söylüyor.

CEVAP VE DÜZELTME METNİ 10.12.2015

Toplumsal Tarih Dergisi'nin Aralık 2015 sayısında Emily Neumeier tarafından kaleme alınan "Narmanlı Han" başlığıyla bir yazıya yer verilmiş ve yazı içeriğinde, 37. sayfada, şirketimizin Mimar Halil Onur'a Narmanlı Han ile ilgili olarak proje hazırlattığı, projede fazladan 3 kat yapılmasının öngörüldüğü, binadaki diğer mirasçı ve paydaşların şirketimizi mahkemeye vererek, projenin gerçekleşmesini başarıyla engelleyip, sonunda mülkün tüm paylarını geri alma hakkını kazandıkları ifade edilmiştir.

Narmanlı Han ile ilgili olarak Mimar Halil Onur tarafından hazırlanan projenin şirketimizle hiçbir ilgisi yoktur. Şirketimiz, 15.06.2001 tarihinde tapuda %15 hisse satın alarak Narmanlı Han'a ortak olmuştur. Mimar Halil Onur tarafından yapılan proje ise, binanın sahibi olan mirasçılar tarafından 2000 yılından önce Halil Onur'a yaptırılmış bir proje olup, Koruma Kurulu'nun 16.08.2000 tarih ve 12105 sayılı kararıyla onaylanmıştır. Bu kurul kararına karşı da, yine şirketimizin Narmanlı Han'a hissedar olmasından çok önce, zaten sivil toplum örgütleri tarafından iptal davası açılmıştır. İdare mahkemesi, yargılama sonunda bu projeyi iptal etmiştir. Şirketimiz, Narmanlı Han ile ilgili olarak 2006 yılında Mimar Yalçın Özüekren'e bir proje yaptırmıştır. Bu proje, idare mahkemesinin önceki projeyi iptal eden kararındaki gerekçeler dikkate alınarak hazırlanmış bir projedir ve inşaat yoğunluğu azdır.

Binanın hissedarı olan diğer mirasçılar, şirketimizce yaptırılan projedeki inşaat alanını az bulurak şirketimizi mahkemeye vermişlerdir. Yani, haberdeki iddianın tersine, mirasçılar binayı korumak için değil, yapılacak inşaat miktarını az buldukları için şirketimize karşı dava açmışlardır.

Mirasçılar tarafından açılan davanın şirketimiz aleyhine sonuçlanıp, mülkün tüm paylarını geri aldıkları bilgisi de doğru değildir. Açılan dava mahkemenin ihtilafı çözmesiyle değil, Ocak 2014'te tarafların anlaşmasıyla sona ermiştir. Bu anlaşma neticesinde, Narmanlı Han'ın tüm hisseleri şimdiki yeni maliklerine devredilmiştir. Devirden sonra şirketimizin Narmanlı Han ile bir ilişkisi kalmamıştır.

Kamuoyunun bilgisine saygıyla sunulur.
Bahar Tuncel Uslu
(Genel Müdür Yardımcısı)
Ahmet Okay Karata
(Genel Müdür)

"YOK EDİLEN MEDENİYET: GEÇ OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMLERİNDE GAYRİMÜSLİM VARLIĞI"

Hrant Dink Vakfı, Boğaziçi Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin düzenlediği "Yok Edilen Medeniyet: Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Gayrimüslim Varlığı" konulu bilimsel toplantı, 21-22 Kasım 2015 tarihlerinde Boğaziçi Üniversitesi'nde yapıldı.

Hrant Dink Vakfı Anarad Hıgutyun Binası Havak Salonu.

HAZAL ÖZDEMİR

Hrant Dink Vakfı'nın internet sitesinden canlı olarak da yayınlanan konferansta geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde uygulanan imha ve Türkleştirme politikaları ile tasfiye edilen gayrimüslim varlığının tarihi disiplinlerarası bir perspektifle incelendi.

Toplam 11 ülkeden, 29 bilim insanının katıldığı ve 27 adet tebliğin sunulduğu toplantının başlangıcında Rakel Dink ve üç üniversitenin rektörlerinin konuşmalarının ardından, Ermenilere uygulanan şiddetin başlamasından önceki dönemdeki merkez-taşra ilişkisine değinildi. Nilay Özok Gündoğan, "Devlet, Toprak Sahipleri ve Ortakçılar: Palu'da Toplumsal Şiddetin İktisadi Kaynakları, 1840-1870" başlıklı konuşmasında iki ana probleme işaret etti: Tanzimat Fermanı'nın vaat ettiğinin tersine herkesten gelirine göre vergi alınmaması ve angaryanın kaldırılmaması. Gündoğan devamla çiftçilerin gelirlerinin hak ettiklerinin çok altında olduğunu, devletin çifte vergi almak suretiyle çiftçiyi sömürdüğünü, Müslümanlar da gelirlerinin üstünde vergi ödüyorsa da gayrimüslimlerin yükünün daha fazla olduğunu aktardı; Ermeni, Rum veya Yahudi değil, Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapıldığını, 1840'tan 1870'e kadar olan süreçte daha nüfusun Ermeni ve Ermeni olmayanlar şeklinde ayrılmadığını belirtti. Bildirisini Elazığ'ın Palu ilçesindeki toplumsal şiddet üzerinden kuran Gündoğan, merkezin aslında Palu'dan bihaber olduğunu, nüfus, bölgedeki güç dengeleri ve vergi hakkında sistematik bir bilgilerinin bulunmadığını; 1840-1870 arasındaki döneme damgasını vuran iki ekonomik maddenin, Ermenilerin gittikçe daha çok toprak kaybetmesi ve bazı Ermenilerin de küçük de olsa bir sermaye elde ederek toprak almak istemeleri olduğunu anlattı.

I. Dünya Savaşı öncesi, sırası ve sonrasında Ermeni işgücü ve iktisadi bağlarını inceleyen ikinci oturum, Jelle Verheij'in "1890'larda Taşradan İstanbul'a Ermeni Göçü: Göçmen Profili" adlı bildirisiyle başladı. İstanbul'a yapılan Ermeni göçü hakkındaki bilgilerine, Eylül 1895'te Hınçak harekatının

İstanbul'da düzenlediği bir gösterinin kayıtlarından ulaştığını söyleyen Verheij, bu organizasyonda Ermenilere şiddet uygulandığını anlattı.

Sinan Dinçer, "Ermeni Göçmen Dayanışma Ağlarının Oluşumu ve Çöküşü" başlıklı konuşmasında İstanbul'a yapılan Ermeni göçlerinin tarihinin Bizans İmparatorluğu'na dayandığını, göçmenlik tarzının 19. yüzyılda biçim değiştirdiğini ve artık daha çok insanın İstanbul'dan başka yerlere de göç ettiğini, Sanayi Devrimi'nin doğurduğu işgücü ihtiyacıyla uluslararası göç kavramının ortaya çıktığını anlattı; göçün yarattığı sömürünün karşısında durmak için örgütlenen Ermenilerin faaliyetlerini aktardı.

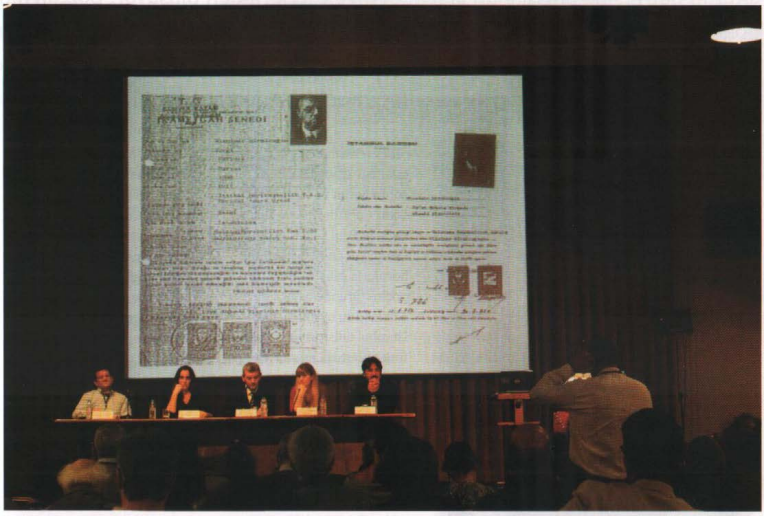
Edhem Eldem başkanlığındaki üçüncü oturumun ilk konuşmacısı Zeynep Kezer, "Yok Olan Bir Çevre: 1915 Sonrasında Harput ve Çevresinde Endüstriyel ve Zirai Yapıların Değişimi" adlı bildirisinde Ermenilerin bölgedeki sanayiyi canlandırarak Harput-İstanbul arasındaki bağlantıyı sağladıkları gibi, dönemin ileri tekstilcilik tekniklerini kullandıkları için Avrupa'yla da iletişim halinde kaldığından, ancak soykırımın bölgenin yapısını tamamen değiştirdiğinden söz etti.

"Kilikya Ermeni Katolikosluğu'nun Adana Kozan'da (Sis) El Konan Mülkleri" başlıklı konuşmasına, Kilikya Ermenilerinin mülklerini geri almak için Anayasa Mahkemesi'ne dava açtıklarını belirterek başlayan Elçin Macar, 1912-13 Balkan Savaşları'ndan ve Ermeni soykırımından sonra Ermeni mülklerine Balkan muhacirlerinin yetiştirildiğini, Kilikya'daki Ayasofya Kilisesi'nin de Türk erkek çocuk yetimhanesine çevrildiğini aktardı.

Caroline Mesrobian Hickman, "Afyonkarahisar'da Ermenilerin İktisadi Hayatakı Yeri (1875-1925)" başlıklı konuşmasında 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Afyon'un ekonomisinde Ermenilerin baskın bir rol oynadığını; saatçilik, halıcılık altın ve gümüş işlemeciliği, heykel yapımı gibi zanaatlarla uğraşan Ermenilerinin yüzde yetmişinin 1915'te bölgeden uzaklaştırıldığını ve 1922'den sonra, ekonominin Türkleştirilmesi bağlamında, Ermenilerin yürüttüğü işkollarının ya kaybolduğunu ya da Türklere devredildiğini belirtti.

Konstantinidi Paşa'nın hayatını ele aldı.

Bülent Bilmez başkanlığındaki "Hukuki ve Dini Baskı" panelinde Mehmet Polatel "Ermenilerin El Konan Mallarının İadesine İlişkin Tartışmalar ve Düzenlemeler (1908-1912)" başlıklı konuşmasında, el konan malların hukuki yönlerini

İlk günün "Belirli Bölgeler ve Gruplar—II" başlıklı son oturumunun başkanlığını Ayşe Kadıoğlu üstlendi. Eyal Ginio, Dimetoka'da gayrimüslimlerin yaşadığı kültürel ve siyasal dışlanma ortamına ışık tutarken, Giordano Altarozzi ve Iulia Alexandra Oprea, İstanbul'daki son Levantenlerin hikâyelerini paylaştı. Oturum, Dimitris Stamatopoulos'un İstanbul'u terk eden Rum ailelerin avukatlığını üstlenen Mirmiroğlu arşivinden örnekler aktardığı sunumuyla sona erdi.

Konferansın ikinci günü, oturum başkanlığını Leyla Neyzi'nin yaptığı "Kişisel Hikâyeler ve Aile Hikâyeleri" başlıklı beşinci panelle başladı. Panelde Oya Güzel Durmaz tehcire yollanan Ermeni bir tüccar olan İbranosyan'ın yaşam hikâyesini anlatırken, Jonathan Conlin, Gülbenkyan ailesini, Sezai Balcı da Giresun'da on dokuz yıl belediye başkanlığı yapmış olan Kaptan Yorgi değerlendirdi ve Doğru vilayetlerindeki 13 manastır ve 83 kiliseye ait mülke, 27 kiliseye ve 16 mezarlığa hukuki gerekçeler yaratılarak ek konduğu bilgisini verdi. Hilmar Kaiser de "1915'te Ermenilerin Menkul Malları" başlıklı konuşmasını tehcir dönemine ait fotoğraf kareleri eşliğinde yaptı

Anush Hovhannisyan, Ermeni mülklerinin el değiştirmesinde zorla Müslümanlaştırma konusunu ele alırken, bu yağmada toplumun katılımı üzerinde durdu ve doğrudan iştirak edilmiş olmasa bile sessiz kalmanın suça katılmayı beraberinde getirdiğini vurguladı.

Hamit Bozarslan konuşmasında Ermeni ve Yahudi soykırımlarında iktisadi ve demografik homojenleşme projelerinin yanı sıra, yok edilen kültür ve medeniyetin yarattığı sonuçları yorumladı. Bozarslan, ekonomik ve kültürel, insani değerlerin savaşla talan edilip dünyanın buy olla yeniden tasarlanmaya çalışıldığı günlerin geride bırakılması gerektiği mesajını verdi.

Konferansın öğleden sonraki ilk paneli "Talandan Sonra" başlığını taşımaktaydı. Oturum başkanlığını Ayfer Bartu Candan'ın yaptığı yedinci panelde Ümit Kurt, Ellinor Morack, Emre Eldem, Oktay İnce ve Nevzat Onaran, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde emval-i metruke temasını farklı açılardan tartışmaya açtılar.

Suavi Aydın'ın oturum başkanı olduğu "Kültürel Kayıplar" panelinde Ümit Eser, Francesca Penoni, Fırat Güllü ve Stefani Kundakjian mimari ve tiyatro temaları üzerinden İmparatorluk ve erken Cumhuriyet döneminde yok edilen miras üzerine odaklandılar. Stefanie Kundakjian ise dönem coğrafyasında Ermeni kadın ve çocukların "nakit" olarak değeri üzerine bir sunum yaptı.

Konferans Cengiz Aktar'ın başkanlığında yapılan "Genel Değerlendirme ve Tartışmalar" oturumuyla sona erdi.

Hrant Dink Vakfı'nın bu kapsamda beşinci konferansı olan "Yok Edilen Medeniyet: Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Gayrimüslim Varlığı"nın tebliğleri kitaplaştırılarak bir yıl içinde araştırmacıların bilgisine sunulacak.

RESSAM SABİHA RÜŞTÜ BOZCALI SERGİSİ

Ressam Sabiha Rüştü Bozcalı sergisi 22 Aralık'ta SALT Galata'ta açıldı. Sergi ağırlıkla ressamın SALT'ın bünyesine bağışlanan arşivinden ve eserlerinden oluşuyor. Bozcalı'nın öğrencilik döneminden atölye resimleri, aile resimleri, mektuplar, notlar, desen defterleri, kara kalem çalışmaları, suluboya ve yağlıboya resimleri, sergilerinin broşürleri, hakkında çıkan gazete yazıları, söyleşiler, resimlediği kitap ve dergiler, mizahi çizimlerinden oluşan sergi 28 Şubat'a kadar açık.

Sabiha Bozcalı

SALT Araştırma, Sabiha Rüştü Bozcalı Arşivi.

PERİ EFE

Sabiha Bozcalı ismine *AnaBritannica*'da rastlamak mümkün olmadı, ama 1969 yılında basılan ve kendisinin de resimlenmesine katkıda bulunduğu *Meydan Larousse*'taki maddesinde şöyle anlatılıyor ressam: "Türk ressamı (İstanbul 1903). İstanbul akademisinden sonra Berlin ve Münih'te Louis Corinth ve Karl Kaspar, Paris'te Paul Signac, Roma'da Giorgio di Chirico gibi ünlü hocalarla çalıştı. Özellikle portre türünde ustaca bir akademizm uyguladı. Eski İstanbul illüstrasyonları, tarihî türk tipleri vb. eserleriyle kitap ve dergi resimleyicisi, grafik sanatçısı olarak başarı gösterdi. Zonguldak kömür işletmeleri vb. çalışmaları konuya uygunluk bakımından belge olarak ilgi çekicidir." Burada söz konusu edilen Zonguldak kömür işletmeleriyle ilgili resimleri sergide yer almıyor, nerede oldukları konusu da belirsiz.

REŞAD EKREM KOÇU

Tabii kendisiyle ilgili en renkli ve kapsamlı anlatıma Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde rastlıyoruz. Koçu'nun, "Bu ömrümün mahsulü eserde aziz ve büyük sanatkâr Sabiha Bozcalı Hanımefendi hemşiremin emeği, en az benim öz nurum kadardır. Minnetle, şükranla" diye andığı Sabiha Rüştü Bozcalı için yazdığı maddenin giriş paragrafı şöyle: "Türk resminin yüz akı kıymetlerden, sulu boyadaki fırçası eserleri görülmeden anlatılamaz sihir ve füsûna sahib, yağlı boyada bilhassa portre üstadı, son on yıldan beri de İstanbul basınının en kudretli illüstratörü; bu İstanbul Ansiklopedisinin baş tâcı dostu ve ressamı, yüklü günlük işlerinin arasında fırsat bularak yapdığı resimler ile bu ansiklopediye ayrı bir kıymet ilâve etmektedir. İstanbul Ansiklopedisinin bu büyük sanatkârdan gereği gibi faydalanamaması, emeğini karşılayacak maddi imkândan mahrum oluşudur, tek tesellimiz 'Felekde baht utansın bi nasib erbab himmetden' mısraında toplanır."

Sabiha Bozcalı ise kendisiyle yapılan bir söyleşide şöyle diyor Reşat Ekrem Koçu için: "Bir yandan nasıl olup da yirmi küsur sene tahammül edebilmişim diye düşünüyorum, bir yandan da keşke ölmeseydi de *Ansiklopedi*'nin bitimine kadar resimlerini yapsaydım diyorum kendi kendime." Sedad Eldem, Reşad Ekrem Koçu'nun ölümüyle yarım kalan *Ansiklopedi*'yi tamamlamasını önerir Sabiha Bozcalı'ya. O ise yazmak başka resmetmek başka diyerek bu öneriyi reddeder. Sergide Bozcalı'nın resimleri bulunan birkaç *İstanbul Ansiklopedisi* fasikülü ile Koçu'nun ressam tarafından resimlenen kitapları bulunuyor.

Sabiha Bozcalı Avrupa'daki eğitiminden ülkeye döndükten sonra eniştesi Refi Cevad Ulunay'ın yardımıyla girdiği Ali Naci Karacan'ın *Milliyet*'inde ressam olarak çalışmaya başlarken, orada tanıştığı Reşat Ekrem Koçu'nun *Türk Zaferleri* adıyla gazeteye hazırladığı ekin resimlerini yapmaya koyulur ve böylece birlikte uzun bir çalışma dönemine girerler. 13 Mart 1984'te *Milliyet* için kendisiyle bir söyleşi yapan Ayşe Özbeki'ye Koçu'nun başta kadın olduğu için kendisini istemediğini söyler. Ama o bunu hiç önemsememiş ve işe koyulmuştur. Koçu'nun bu tutumunu aslında onun o zamana değin hiç bir kadınla çalışmamış olmasına bağlar. Koçu'nun hem *Milliyet* hem de başka gazeteler için hazırladığı diğer ekleri de resimleyen Bozcalı sadece *İstanbul Ansiklopedisi*'nin çok sayıda maddesini resimlemekle kalmaz, Koçu'nun birçok kitabı için de çalışır. Bunların arasında *Dağ Padişahları* (1962), *Erkek Kızlar* (1962), *Patrona Halil* gibi kitaplar vardır. Ayrıca Cahit Uçuk ve Ulunay'ın kitaplarını da resimler.

Ressam Sabiha Rüştü Bozcalı sergisinden, SALT Galata, 2015.

Fotoğraf: Mustafa Hazneci.

Koçu *Ansiklopedi*'sinde Sabiha Bozcalı'nın sanatla ilişki kurmasında önemi bir yeri olan annesi Handan Hanım'a da yer vermiş, bu maddeyi de Sabiha Bozcalı resimlemiş. İlgili maddede Handan Hanım için şöyle yazılmış: "O devrin yüksek kibâr hayatı icabı evde husûsi tahsil gördü; Zeliha Handan Hanımefendi akademik mâlûmâta ilâveten resim ve Fransızca öğrendi; çok hünerli ellere sâhibdi, tezyinî sanatlara karşı alâka gösterdi; bilhassa posta pulları ile yaptığı tablolar, orijinal hasırdan işlemeleri benzerleri yapılamaz şaheserlerdir, yerleri bir müzenin mevkileridir."

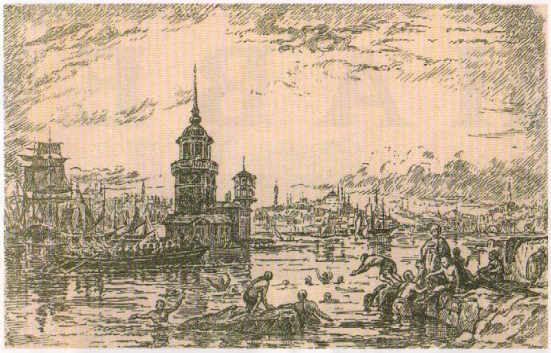
Sergide bu ansiklopedi sayfası ve Sabiha Bozcalı'nın, annesinin resmini bakarak yaptığı fotoğrafı da yer alıyor, ayrıca maddede sözü edilen posta pullarından yapılan ve gerçekten hayret uyandıracak yetkinlik ve güzellikteki iki küçük tablo bulunuyor.

YURT GEZİLERİ

Sabiha Bozcalı'nın hayatında öncemli olaylardan biri de Cumhuriyet Halk Partisi tarafından düzenlenen yurt gezilerinin ikincisine çağrılması. 1939'da bu geziye çağrılan on ressamın (Abidin Dino, Turgut Zaim, Zeki Faik İzer, Cevat Dereli, Malik Aksel, Seyfi Toray, Ali Karsan, Refik Epikman, Ayetullah Sümer) içindedir ve çağrılan ilk kadın ressamdır. Kendisine partinin sekreterliğinden gelen 2 Ağustos 1939 tarihli mektupta hemen Zonguldak'a gitmesi gerektiği, bir buçuk aylık bu süre içinde masraflarının parti tarafından karşılanacağı yazılıdır; gittiği yerde gördüklerini, manzaraları, insanları resmetmesi ve Zonguldak özelinde de maden ocakları mıntıkalarında çalışması önerilir. Sergide bu dönemden bir eskiz dışında başka hiçbir eseri yer almamakta. Serginin en ilginç bölümlerinden birini oluşturacağını tahmin ettiğim bu bölümünde Bozcalı'nın Zonguldak dönemiyle ilgili çalışmalarının ne olduğu ve burada neden yer almadığı konusunda bir bilgi bulunmaması dikkat çekici. Bu konuda bilgi almak için İstanbul Kadın Müzesi'ne baktığımızda şunları öğreniyoruz sergide yazılanlardan fazla olarak: "Sabiha Bozcalı, yurt gezileri programı kapsamında Zonguldak'a gitmiş ve Kozlu Elektrik Santrali, Skip Tesisatı, Karabük Demir Çelik Fabrikası, Asansör (İncir Harmanı), Asansör Makinası, Sömikok Makinası, Varagel, Sömikök Fabrikası, Demir Çelik Fabrikası gibi konuları işleyen eserlerini yapmıştır. Ancak Sabiha Bozcalı'nın endüstri konulu birçok resmi, sergi listelerinde olmasına rağmen, bu eserlerin şu anda nerede olduğu bilinmemektedir. Müzelerde ve özel koleksiyonlarda sadece manzara ve natürmortları bulunmaktadır."

İHAP HULUSİ

Sergiyi gezerken insanın aklına aynı dönemlerde faaliyet gösteren İhap Hulusi ile ilişkilerinin nasıl olduğu sorusu geliyor. Aynı zamanlarda –İhap Hulusi kendisinden beş altı yaş büyüktür sadece– aynı alanda çalışan iki kişi olarak yardımlaşıyorlar mıydı yoksa itişiyorlar mıydı, Sabiha Bozcalı'nın İhap Hulusi'ye göre sipariş alma şansı nasıldı; kadın olması onunla rekabette kendisi için olumsuzluk yaratıyor muydu? Sergide yer alan spot cümlelerde iki kere rastladım İhap Hulusi'nin ismine; ilkinde bir söyleşide şöyle diyor Bozcalı: "Ben manolyaların, katırtırnaklarının açtığı, ağaçlı, büyük bahçesi olan bir evde büyüdüm. Yalıda, bahçedeki müştemilatta altı yedi metre bir atölyem vardı. Burada Çallı, İhap Hulusi ve arkadaşlar toplanırdık." Bu cümleden Hulusi'nin "arkadaşlar" diye andığı gruptan olmadığını çıkarmak belki fazlaca bir niyet okumak olur, ama gene de akla geliyor. 1941 yılında yazdığı güncesinin bir sayfasında da "Bu sabah İhap Hulusi'ye gittim" diye bir not rastladım. Ender Merter tarafından hazırlanan *80. Yılında Cumhuriyet'i Aşkleyen Adam-İhap Hulusi Görey* kitabında ise bir cümlede dahi Sabiha Bozcalı'nın ismi geçmiyor. Oysa aynı dönemlerde üreten bu iki illüstratörün ilişkisi birçok açıdan ilginç olmalı. 23 Mayıs 2014'te 9 Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü Öğretim Üyesi Ömer Durmaz'ın hazırladığı *Babıâli'nin Kapak Ressamları* adlı sergi 1920-70 yılları arasında çalışan sanatçıların eserlerinden oluşuyor ve tabii İhap Hulusi ile Sabiha Bozcalı'nın isimleri ve işleri sergileniyordu.

Sabiha Bozcalı, Thomas Allom'ın 1828 tarihli bir gravürünün reprodüksiyonu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 1965.

Emine Esenkova Gönel'in izniyle.

MİZAH

Sergide yer alan kara kalem desenlerinden Sabiha Hanım'ın karikatür çizmeye yakın olduğunu hissettim, sonuna doğru da haklı çıktığını gördüm. Serginin bir bölümünde çizdiği mizahi tipler ve bir iki karikatürü yer alıyor. Bu yeteneğini öğrencilik yıllarında atölye arkadaşlarının yahut babasının kara kalem eskizlerinde de görmek mümkün. Reşad Ekrem Koçu, Bozcalı hakkında yazdığı maddede onun bu mizahi yanına şöyle değiniyor: "...Hiciv sohbetinde amansız, taklid sanatında üstaddır diyebiliriz." Kara kalemlerindeki muziplik, Koçu'nun bu sözlerine işaret ediyor sanki.

Resim yapmayı çok önemseyen Sabiha Bozcalı memleketteki durumu şöyle özetlemiş: "Az çalışıyoruz yahut hiç çalışmıyoruz. Büyük ressamların eserlerinin karşısında insan şaşıyor, afallıyor, hayret duyuyor, ibadet duyuyor. Bizim eserlerimizin karşısında hiçbir şey duyulmuyor. Bu tembelliğimizin kâfi cezasıdır."

Sabiha Bozcalı'yı hayatı ve ürünleriyle ortaya çıkarması açısından bu sergiyi önemli buluyorum, ancak sunuşta yorum ve içerik eksikliği hissediliyor. Ziyaretçi sergilenen malzemeyi izlemekte bazen zorlanıyor. Sunulan öğelerin açıklamaları yer yer yetersiz, kronolojik bir sıra takip edilmesine karşın dönemler arasındaki kopukluk takibi zorlaştırıyor. Sergi gezenin rahatça okuma, bakma konforunun da, mekânın gayet elverişli olanaklarına rağmen sağlanamadığını düşünüyorum.

Elde bulunan kıymetli malzeme dar bir zamanda bir araya getirilmiş izlenimi uyandı bende. Bir konu ya da kişiyle ilgili toplanan malzemeyi ortaya koyunca, bunlara bakarak bir dönemin takip edilmesinin olanaklı olacağını düşünmek sorunlu bir yaklaşım. Her sergi, ziyaretçiyi küratörün çizdiği çizgi üzerinde yürütür aslında; Sabiha Bozcalı sergisinde bu çizgi eksik.

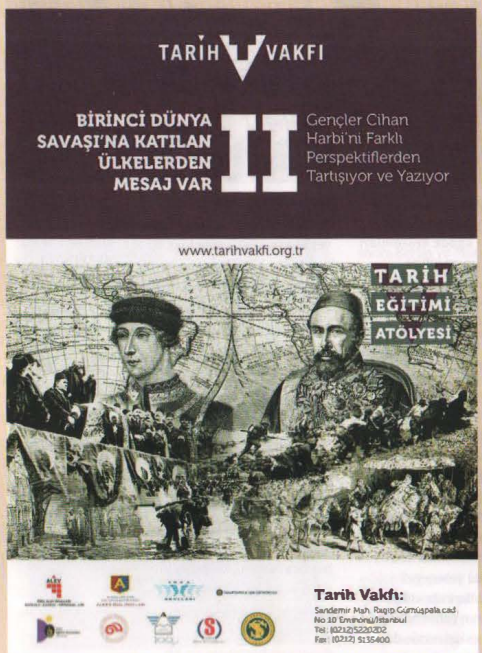

Sabiha Bozcalı, Nihad Asım Bekdik ve eşi Mualla Hanım.

SALT Araştırma, Sabiha Rüştü Bozcalı Arşivi.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

ÖĞRENCİ ATÖLYESİ: "BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KATILAN ÜLKELERDEN MESAJ VAR II"

Tarih Vakfı yürütücülüğünde devam eden "Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Ülkelerden Mesaj Var II" projesinin ikinci öğrenci atölyesi 77 öğrenci ve 36 öğretmenin katılımıyla gerçekleşti. 20 Aralık 2015 Pazar günü Ulus Özel Musevi Okulu'nda yapılan etkinlik, Prof. Dr. Yücel Kabapınar'ın "Farklı Perspektiften Tarih Ders Kitaplarına Bakmak: Ezber, Tarih Dersinin Kaderi midir?" temalı atölye çalışmasıyla başladı. Ardından öğrenciler *7. Sınıf Sosyal Bilgiler* ve *8. Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük* ders kitabında yer alan "Birinci Dünya Savaşı" konusunu derinlemesine inceledikleri poster sunumlarını gerçekleştirdi.

Öğrencilerin sunumlarının ardından Doç. Dr. Erol Köroğlu, I. Dünya Savaşı'nda olası temalar üzerine bir konuşma yaptı. Projenin katılımcıları İELEV Eğitim Kurumları, TVO Özel Şişli Terakki Lisesi, Ulus Özel Musevi Ortaokulu ve Lisesi, Özel ALKEV Ortaokulu, Özel ALEV Ortaokulu ve Lisesi, Özel Sezin Ortaokulu ve Lisesi, FMV Özel Işık Ispartakule Ortaokulu, Özel ENKA Ortaokulu ve VKV Özel Koç Lisesi.

TARİH VAKFI İZMİR YEDİ İKLİM SÖYLEŞİLERİ

Tarih Vakfı, Konak Belediyesi ve Ebruli Turizm işbirliğiyle İzmir'de "Yedi İklim Söyleşileri" başlıklı bir söyleşi dizisi gerçekleştiriyor. Dizinin bugüne kadarki etkinlikleri, Prof. Uygur Kocabaşoğlu'nun "Havuç ve Sopa, Basın ve Siyaset: Mütareke, Milli Mücadele ve Erken Cumhuriyet Dönemlerine İlişkin Bir Gözlem"; Doç. Alp Yücel Kaya'nın "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Kapitalizmin Toplumsal Dinamikleri: Çiftlik Sahibi Beyler ve Paşalar, Çiftlik Reayası Ortakçılar ve Hizmetkârlar"; Gökhan Akçura'nın "Ayrıntılar Tarihin Tadı Tuzudur" ve Prof. İlhan Tekeli'nin "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si" başlıklı konuşmaları oldu.

Alsancak Türkan Saylan Kültür Merkezi'nde saat 19.00'da yapılan Yedi İklim Söyleşileri'nin 2016 programı şöyle:

21 Ocak 2016 Perşembe
Dr. Kalliopi Amygdalou: "Mimarlıkta Ulusal Kimlik Aramak: Ionia Üniversitesi / İzmir Kız Lisesi"

18 Şubat 2016 Perşembe
Prof. Dr. Mustafa Daş: "Batı Anadolu'da Türk-Bizans Mücadelesi"

17 Mart 2016 Perşembe
Yrd. Doç. Dr. Emrah Safa Gürkan: "Akdeniz'de Osmanlı Korsanları; İki Kıyı Arasında Ganimet, İhtida ve Esaret"

21 Nisan 2016 Perşembe
Kudret Emiroğlu: "II. Meşrutiyet'ten Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat"

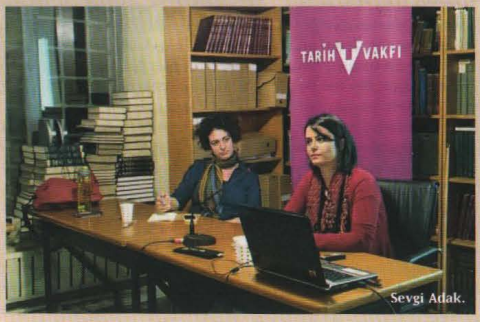
26 Mayıs 2016 Perşembe
Yrd. Doç. Dr. İrfan Kökdaş: "Osmanlı Liman Kentini Anlamak: Selanik Hinterlandında Güç ve Sermaye İlişkileri, 1680-1840"

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI'NDA "ANKARA'NIN DUYGUSAL TARİHİ"

"Edebiyat ve Tarih" temalı Ankara Tartışmaları'nın 4 Aralık 2015 tarihli konuğu Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Hakan Kaynar oldu. Hakan Kaynar konuşmasına "Edebiyat şehirle o şehrin sakinleri arasındaki ilişkinin tarihini yazmak için kaynak olabilir mi?" sorusu üzerinden başladı. Doğup büyüdüğü ve halen yaşadığı Ankara'yı romanlar, öyküler ve şiirlerle anlatan konuşmacı, Yakup Kadri, Nahit Sırrı, Samet Ağaoğlu, Ahmet Muhip, Cihat Burak, Barış Bıçakçı, Sevgi Soysal, Ayhan Geçgin, Nazım Hikmet, Memduh Şevket gibi isimlere atıflar yaparak, başkentin doksan yıldır burayı yaşayanlara ne hissettirdiğine dair düşüncelerini dinleyicilerle paylaştı.

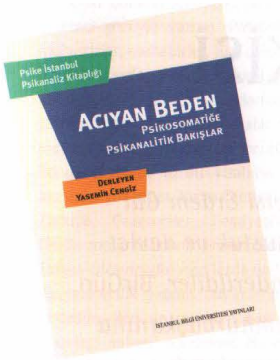
TOPLUMSAL CİNSİYET KONUŞMALARI DEVAM EDİYOR

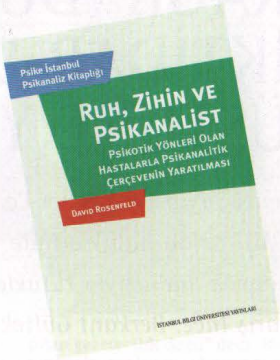
Tarih Vakfı'nın Eminönü binasında devam eden Toplumsal Cinsiyet Konuşmaları dizisinin 17 Aralık 2015 tarihli konuğu "1930'lar Türkiye'sinde Peçe-Çarşaf Yasakları ve Kadınların Öznelliği" başlıklı konuşmasıyla Sevgi Adak oldu. Adak, sunumunda 1930'larda peçe ve çarşaf yasaklarının yerelde nasıl oluşturulduğu, tartışıldığı ve uygulandığına odaklanarak, bu yasakları hem devlet-toplum ilişkileri, hem değişen toplumsal cinsiyet rejimi bağlamında ele aldı. Kadınların devlet politikalarının pasif nesneleri değil, onları etkileyen ve biçimlendiren aktif özneler oldukları argümanından hareketeden konuşmacı, kadınların peçe ve çarşaf karşıtı kampanyalarda oynadıkları farklı roller, yasaklar karşısında aldıkları farklı tavırlar ve geliştirdikleri adaptasyon stratejilerini tartışarak, dinleyicilerle birlikte, "Erken Cumhuriyet dönemi bağlamında kadınların öznelliğini yeniden nasıl ele alabiliriz?" sorusuna yanıt aradı.

Sevgi Adak.

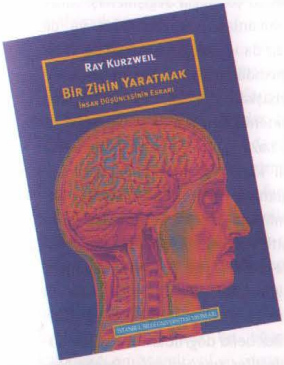
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ACIYAN BEDEN
Psikosomatiğe Psikanalitik Bakışlar
DERLEYEN **YASEMİN CENGİZ**
180 sayfa, ISBN: 978-605-399-426-8
Yayınevimizin Psike İstanbul ile birlikte hazırladığı bu kitapta, psikanalitik kuram ve uygulamalardan yola çıkarak beden ve ruhsallık ilişkisi hakkında süren tartışmalar değişik uzmanların yazılarıyla yeralıyor.
PINAR LİMNİLİ MİNE ÖZMEN **AYLA YAZICI** BERRAK CİĞEROĞLU **JACQUES PRESS** BELLA HABİP **MELTEM TEMİZ** NESLİ KESKİNÖZ BİLEN **IŞIN SAYIN TAMERK** SİBEL MERCAN **LUIGI SOLANO** MAURICE APPREY **MİNE ÖZGÜROĞLU**

DAVID ROSENFELD
RUH, ZİHİN VE PSİKANALİST
Psikotik Yönleri Olan Hastalarla Psikanalitik Çerçevenin Yaratılması
262 sayfa, ISBN: 978-605-399-428-2
Rosenfeld bu kitabında, psikotik yönleri olan zor hastalarla yaptığı çalışmaları anlatıyor. Analitik düşünebilmeye devam ederek anlaşılmazı anlaşılır kılmaya çalışırken analitik çerçeveyi ve karşıaktarımı nasıl ön açıcı bir şekilde kullandığını ve uygulamadan kaynaklanarak kuramsal katkılarını nasıl oluşturduğunu bizi zengin ve canlı bir deneyimin içine alarak sunuyor.

RAY KURZWEIL
BİR ZİHİN YARATMAK
İnsan Düşüncesinin Esrarı
282 sayfa, ISBN: 978-605-399-422-0
Yayınevimizin yeni dizisinin bu ikinci kitabında, günümüz fütüristlerinden Ray Kurzweil, bizleri bu noktaya getiren önemli kişiler ve keşiflerden yola çıkarak yapay zekâ alanının geleceğine dair tahminler yürütüyor. Bu süreçte, bilgisayar-zihin modelini benimseyerek, yapay zekâyı meydana getiren kriterleri, insan beynî ve zihni model alınarak sürdürülen çalışmaları aktarıyor ve yapay bir zihin oluşturarak bir anda sayısız bilgiye hızlı erişim sağlamanın yollarını arıyor.

Bir Dünya İnsanı
TOSUN TERZİOĞLU
HAZIRLAYAN DENİZ KURTOĞLU EKEN
294 sayfa, ISBN: 978-605-399-418-3
Alışılagelmiş söyleşi kitaplarının çok dışında, belirli kavramlar ve konular üzerine görüşlerini açıklayan tanınmış bilim insanı Prof. Dr. Tosun Terzioğlu, bu kitapta bilim insanı kişiliğiyle yaşam felsefesini birleştirerek, kendi yaşamının labirentlerinde dolaşıyor. Bunu yaparken de okuru, matematikten, sosyal bilimlere, sanata, edebiyata ve müziğe uzanan renkli bir yolculuğa çıkarıyor.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNT
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

RAGIP DURAN'LA İKTİDAR-BASIN İLİŞKİSİ ÜSTÜNE YENİDEN

Cumhuriyet Genel Yayın Yönetmeni Can Dündar ve Ankara Temsilcisi Erdem Gül geçtiğimiz ay MİT tırları haberlerinde "terör örgütüne yardım, casusluk ve devlet sırlarını ifşa etmek" iddiasıyla tutuklanarak Silivri Cezaevi'ne gönderildiler. BirGün *yöneticileri Barış İnce, Berkant Gültekin ve Can Uğur hakkında cumhurbaşkanına hakaret suçlamasıyla açılan dava 11 ay 20 gün hapis kararıyla sonuçlandı. Bu tarihlerde* Özgür Gündem *manşetleri de dava konusu oldu, Kürt basını üzerindeki baskılar geçmişteki gibi devam ediyor.*

SÖYLEŞİ:
CANSU KILINÇARSLAN
AHMET AKŞİT

Zaman ve *Bugün* gazeteleri ve STV de iktidara muhalif bir konumda; bu yayın kuruluşları eskisine göre iktidarla ilişkide farklı bir sürece girdi. *Hürriyet* gazetesine saldırılar, Ahmet Hakan'ın dövülmesi vb... Ragıp Duran'la beş buçuk yıl evvelki son söyleşimizden bu yana iktidar-basın ilişkisi açısından konuşulacaklar birikmiş.

Erdem Gül ve Can Dündar.

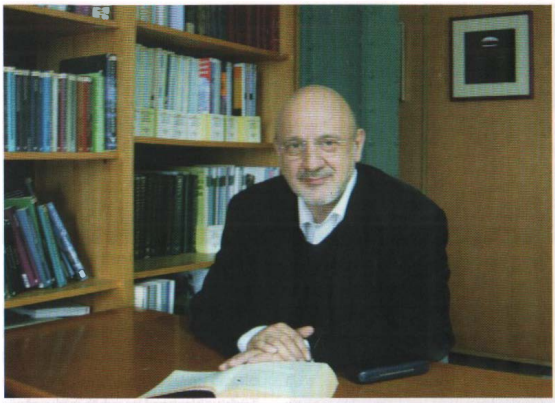
Ragıp Bey, sizinle Nisan 2010'da konuşmamız üzerinden beş buçuk yıl geçti. O tarihte Ahmet Şık ve Nedim Şener tutuklanmıştı. Bu olay vesilesiyle Türkiye'de iktidar-medya ilişkilerinin tarihini konuşmuştuk. Şimdi de Can Dündar ve Erdem Gül tutuklandı. O tarihten bugüne hepimizin izlediği farklı olaylarda bu ilişkinin daha da olumsuz bir yere gittiğini görüyoruz. Siz bu yaşananları nasıl değerlendiriyorsunuz? Alışıldık bir çizginin devamı mı bunlar, yoksa iktidar-medya ilişkisinde başka bir çizgiye mi geçiyoruz?

Ragıp Duran: Bir yandan "geleneksel" çizgi devam ediyor, bir yandan da bu çizgi derinleştirilip radikal hale getiriliyor. Medya eleştirmeni Ümit Alan'ın basın tarihi kitabının başlığı *Saray'dan Saray'a Türkiye'de Gazetecilik Masalı*.[1] Bugünün perspektifi ve aktüel örneklerle geçmişi irdeliyor, sorguluyor. Türkiye'de ilk günlük gazeteyi saray yani padişah yayımlamıştı. Bu ilk gazetede sarayın memurları muharrir, muhabir, tercüman olarak çalışmıştı; yani bizim mesleki atalarımız devlet memuru idi. Aradan 184 yıl geçmiş. Bazı değişikliklere rağmen, matbuat-basın-medya evrelerini geçirmişiz ama işin özü çok fazla değişmemiş. Saray o zamanlar Dolmabahçe'de ya da Yıldız'da idi, bugün Beştepe'de. O ilk dönemde padişah vardı, bugün cumhurbaşkanı var. İlk dönemde çıkan gazetenin(lerin) finansmanını sarayın hazinesi karşılıyordu. Bugün ise mali katkı ya kamu bankalarından sağlanıyor ya da iktidar yanlısı işadamlarının başta inşaat olmak üzere çeşitli sektörlerdeki faaliyetlerinden elde edilen yan gelirle sağlanıyor. İlk gazetenin çalışanları evet sarayın memurları idi, bugünkü yandaş gazeteciler belki doğrudan devlet memuru değiller ama 657 sayılı Devlet Memurin Kanunu'na tabi imişler gibi görev yapıyor. Atama ve işten el çektirmeler "yukarıdan" gelen bir telefonla gerçekleşiyor. Daha da önemlisi, bu kişilerin zihniyeti memur zihniyeti. Gerçeği değil iktidarı savunmak için yazı yazıp, televizyonlara çıkıp görüş açıklıyorlar.

İktidar-medya ilişkilerinde benim bildiğim kadarıyla en karanlık, en olumsuz dönemi yaşıyoruz. Enis Tahsin Til'in *Gazeteler ve Gazeteciler*

kitabını yeni bitirdim. Abdülhamid döneminden Meşrutiyet dönemine geçip, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan dönemi içeriden, yani bir gazeteci gözüyle yazmış. Patronlar, muharrirler, muhabirler, tüm çalışanlar, bürokratlar, iktidar sahipleriyle ilişkiler, baskı, sansür, yasaklamalar, gazete kapatmalar, diğer cezalar somut olaylar ışığında anlatılıyor. Hıfzı Topuz'un *Basın Tarihi*[3] kitabına bir kez daha göz attım. Bizim Cemiyet'in, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin (TGC) toplantılarında Orhan Erinç, Turgay Olcayto gibi 1950'lerde 60'larda gazetecilik yapmış büyüklerimizi dinledim. Ben de 1978'den beri bu "gazeteci milleti" içindeyim. Bu eski dönemlerin hiçbirinde gazeteciliğe, gazetelere yönelik olarak bugünkü kadar ağır, yoğun, gayrı kanuni ve tabii ki gayri meşru baskı yok. Gerçi ben kötü dönemlerin arasında kıyaslama yapılmasından yana değilim. İki sakıncası var bu tür kıyaslamaların: Mesela bugün bütün tarihin en kötü dönemi derseniz, sanki Abdülhamid günleri ya da 12 Eylül zamanı iyiymiş gibi bir algı doğabilir. İkincisi, her dönemi kendine özgü koşullarda değerlendirmek gerekir.

Geleneksel çizginin derinleşmesi, radikalleşmesi ya da çokboyutlanması derken kastettiğim şu: İktidar her zaman medyayı denetim altında tutmak ister ve bunu gerçekleştirmek için çeşitli yollara başvurur, farklı yöntemler dener. Bugün bu yollar, bu yöntemler çok fazla çeşitlilik arz ediyor. Baskı mekanizmasında farklı yol ve yöntemler kimi zaman eşzamanlı, kimi zaman ardıl bir şekilde uygulanıyor. İktidarın bu uğurda kullandığı en önemli yol ve yöntemleri saymaya kalktığımızda, klasik sansür, otosansür, işverenler aracılığıyla yayın politikasını yönlendirme, gazetecileri işten atma, yazar ve muhabirleri hapse atma, gazetecileri öldürerek döverek yıldırma, yandaş medya yaratma ve bunu güçlendirme, vergi cezası ya da mali denetim gibi mali ve ekonomik baskılar... Ayrıca Basın-Yayın Genel Müdürlüğü ve Basın İlan Kurumu marifetiyle, mesleki yeterlilik sertifikası sağlama adı altında "tek tip gazeteci" yetiştirme

Ragıp Duran.

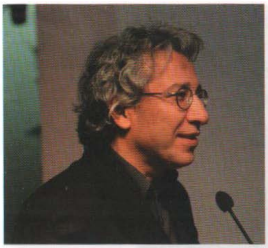
ve Anadolu'da yerel basını her ilde tek çatı altında toplama girişimleri var. Bugünkü yönetim ideolojik olarak artık faşizan bir kimliğe büründüğü için her türden muhalefeti ihanet, casusluk, sapkınlık olarak değerlendiriyor. Gezi'de öldürülen gençlerden başlayıp 17-25 Aralık yolsuzluk ve rüşvet skandalına, sarayın yasadışı yapı ve uygulamalarını ve 1 Kasım sonrasında yoğunlaşan Kürtlere yönelik kırımı göz önünde bulundurursak, iktidarın bu kadar vahim suçlarını örtmek için çok büyük bir medya mekanizmasına ihtiyacı var. Bu nedenle de başta medya mülkiyetine kayyımlar aracılığıyla el koyup, eskiden yandaş olmayan kurumları da kendi safına zorla çekiyor. İktidar, sanal dünyada egemenlik kurarak, hakiki dünyada da kendini güçlü göstermek/hissetmek amacında. Bugünkü iktidarın medya tekeli kurmaya çalışması aslında bugünkü iktidarın kendi siyaseti ile bağlantılı. Osmanlı dönemi farklı idi ama 1950'ye kadar Kemalist iktidarlar olsun, sonrasında Demokrat Parti, sırasıyla Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, 12 Mart, 12 Eylül, sonrasında Anavatan Partisi hükümetleri olsun, hiçbiri bugünkü Adalet ve Kalkınma Partisi kadar antidemokratik, baskıcı, kutuplaştırıcı değildi. Bu nedenle de, AKP bugün, o eski iktidarların başvurma ihtiyacı duymadığı kadar baskı mekanizmalarına gereksinim duyuyor.

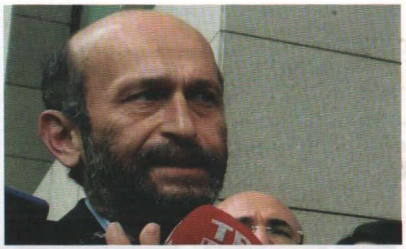
Güncel ve ses getiren konu "MİT tırları" haberi oldu. Bu süreçte kimi gazeteciler ve siyasiler "Yapılan gazetecilik değil" dedi. Haberin doğruluğundan çok "casusluk" ve "devlet sırrı" kavramını öne çıkaran tartışmalar yapıldı. Bu tartışmaları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ragıp Duran: MİT tırları haberi başarılı bir gazetecilik çalışması. Zaten iktidar, haberin doğruluğunu tartışamıyor bile. "Casusluk", "devlet sırrı" ve "ihanet" suçlamaları hem çaresizliğin ifadesi hem de Dündar'la Gül'ü ağır cezalara çarptırmak için zemin hazırlığı. Bu üç suçlama, egemenlerin çok eskiden beri, başa çıkamadıkları muhalifleri karalamanın, küçük düşürmenin, haksız göstermenin bahanesi olarak kullanılagelmiştir. Kuşkusuz burada Türkçü, milliyetçi, ırkçı egemen ideolojinin bir yansıması da var. Koskoca bir istihbarat teşkilatı kendi ülke sınırları içinde bile gizli, yasa dışı bir nakliye işlemini beceremiyorsa bunun suçunu gazetecilerde aramak beyhude..

"Casusluk" suçlaması komik; çünkü hangi casus ele geçirdiği bilgileri gazete aracılığıyla kamuoyuyla paylaşır?

"İhanet" suçlaması da çok egosantrik bir yaklaşımdan kaynaklanıyor. MİT açısından bakarsanız, evet, yasadışı ve suç olan bir gerçeği açıklamayı "ihanet" olarak damgalayabilirsiniz. Bir tek koşulla: Açıklamayı yapan MİT mensubu ise, kendi teşkilatının kirli bir işini teşhir ettiği için, teşkilatına ihanet etmiş olabilir. Ama Can'la

Erdem gazeteci, MİT mensubu değil ki... Onlar sadece görevlerini yaptı.

"Devlet sırrı" kavramı ise hem akademik hem de mesleki çevrelerde uzun süredir tartışılan bir konu. *Le Monde* gazetesinin eski yazı işleri müdürü bugünkü Mediapart internet sitesinin kurucu-yöneticisi Edwy Plenel'in 1994 yılında yayımlanan bir kitabında[4] devlet sırrı konusu, Fransa'da bir bakanın intiharı bağlamında ayrıntılı bir şekilde incelenip değerlendirilmişti. İlk başta, bir gazeteci için "devlet sırrı" adında dokunulmayacak, yazılmayacak, söylenmeyecek bir konu kısıtlaması yoktur, olamaz. İki nedenle: Birincisi gazeteciyi ilgilendiren konu, yayınlanması söz konusu olan bilginin/haberin devlet sırrı olup olmaması değildir. Gazeteci için en önemli kriter, bilginin doğruluğudur. Daha sonra bu bilginin kamu çıkarına hizmet edip etmeyeceğine bakmak gerekir.

İkincisi, bu birinci kriter ışığında, gazeteci, devlet memuru olmadığı için, devlet tarafından sır olarak nitelenen bir bilgiyi gizlemek, saklamak, yayınlamamak zorunda değildir. Tam aksine, eğer bilgi doğruysa ve kamu çıkarına hizmet ediyorsa, bu haberi yayınlamamak gazeteci açısından mesleki bir suçtur; çünkü yasadışı bir işi gizleyerek, faillere yardım etmiş olur.

"Devlet sırrı" kavramı bugünkü iletişim teknolojisi ve demokrasinin evrensel mecrada vardığı düzey itibarıyla zaten sürdürülebilir, savunulabilir bir kavram olmaktan çoktan çıkmıştır. Egemenlerin kendi yasadışı ve gayri meşru edim ve operasyonlarını gizlemek için öne sürdükleri "devlet sırrı", Batı dünyasında artık büyük ölçüde "kadük" hale gelmiştir. Zaten zaman, Ankara'nın "devlet sırrı" olarak damgaladığı bilgilerin Batı ve Rus medyasında manşetlere çıkmasıyla sır niteliğini süpürdü götürdü. Türk plakalı tankerlerin IŞİD petrolünü Türkiye'ye nasıl taşıdığı uydu görüntüleriyle sergilendi.

Peki hukuki süreç... Çok hızlı bir tutuklama kararı gelmedi mi? Meselenin hukukiliğini tartışmak önemli ancak bu duruma fazlasıyla odaklanmak basın özgürlüğü konusundaki tartışmayı zorlaştırmıyor mu? "Keşke tutuksuz yargılansalardı" gibi bir söz dolaşıma giriyor. Siz bu tablonun devamında ne görüyorsunuz?

Ragıp Duran: Hukukun, adaletin olmadığı bir yerde ya da hukukla adaletin iktidarın elinde siyasi araç olduğu bir ülkede hukuki süreci tartışmak, evet pek de anlamlı değil. Zaten Can'la Erdem'i tutuklamak isteyen savcı ile bu talebi olumlu değerlendiren yargıcın kararlarına baktığımızda, hızlı tutuklama kararının kökenini, gerekçelerini ve belki de yazarını kolaylıkla anlayabiliyoruz. Anayasa ve yasalar uyarınca yürütmenin başı bile olmayan cumhurbaşkanı kalkıp da "Ben bu işin peşini bırakmayacağım, bedelini ağır ödeyecek" deyip, Can'la Erdem hakkında kişisel olarak şikâyette bulunursa, şikâyet dilekçesinde de casusluk, ihanet, devlet sırrı, paralel savcılar gibi ifadeler kullanırsa, dosya önüne geldiğinde savcı da yargıç da, "copy paste" yöntemiyle tutuklama kararı çıkartır. Şikâyetçi cumhurbaşkanı çokyönlü-çokboyutlu-çokişlevli bir makama sahip olduğu için, mağdur ve şikâyetçi kişi, savcı ve yargıç işlevlerini de üstlenerek, üçlü bu mekanizma ile arkadaşlarımızı Silivri'ye gönderdi.

Faşizan yönetimlerin önemli özelliklerinden biri de kendi koydukları yasa ve ilkelere riayet etmemeleridir. Ortada başkanlık rejimi için de geçerli olduğu öne sürülen "fiili bir durum" söz konusu. "Konunun basın özgürlüğü ile alakası yok. Yasaya filan da gerek yok. Bu gazete, bu gazeteciler bizim bir açığımızı yakalayıp bizi hem içeride hem de dışarıda zor duruma soktu. Bunları cezalandırmamız lazım" dediler. Muhalifler tabii ki her zaman her yerde evrensel hukuk ilkelerini savunacak ama karşındaki yasa tanımaz bir cüretkârlıkla hareket ediyorsa, sonraki dönemlerde yargılanacak yetkililer için hazırlanacak dosyaya bir ek bilgi koyma gibi bir işlevi var şimdiki hukuki savunmaların, itirazların, lahiyaların.

Evet, "Keşke tutuksuz yargılansalardı" yaklaşımı, ki kimi üst düzey iktidar temsilcileri de böyle konuştu, Can'la Erdem'in aslında suçlu olduklarını kabul eden ama yurtiçinde ve yurtdışında gelişen tepkileri akıllarınca yumuşatmaya yönelik bir tutum.

İktidar bu konuda bir tek şey yapabilirdi: O da bu kamyonlarda silah bulunmadığını, sadece insani yardım malzemesi bulunduğunu ve Suriye'deki tüm mağdur kesimlere dağıtılacağını kanıtlayabilseydi mümkün olurdu. O durumda Can'la Erdem yanlış bir habere imza atmış gazeteciler olarak, meslek erbabı ve özel olarak da kendi okurları nezdinde son derece olumsuz bir konuma düşerdi. Bunun yaptırımı da casusluk, ihanet, devlet sırrı, terör örgütü üyeliği gibi anlamsız ve yersiz ithamlar olamazdı. Kötü gazetecinin yaptırımını iyi okur verir. Devlet, mahkemeler ya da hapishaneler değil!

Nuray Mert Cumhuriyet'te (7 Aralık 2015) gözden kaçırılan bir şeye, Türkiye'de dış politikanın hiçbir zaman tartışma konusu olamamasına dikkat çekti. Yazıda resmi politikaları eleştirmenin "hainlik", "düşmanla işbirliği" sayıldığını, hele de dış politika söz konusu ise tartışmanın kolayca devlet sırrını ifşa etmeye sıkıştırıldığını vurguluyor. Gaze-

teciliğin bir de bu boyutunu değerlendirebilir misiniz?

Ragıp Duran: Nuray Mert haklı. Osmanlı'da da bütün Cumhuriyet döneminde de, dış politika "partiler üstü", "siyaset üstü" bir dogma olarak kabul edildi; iktidarın izlediği dış politika ne kamuoyunda ne Meclis'te ne de doğru dürüst medyada tartışma ve eleştiri konusu oldu. Çünkü dış politika, "milli birlik ve beraberliğimiz" ile "devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü"nün bir simgesi hatta olgusu idi. "Ele güne karşı kendimizi rezil ettirmeyiz" değil mi? Oysaki dış politika dediğimiz, Haluk Gerger'in[5] de belirttiği üzere, iç politikanın dış dünyadaki yansıması, devamından başka bir şey değil; yani aslında bir tek politika vardır, bu, içeride ve dışarıda uygulanıyor. Üstelik bu dış politikayı uzun süre tek başına Genelkurmay ve Milli Güvenlik Kurulu tasarladı, Meclis ve hükümet sadece onayladı, Hariciye de uygulamakla yetindi. Dış politikanın egemenlerce tartışma ve eleştiri dışı tutulması, aslında geleneksel milliyetçi/devletçi ideolojinin tezahürü. "Yüce devletimiz her şeyi bilir, her şeyin en iyisini yapar" anlayışının ifadesi. Geçmişte, Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması, NATO'ya girmesi, Irak'ta ABD işgaline destek vermesi gibi olumsuzluklara karşı çıkanlar ağır cezalara çarptırıldı, "düşmanla işbirliği", "vatana ihanet" gibi ithamlarla karşılaştı.

Bizde gazetelerde Ankara bürolarında diplomasi muhabirleri var. Bu meslektaşlar Dışişleri Bakanlığı'nı ve büyükelçilikleri izler, politika ve faaliyetlerini haberleştirir, değerlendirir. Ama işin aslı şöyledir: Bu diplomasi muhabirlerinin ezici çoğunluğu, gazetelerinin bakanlık nezdindeki akredite muhabiri olarak işlev görmez. Onlar, bakanlığın gazete içindeki temsilcileri gibidir.

Demokrasisi gelişmiş Batı ülkelerinde ve medyasında ise durum tamamen farklı. Mesela Noam Chomsky, Washington'ın dış politikasının en radikal eleştirmenlerinden biridir. Beyaz Saray evet tabii ki benimsemez bu eleştirileri, hatta kimi zaman dolaylı olarak yanıt da verir, ama kalkıp da Chomsky'yi düşmanla işbirliği ya da vatana ihanetle itham etmez, edemez. Demokratik ülkelerde medya, akademya ve sivil toplum kuruluşları, tüm alanları olduğu gibi diplomasiyi de izler, tartışır, eleştirir, öneri getirir.

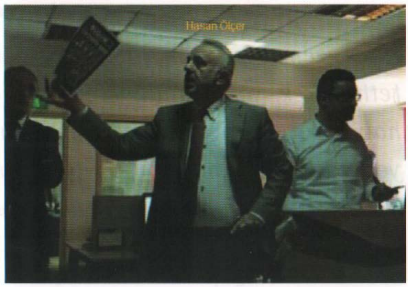
Yandaş medyanın ofsayta düştüğü önemli alanlardan biri de dış politika. Bağımsız, akılcı, somut tahlil ve değerlendirme yapmak yerine, iktidarın her dediğini, her yaptığını onaylayan yandaş medya, iktidar politika değiştirdiğinde, eski yazdıklarını hemen unutup, iktidarın gölgesinde, eskiye zıt yeni politikaların sözcülüğüne soyunur. Mesela egemen medya, vakti zamanında "aşiret ağası", "PKK'nin destekçisi" gibi sıfatlarla saldırdığı Mesud Barzani'yi, Ankara onunla ilişkilerini düzeltmek zorunda kalınca, kırmızı çizgiler sararıp solunca, çözüm sürecini İbrahim Tatlıses ve Şiwan Perwer'le kurtaracak kahraman olarak kırmızı halıyla ağırladı.

Keza, bir zamanlar adı Esad olan Suriye Cumhurbaşkanı, Erdoğan ailesiyle son derece olumlu ve özel ilişkiler içinde iken yere göğe sığmıyordu yandaş medyada. İlişkiler bozulunca önce adı değişti, Esed oldu, sonra da kendi halkını bombalayan katil haline geldi.

Bu alandaki, yani dış politikanın kamuoyu ve medyada tartışılma ve eleştirilme ambargosunu, eski dâhi dışişleri bakanı yeni, yine dâhi, Başbakan Davutoğlu yıktı. Stratejik derinlik, merkez ülke, model ülke, komşularla sıfır sorun, Suriye'de barış, Ortadoğu'da önder ülke politikalarının ne kadar kof olduğu somut olarak ve maalesef kanlı bir şekilde ortaya çıkınca, sadece muhalifler değil, aklı başında, dürüst yorumcu ve gözlemciler de Ankara diplomasisini tartışmaya, eleştirmeye başladı. Dış basında ise zaten eskiden beri bu eleştiriler vardı.

Bizim iktidar, "milli ve yerli" olduğu için borusunu ancak Edirne-Hakkari aksında öttürebiliyor. Bir adım dışarı çıkınca, doğu batı, kuzey güney fark etmez, çuvallıyor bütün söylemler, politika ve uygulamalar.

Kamu ihalelerinden beslenen medya patronlarının ortaya çıkmasında devlet imkânları ve siyasi ilişkiler devreye giriyor. Mali müfettişler eliyle basın kuruluşlarına baskı uygulamak gibi örnekleri biliyoruz. Son zamanlarda da İpek Medya üzerinden konuşulan, kayyım atamaları ile iktidarın el değiştirme operasyonlarına doğrudan müdahil olması... Kayyımlar eliyle hükümet el koyduğu gazeteyi kendisi çıkarıyor, arşivine müdahale ediyor, gazetede işten çıkarmalara karar veriyor. Bu yeni bir durum sayılır, değil mi?

Koza İpek Medya Grubu yazılı medyasından sorumlu kayyım olarak atanan Av. Hasan Ölçer, Bugün gazetesi ofisinde.

Ragıp Duran: Evet, kayyım atama marifetiyle medya mülkiyetine el koymak ve medya organının dümenini iktidar rotasına çevirmek, mevcut iktidarın basın özgürlüğüne kilit vuran yeni bir uygulaması. Hukukta buna "katalog suçlar" mı deniyordu?

Bu uygulama, kapitalizmin en önemli ilkelerinden biri olan mülkiyet hakkını çiğnediği gibi, iktidara muhalefet eden medya organını yandaş yapmanın en kestirme yolu. Tabii bu arada işinden olan onlarca meslektaşı da unutmayalım! İpek Medya grubuna yönelik bu yasadışı ve gayri meşru uygulama aslında yandaş olmayan tüm medya organlarına da bir ihtar niteliği taşıyor. *Hürriyet* gazetesinin 1 Kasım seçimlerinden sonra saraya ve AKP'ye muhalefetten büyük ölçüde vazgeçip neredeyse bir magazin gazetesine dönüşmesi zamanlama açısından tesadüf olmasa gerek.

Bizdeki burjuvazi, kendi gücüyle ve halkın desteğiyle iktidara gelmediği için, devlet eliyle beslenerek egemen güç olduğu için, siyasi iktidara karşı kendi haklarını bile korumaktan aciz. Üstelik Türkiye'de devlet, yani siyasi iktidar, ekonomi, maliye ve sanayi alanında hâlâ en güçlü aktör olduğu için, burjuvazi kamu ihalelerinden yoksun kalmak, kredi ya da teşvik ve bilumum resmi izinleri alamamak, vergi cezasına çarptırılmak, kayyıma devir gibi korkular nedeniyle siyasi iktidarın haksız, yasa dışı, gayri meşru uygulamalarına gerektiği gibi karşı koyamıyor.

Ham egemenlerin bir özelliği de cehalettir: Siz medyayı fethederek, yani sanal gerçeği istediğiniz gibi kurarak, hakiki gerçeği değiştireceğinize inanırsınız. Oysaki hiçbir yerde, hiçbir zaman bu böyle olmamıştı.

İlk sorunuza kısaca dönersek, Batı'da ilk günlük gazeteyi bizden en az iki asır önce, palazlanmakta olan ticaret burjuvazisi çıkarmıştı. O ilk gazetelerde açıkça o sınıfın çıkarları, o sınıfın perspektifi var. Normal. Batı burjuvazisi kendi gücüne dayanarak iş yapıyor.

Türkiye'de basınla ilişkilerin tarihini daha önceki söyleşimizde konuşmuştuk; "Gazetecilik sarayın (Dolmabahçe, Yıldız) görüşlerinin egemen kılınması için yapılan bir faaliyet" demiştiniz. Bugün de böyle bir ortamla karşı karşıya olduğumuz çok açık. Başbakanlık döneminde Erdoğan'ın Gezi protestoları sırasında (4 Haziran 2013), Mehmet Fatih Saraç'ı telefonla bizzat arayıp Habertürk ekranında kayan yazıyı "derhal kaldırma" talimatı verdiğini bu dinleme kayıtlarının internete servis edilmesiyle öğrendik. Bu fütursuzluk nereden geliyor? Erdoğan'ın hâli tavrı yapısı ile açıklanabilir mi? AKP'nin kendine özgü olan ve olmayan yanlarını nasıl açıklayabiliriz?

Ragıp Duran: Doğuştan mezara kadar muhalif olanların iktidar aklını anlaması, benimsemesi ve onu gerekçelendirmesi aslında zor bir iş... Ne kadar Foucault okusak, ne kadar Bourdieu bilsek, Erdoğan'ın bazı politikalarını ve icraatını anlamak zaman alıyor. Mesela şahsen ben, bu "Alo Fatih" hadisesi tapeler aracılığıyla kamuoyuna yansıdığında, itiraf edeyim, bayağı şaşırmıştım; çünkü iktidarın medyaya nasıl sansür uyguladığı konusunda daha çok teorik bilgilerim vardı, bir de geçmişteki bazı örneklerden haberdardım. Ama açıkçası, koskoca başbakanın, yurtdışı gezisinde iken Türk televizyonlarındaki altyazıları ya da bir gazetenin 18. sayfasındaki iki sütunluk haberi okuyup Fatih'e bizzat telefon edeceğini tahayyül edemezdim. Kendisi kahvedeki emekli amcalar gibi, bulmaca ve fala kadar bütün gazeteyi satır satır okuyor ya da danışmanlarına okutuyor. Kendisinin mali ve ekonomik konularla da yoğun olarak meşgul olduğunu bildiğimiz için, "Bu şahıs bir başbakanın yapması gereken görevleri ne zaman yapıyor acaba?" diye kendi kendime sormuştum. Ben herkesin medyayı eleştirmesinden yanayım, medya eleştirmeni sayısının artmasını da isterim. Ama iktidar sahiplerinin bir başka meslekle uğraşması gerekir.

Siz "fütursuzluk" demişsiniz, evet doğru ama işin içinde iki boyut daha var galiba. Birincisi, bence korku. Çünkü o kadar vahim ithamlar altındaki Sayın (!) Erdoğan, ancak bizzat kendi ilgilenirse içinin rahat edebileceğini sanıyor herhalde. İkincisi daha çok tıp ilminin ilgi alanına giren bir konu. Tek adam olmaya kalkışanlarda sık rastlanan, kimseye güvenmeme hali. Sürekli olarak etrafında kendisini devirmeye yönelik kişiler ve komplolar olduğunu sanan bir kişi altyazıyla da ilgilenir, 18. sayfadaki haberle de... Tek adam olmak isterken yalnız adam olma ihtimali yüksektir.

Yabancı medyada haber ya da söyleşilerde, okuduğum eski başbakanların anılarında böyle bir örneğe, duruma rastlamadım. Osmanlı özentiliği bence çok anlamsız bir yakıştırma değil. Siz tarihçiler daha iyi bilirsiniz. Osmanlı padişahlarında da, özellikle duraklama ve çöküş dönemlerinde, bu tür hezeyanlar vardı değil mi? Paranoya, iktidar mevzilerinde yaygın bir hastalık olsa gerek.

Ham egemenlerin bir özelliği de cehalettir: Siz medyayı fethederek, yani sanal gerçeği istediğiniz gibi kurarak, hakiki gerçeği değiştireceğinize inanırsınız. Oysaki hiçbir yerde, hiçbir zaman bu böyle olmamıştı. Öyle olsaydı, yani mesela *İzvestia* ve *Pravda*'nın yarattığı sanal gerçek hakiki gerçeğe tercüme/tedavül edilmiş olsaydı, Sovyet rejimi herhalde yıkılmazdı.

Saraya has bir ürün ve yöntem olarak, Cem Küçük ile *Takvim* gazetesini kaydedelim. "Türk medyasının Yakup Cemil'i" ya da "Veli Küçük'ün medyatik versiyonu" olarak betimlediğim bu şahıs, meslektaşlara yönelik gizli-açık öldürme ya da işten attırma tehditleri savuruyor. Bir ara *Cumhuriyet* gazetesine de saldırmıştı. *Cumhuriyet*'in İcra Kurulu Başkanı Akın Atalay güzel bir yanıt vermişti: "Bu kişiyi ciddiye almıyoruz ama bunun sahibi kimse alsın götürsün buralardan" mealinde bir cümle yazmıştı. *Takvim*, *Sabah* grubunun magazin gazetesi, ısrarla ve göz göre göre asparagas haber ve fotomontajlar yayımlıyor manşetlerinde. Şimdiye kadar da hiç özür dilemedi, özeleştiri yapmadı. Okurunu herhalde en az kendisi kadar zeki sanıyor...

Erdoğan'ın medyada kendi temsiliyle ilgili hassasiyetini de sık sık dava konusu ettiği için görüyoruz. Süleyman Demirel, Turgut Özal hakkında her şey yazılır çizilirdi, bu durum büyük bir

sorun hâline gelmezdi. Şimdiyse Erdoğan'ın temsiliyeti saygılı olmak zorunda; "Sayın Erdoğan" değil de sadece soyadıyla bahsetmek bir cesaret konusu hâline geldi...

Ragıp Duran: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ndeki Türkiyeli yargıç Prof. Işıl Karakaş, "Cumhurbaşkanı'na hakaretten yargılanıp mahkûm olanların" davalarının Strasbourg mahkemesine gelmesi durumunda, başvurucunun Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı davayı kazanacağını açıkladı (*Cumhuriyet*, 14 Ekim 2015). Bu dokunulmazlık talebi, bu aşırı alınganlık da galiba Osmanlı geleneği .. Gerçi padişahlar aynı zamanda halife olduğu için hem siyasi hem de dini iktidarın bir numaralı temsilcileri idi. Padişaha karşı çıkmak aynı zamanda Allah'a, Peygamber'e, Müslümanlığa karşı çıkmakla özdeşleştirilebiliyordu.

Bugünkü söz konusu vakalar tek tek incelendiğinde, neredeyse hepsinin hakaret değil sadece eleştiri olduğu ortaya çıkıyor. Cumhurbaşkanı, kişisel şikâyet sonucu açılan bu davalarla genel olarak muhalefete gözdağı vermek amacında; ayrıca galiba bu arada savcılar ve yargıçlar da sınanmış oluyor. Bu tür davada takipsizlik ya da beraat veren yargı mensubu çok kolay bir şekilde paralel olmakla suçlanabilir. Terfisi de gecikebilir, Doğu'ya atanabilir.

Gerçi bizde olumsuz örnek olarak bir "Mustafa Kemal Atatürk'ü Koruma Kanunu" var, halen yürürlükte. Halbuki hukukta, kim olursa olsun şahsa münhasır kanun yapılmaz, yapılamaz. Kim, niye düşünmüş bilinmez. Halkın büyük çoğunluğunun Mustafa Kemal Atatürk'e minnet borçlu olduğuna ve onu çok sevip saydığına bilmesine rağmen, "Yine de olur da biri çıkar Atatürk'ü eleştirir ya da hakaret ederse ona hak ettiği cezayı verelim" diye düşünmüş olsalar gerek.

İki de olumlu örnek vereyim: Birincisi bir AİHM kararı. Divan, 1 Temmuz 1997 tarihli Oberschlick/Avusturya No 2 kararında,[6] *Forum* dergisinin editörü Gerhard Oberschlick "II. Dünya Savaşı'nda yer alan tüm askerleri" öven bir konuşma yapan Avusturya Liberal Partisi lideri Jörg Haider'e "aptal" dediği için bir Viyana mahkemesi tarafından Haider'e hakaret ettiği gerekçesiyle mahkûm olmuş, ancak gazeteci bu mahkûmiyetin ifade özgürlüğüne ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesine aykırı olduğunu savunmuştu. Divan, artık içtihat haline gelen kararında, Oberschlick'i haklı bulmuş, Haider'in önemli siyasal sorumluluğu olan bir kişi olarak konuşmasında kışkırtıcı ibareler bulunduğunu saptamış ve gazetecilikte siyasal eleştiri sınırlarının genişlemesini sağlayan bir yaklaşımı benimsemişti. Faşist Haider'in aptallığı böylece Strasbourg mahkemesince tescil edilmiş oldu.

İkincisi, Fransız, İngiliz, Alman ya da Amerikan medyasında neredeyse her gün bu ülkelerin başbakanları, başkanları hakkında, Türkiye'deki egemen anlayışa göre ayıp, yasak, yasa dışı sayılabilecek çok sayıda karikatür ya da yazı çıkar. Hedef olan siyasiler çoğu zaman kalkıp bu yayınlar hakkında şikâyette bulunup dava açmaz. Mesela Fransa'da ünlü Canard Enchainé'de (Zincirli Ördek), vakti zamanında, Mitterrand'ın cumhurbaşkanı, Chirac'ın başbakan olduğu dönemde, iki liderin cinsel birleşme anını temsil eden bir karikatür yayımlanmıştı. Ne Mitterrand ne de Chirac bu karikatüre herhangi bir tepki göstermişti.

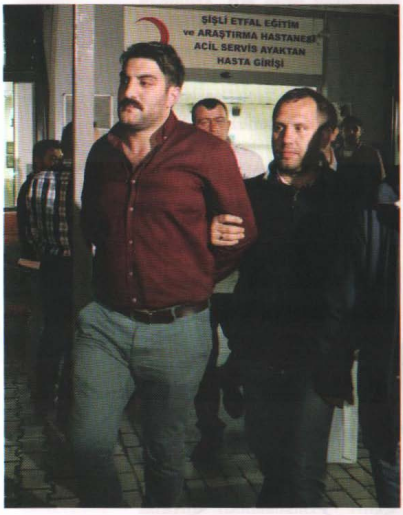
2011 yılında KCK operasyonları sırasında gözaltına alınan gazetecilerle ilgili *Zaman* gazetesinin tavrını hatırlıyoruz. Ekim ayında ise aynı gazetenin yayın yönetmeni (Ekrem Dumanlı) baskılar nedeniyle görevini yapamadığını söyleyerek istifa etti. Ardından 30 Kasım'da gazeteciler "ortak akıl toplantısı"nda bir araya geldi. Mesleki dayanışma açısından baktığınızda bu gelişmeleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ragıp Duran: Fethullah Gülen ve medyasının durumu trajik.. Uzun yıllar boyunca AKP iktidarıyla koalisyon halinde iken Ergenekon'dan

Ahmet Şık-Nedim Şener davasına, KCK tutuklamalarına kadar çok sayıda haksız, yasa dışı ve gayri meşru operasyonda yürütme makamı idiler; Cemaat'in medyası da bu operasyonların öncesinde, sırasında ve sonrasında keşif kolu ve meşrulaştırıcı aygıt gibi işlev gördü. Erdoğan ve AKP yetkilileri, kimse inanmasa da, "Al-

Gazeteci Ahmet Hakan, 1 Ekim 2015 gecesi evinin önünde dört kişinin saldırısına uğradı.

datıldık" diyerek bu dönem yapılan haksızlıklardaki paylarını azaltmaya çalıştı. Halbuki onlar resmi olarak hükümetti. Koalisyon yani ortaklık bozulunca –ki iyi oldu, çünkü iktidar içindeki çekişmeler sayesinde, kamuoyu dönen dolapların bir kısmını öğrendi– bu kez Saray ve AKP, Cemaat'i bir numaralı düşman ilan etti ve kendi deyimleriyle "inlerine girip" bu yapıyı tamamen çökertmeye yönelik operasyonlara başladı, Aralık 2015'te bu operasyonlar hâlâ sürüyor. Cemaat medyası evet bugün yoğun baskı altında. Bu nedenle mağdurun kimliğine, geçmişine bakmadan, baskıyı yapan iktidarın karşısında olmak gerekir.

Belki bugünün misyonu değil ama Cemaat medyasının geçmişteki iktidar yanlısı, demokrasi karşıtı, solcu düşmanı yayınları konusunda esaslı bir özeleştiri vermesi gerekir. Böyle bir özeleştiriyi yapabilecek ideolojiye, dürüstlüğe ne yazık ki sahip değiller. Hep iktidarı hedeflemiş, uzunca bir süre de iktidar olmuş bu tür yapıdan bir muhalif refleksi, davranışı bekleyemeyiz. Ayrıca hâlâ sağcı, laiklik karşıtı, hâlâ devletçi bir yapı olarak bunlar gerçek anlamda bir muhalefet alternatifi oluşturamaz.

Cemaat iktidarda iken Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'ni ele geçirmeye kalkıştı. Başaramadı. Sonra gidip kendi derneklerini kurdular. Cemaat bugün Gülen'e terörist diyen çok sayıda anlı şanlı gazeteciyi, milyonlarca lira harcayarak, beş kıtadaki Hizmet okullarına propaganda gezilerine götürdü. Bu gazeteciler de Gülen'i o zamanlar övüp övüp bitiremedi. Yazıları arşivde duruyor. Özeleştiri yapana rastlamadım. Cemaat bugün İsa'ya da Musa'ya da yaranamayacak bir konuma düştü. Gazetecilik muhalefet mesleğidir, iktidara koltuk değneği sağlama mesleği değil..

Tuluhan Tekelioğlu, iktidar yüzünden baskı gören gazetecileri konu alan "Persona Non Grata" adında bir belgesel hazırladı. Gösterime girdiği gün belgeselde kimlerin yer alması/almaması gerektiği tartışması başladı. Doğrusu gazeteci Ahmet Şık'la Derya Sazak, Fatih Altaylı, hatta Aydın Doğan gibi bir medya patronunu yan yana görmek biraz tuhaftı. İsimleri tek tek öne çıkarmasak da medya patronu ile çalışanının mağduriyetini birlikte düşürmek garip geliyor. Siz bu konuşmaları nasıl yorumladınız?

Ragıp Duran: Bu belgeseli izledikten sonra bir değerlendirme yazısı yazmıştım.[7] Mesele bence konum ya da perspektif. Siz Türkiye'de basın özgürlüğü meselesine nereden, hangi açıdan, hangi gözlükle bakıyorsunuz? P24 gibi kıdemli gazetecilerin, mesela Hasan Cemal, bulunduğu bir örgüt böyle bir belgeselin prodüktörü olarak imzasını koymuşsa dikkatli davranması gerekirdi. Gerçi P24'te uzun süre yandaş medyada görev yapıp, oradan uzaklaştırılınca basın özgürlüğü kahramanlığına soyunanlar da var...

Bir yandan da Türkiye'nin paradoksu: Evet, maalesef Aydın Doğan da Ahmet Şık da iktidarın baskısı altında. Baskının kaynağı aynı ama türü, amacı, yarattığı mağduriyet farklı. Aydın Doğan vakti zamanında Ahmet Şık'ı işinden etmişti. Mesele sadece bugün ve geçmişte farklı konumlarda olmak değil. Yapısal olarak zıt kutuplarda olanı bir aradaymış/berabermiş/ortak mağdurmuş gibi göstermek doğru değil. Sapla saman birbirine karışmış bu belgeselde. İdeolojik duruş da mesleki açı da sakat.

Nisan 2010'da yaptığımız söyleşide "Her gazetenin bir varlık sebebi vardır" diye konuşmuştuk. O günden bugüne de Türkiye'de medya yapısında çok belirgin değişiklikler yaşandı. 2002 sonrasına bakıldığında iktidar-muhalefet ikili yapısının dışında iktidar partisi yanlısı, devlet –özellikle de TSK– karşıtı bir üçüncü ayak göründüğünü ve hızla yine ikili yapıya dönüldüğünü söylemiştiniz. Şimdi basit bir sınıflandırma yapmaya çalışırsak nasıl bir tabloyla karşılaşıyoruz?

Ragıp Duran: Bilgi Üniversitesi'nden Doç.Dr. Esra Arsan ile Galatasaray Üniversitesi'nden Doç.Dr. Ceren Sözeri'nin farklı tarihlerde yaptıkları medya mülkiyeti araştırmaları var.[8] Tablo çok sık değişiyor, çünkü iktidar bir yandan mesela 2015 sonlarında Cemaat medyasına el koyarak bu medya organlarını yandaş hale getiriyor, öte yandan da sanal medyada ya da yazılı basında yeni yeni siteler, dergi ve gazeteler piyasaya çıkıyor. Tabii ki tüm medya organlarının varlığının, piyasaya çıkmalarının bir sebeb-i hikmeti var. Bunu da esas olarak siyasal çalkalanmalar, siyasi güçlerin kategorilenmesi belirliyor. Piyasaya baktığımızda, Saray ve AKP iktidarı, son iki yıl içinde diyebiliriz, çok sayıda yeni

günlük gazete çıkardı: *Milat*, *Millet*, *Vahdet*, *Diriliş Postası*, *Yeni Söz* ve *Yeni Yüzyıl*... Açılıp kapanan internet sitelerinin çetelesini tutmak çok zor. Ama Cemaat'in elinden alınan gazete ve TV kanallarını bir yana koyarsak, oturup ince ince, satır satır okursak –ki ben bir iki kez yaptım, bunaldım, sıkıldım– sözünü ettiğim gazeteler arasında nüanslar var. Bir blok olduğu gibi Saray'ın basın ve halkla ilişkiler bürosu işlevi görüyor. Ama son çıkanlara baktığımızda, aralarında, iddiaya göre Davutoğlu'na hatta Gül'e daha yakın olanlar sırıtıyor. Genel sınıflandırmada, giderek iktidara meyleden *Hürriyet* var. *Cumhuriyet-BirGün-Evrensel-Yurt-Özgür Gündem*'in oluşturduğu muhalefet bloku var. *Aydınlık*, özellikle 1 Kasım seçimlerinden sonra olduğu gibi Saray medyası kategorisinde. Marjinal sayılabilecek bazı siyasi akımların (BTP, MHP, MHP2, Erbakancılar, Nurcular vs.) da günlük gazeteleri var. Adı sanı bilinen yirmi adet günlük gazete varsa, gün oluyor, bunların en az on beşi aynı manşetle çıkabiliyor. Argoda buna "Papaz olmak" deniyor. Müslüman gazeteler için hoş bir deyim...

Matbuat, basın, medya gibi kategorileri düşünürsek sosyal medya yeni bir kategori mi yoksa medya içerisinde mi ele alınmalı? Bugün artık e-mail grupları, Twitter, Facebook gibi araçlar sayesinde resmi sansür aşılabiliyor. Profesyonel gazeteciler açısından önemli kaynaklar sunmanın yanı sıra işsiz kalmış bağımsız gazeteciler açısından da bazı olanaklar sunuluyor. İktidarın sosyal medya üzerindeki etkinliğini artırması, TİB kararlarıyla internet sitelerine erişimin engellenmesi gibi yeni gelişmeler de bu mecranın önemi üzerine düşündürüyor. Siz ne söylemek istersiniz?

Ragıp Duran: İnternet ve sosyal medya bence yeni bir kategori; çünkü matbuat, basın ve hatta medyanın yapısal/teknolojik/kullanım özellikleriyle kıyaslandığında, önemli ve büyük değişiklikler arz ediyor. Ama hammaddesi açısından yani dolaşan bilgi-haber-fikirler açısından bakıldığında, tayin edici bir dönüşüm/değişim yok.

Sosyal medya, kuşku yok ki, habere/bilgiye erişimi kolaylaştırdı ve hızlandırdı. Aynı zamanda bilgisayarlar, tabletler ve özellikle akıllı cep telefonları sayesinde, bilgiye erişmek isteyen insan sayısını 100'le 1000'le çarpıp çoğalttı. Kamu ve yurttaş açısından tüm bu olumlu niteliklerine rağmen, internet-sosyal medya, toplumsal hatta kişisel ilişkileri erozyona uğrattı. Fransızlar bilhassa Güney Fransa, internete mesafeli yaklaşır. "Ekran ve tuşlar sayesinde aynı anda belki bin kişiyle yazışabilirsin ama çalışma odanda tek başınasın!" doğru bir saptama. Bir tane daha: "Artık internette her şey var. Sayfayı açıyorsun, bir tıkla istediğin pizzayı seçiyorsun, kredi kartınla ödemeyi de iki tıkla yapıyorsun, ama o pizzayı eve getirecek yine de bir motosikletli lazım. Ekrandan çıkmıyor yani pizza!"

İşin siyasi yanına gelince, evet geleneksel ya da yandaş ya da egemen medyadan bıkanlar, sosyal medyadan haber, bilgi ve fikir alıyor. Biz Gezi'yi, Roboski'yi, Aralık 2015'te Kürdistan'daki kıyımı sosyal medyadan öğrenebildik. Bilgilenme açısından, mesela kitap okumak ile gazete okumak arasında ne kadar fark varsa, bence gazete okumak ile internette bir sayfayı okumak o kadar farklı. Hele 140 vuruşla sınırlı Twitter! Her seferinde bir reklam sloganı yazar gibi bir şey yazmak zorundasın.

Türkiye internetin en pahalı ve en yavaş olduğu ülke. Rekor sayıda site de devlet tarafından yasaklandı. Kaçınılmaz olarak sosyal medya önümüzdeki dönemde bugünden de daha popüler, daha etkili olacak. Yurttaş olarak, profesyonel gazeteci olarak, sosyal medyayı doğru kullanmayı öğrenebilirsek, olumlu yanlarından daha iyi yararlanabiliriz.

1978-2015 dönemi sizin gazetecilik döneminiz... Kendi gazetecilik geçmişiniz üzerinden bakıldığında, gazetecilik adına özeleştiri/yüzleşme süreci başlayacaksa bunu hangi kırılma noktalarından yürütmeyi önerirsiniz?

Ragıp Duran: 1980'de basın, blok olarak darbeyi destekledi. Cunta buna rağmen 12 Eylül'den sonra basına ciddi bir şekilde sansür uyguladı. Hiç kimse mükemmel değildir; ben o zamanlar *Hürriyet*'te çalışıyordum, Selimiye'den Sıkıyönetim'den bildiriler gelirdi: "Şu şu haberin yayınlanması yasaktır" diye. Bazen bizim bile bilmediğimiz olayların haberleri yasaklanırdı. Sonra oradaki... yüzbaşı mıydı.. profesyonelleşti ama bizim işimizi elimizden almaya kalktı. "X haberi iç sayfalardan tek sütuna resimsiz olarak verilecektir" diyerek haber değeri ve mizanpaj faaliyetine de katıldı. O dönem patronlar, yazarlar, gazetecilerin neredeyse hepsi, bu uygulamalara pek karşı çıkmadı. O döneme ilişkin inceleme ve anı ki-

***Hürriyet* gazetesinin saldırıya uğradığı günlerde gazetenin önündeki saldırgan demeçleriyle basında dikkat çeken AKP Gençlik Kolları Başkanı Abdurrahim Boynukalın.**

taplarında[9] bu uygulamaların ayrıntıları var.

Türk basını 12 Eylül'de bir kırıldı. 1991'de bir daha kırıldı. Aydın Doğan'ın *Milliyet*'i satın almasının ardından "Ya sendikadan istifa edeceksiniz ya da *Milliyet*'ten çıkarılacaksınız" demesiyle, başta üst ve orta düzey yöneticiler olmak üzere çoğu gazeteci koşa koşa sendikadan istifa etmeye gitti. Sendikasız kalınca sadece patronlara karşı örgütsüz ve dağınık hale gelmedik; ayrıca mesleğimizi savunmak, editoryal bağımsızlık, çalışma koşulları ve özlük haklarımız konusunda da müthiş zayıfladık. Umur Talu o zamanlar *Milliyet*'te üst düzey yönetici idi. Birkaç panelde, birkaç yazısında bu sendikasızlaşma sürecini ve olumsuz etkilerini söyleyip yazmıştı.

Bir üçüncü kırılma noktası olarak.. Aslında bizim basın sürekli olarak kırılmaktadır; oysa mesela bir vazo bir kere kırılır, sonra o, vazo olmaktan çıkar, vazo kırıkları olur. Bizim medya da kör topal, kırık dökük, yamalı mamalı varlığını sürdürmeye çalışıyor, hayatta kalmaya çabalıyor. Babıâli'den İkitelli'ye taşınma da sıradan, basit, masum bir lojistik, bir deplasman değildi aslında. Basını, gazetecileri kentten (Polis'ten), günlük hayattan koparma girişimiydi ve başarıya ulaştı. Eskiden Cağaoğlu'nda iken, işe vapur, otobüs ya da dolmuşla gider, öğlen yemeğe çıkar, çevre lokantalardaki insanlarla, esnafla muhabbet edebilirdik; iş bitiminde Cemiyet'in lokalinde bir şeyler yiyip içerdik. Üstelik de o zamanlar *Tercüman*'da *Aydınlık*'ta ya da *Milli Gazete*'de çalışan meslektaşlar arasında bugünkü gibi bir kutuplaşma/düşmanlaşma yoktu. Biz, gazeteciler olarak, gazeteci örgütleri olarak, bu taşınma işine hiç karışmadık. Efendim, Dalan bedava arazi vermiş, havaalanına yakınmış, matrisler daha kolay gidecekmiş, daha geniş mekânlarımız olacakmış filan falan. Oysaki 1983-87 yıllarında ben Londra'da BBC'de çalışıyordum; Murdoch gazetelerinde büyük çaplı bir otomasyona gidip, onlarca gazeteci ve çalışanı işten attı, geleneksel basın semti Fleet Street'ten Londra'nın yeni sosyetik semti Thames kenarındaki eski dokların oraya taşınmaya karar verdi. Biz de yurttaş olarak, okur olarak her cumartesi akşamı doklarda açılan yeni Murdoch matbaasının önüne gidip, işten atılıp greve çıkan meslektaşlarla birlikte, basılan gazetelerin dışarı çıkmasını engellemeye çalışırdık. Atlı polislerle ilk orada kötü bir şekilde tanışmıştım. Londra ayrı bir mesele de... Bizim Babıâli'yi terk etmememiz lazımdı.

Gezi olayları sırasında yalancı gelin Zehra, camide içki ve benzeri haberlerle "yaranmacı gazetecilik" çok görünür oldu. Bunlar akla aykırı haberleri gerçekmiş gibi servis etmeye devam ettiler, ediyorlar. Türkiye'de iktidarın ihtiyaçlarını "doğru" tespit edip kalemine ona göre ayar veren bir gazeteci tipi hep oldu, hükümetler de böyle adamlara kolayca ulaşabilecekleriini zaten biliyorlar. Bu durum yeni ve güçlü bir hükümetle medya ilişkisini daha başlarken çürütüyor, ne dersiniz?

Ragıp Duran: Bence mevcut siyasi iktidar da, ona biat eden medya da öyle pek akıllı, pek zeki değil. Her ikisi de ince iş yapmıyor. Kaba saba davranıyorlar. Meydan okuyorlar, kabadayılık taslıyorlar. Şiddetten medet umup, şiddetle besleniyorlar. Batı'daki burjuvazi ve onların devletleri de pek matah değildir ama onlar iktidar olmayı daha yumuşak, daha akıllı, muhalefete hayat hakkını tanıyarak daha az sevimsiz bir şekilde beceriyor.

Saray'ın özel sözcüsü *Akit* gazetesi ve Cem Küçük... Kabataş gibi bir yalana sarıldılar, aralarından birkaçı bu yalan rüzgârına kapılmadı ama çoğu inanmadıkları bu efsane konusunda ısrar ediyor. Çünkü Reis'ten geldi ilk işaret.

Ethem Sancak medyasında bir kopma olmuştu. Son olarak kendisini "hür yandaş" ilan eden bir gazeteci de (Hem hür hem yandaş ne demek? Hürsen yandaş değilsin, yandaş isen hür değilsin! Kendini kandırabilirsin ama bir gün sen de böyle bir konum olamayacağını herhalde kabul etmek zorunda kalacaksın) kendi gazetesinden ayrılmak zorunda kaldı. Daha önce de çok sayıda liberal yazar (ne demekse) yandaş medyadan uzaklaştırılmıştı. Tetikçi yazar, "Aramızda yedi hain var" diyerek yandaş medyada yer alan adı sanı belli gazetecileri, yazarları kınadı. Söylemin özünde "hain" kavramı var. Sanki medya ortamı değil de mafya örgütünden söz ediyor. Neyse.

Bir de tiraj meselesi var. Yandaş medya, resmi ilan alabilmek ve kendini manda gibi göstermeye çalışan kurbağa kılığına girmek istediği için, tirajlarını en az üçle dörtle çarpıyor, şişiriyor.

Cemaat ile AKP kapışmasında olduğu gibi, ben çok uzak olmayan bir gelecekte yandaş medyanın kendi içinde bir kapışma bekliyorum. Siyasi-ideolojik nedenlerle değil de daha çok çıkar çelişkisinden..

DİPNOTLAR

1 Ümit Alan, *Saray'dan Saray'a Türkiye'de Gazetecilik Masalı* (İstanbul: Can Yayınları, 2015)

2 Enis Tahsin Til, *Gazeteler ve Gazeteciler*, (İstanbul: Cümle Yayınları, 2015).

3 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015).

4 Edwy Plenel, *Un Temps de chien* (Köpek Zamanı/Rezil Bir Dönem), Collection Folio actuel (nº 49) (Paris: Gallimard Yayınevi, 1996).

5 Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği* ("Soğuk Savaş"tan "Yeni Dünya Düzeni"ne) (İstanbul: Yordam Yayınları, 2012).

6 AİHM kararı için bkz. http://www.hrcr.org/safrica/expression/oberschlick_austria.html

7 "İstenmeyen Kişi Gazeteci mi? Tayin edici olan perspektiftir!", *Birgün*, 24 Mayıs 2015 Pazar eki veya www.apoleilimedya.blogspot.com

8 Ceren Sözeri, bkz. http://www.academia.edu/11666339/T%C3%BCrkiyede_medya_sahipli%C4%9Fi_2015, Ayrıca Ceren Sözeri ve Zeynep Güney, *Türkiye'de Medyanın Ekonomi Politiği: Sektör Analizi* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2011), s. 15. Ayrıca Esra Arsan ve Savaş Çoban, *Medya ve İktidar* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014).

9 Mehmet Sucu, "12 Eylül Yasakları (Halk Bunu Bilmesin)", *Cumhuriyet Kitap*, 2010 ya da Hasan Cemal, *12 Eylül Günlüğü, Tank Sesiyle Uyanmak* (İstanbul: Everest Yayınları, 2012) ve Hasan Cemal, *12 Eylül Günlüğü 2-Demokrasi Korkusu* (İstanbul: Everest Yayınları, 2012). Ayrıca Zeki Saral, *Biz Bir Aile'yiz* (İstanbul: Yurt-Kitap Yayın, 1989).

Adım Adım
Anadolu®
KARS
KÜLTÜR GEZİSİ
15 - 17 Ocak 2016
HATAY KÜLTÜR VE
LEZZET DURAKLARI
20 - 22 Şubat 2016
SAFRANBOLU
FOTOĞRAF
5 - 6 Mart 2016
ESKİŞEHİR
19 - 20 Mart 2016
MANİSA VE
ÇEVRESİ
19 - 20 Mart 2016
fest
FEST TRAVEL
#festilekesfet
yurtici@festtravel.com
www.festtravel.com
(0212) 216 10 36/37
/festtravelseyahatacentasi
/festtravel
/festtravel
/festtravel

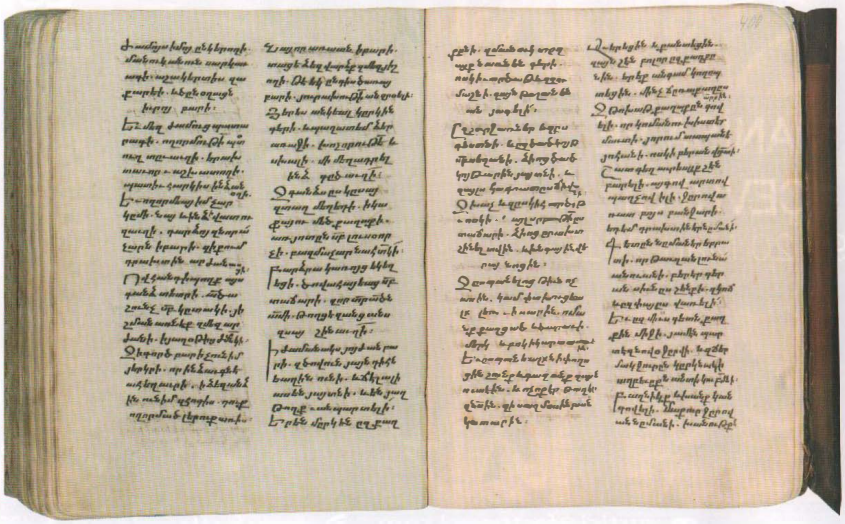
17. YÜZYIL OSMANLI-ERMENİ SOSYAL VE ENTELEKTÜEL TARİHİNE ARALANAN YENİ BİR PENCERE

ERMENİCE ELYAZMASI KOLOFONLAR

HENRY R. SHAPIRO*

Yeniçağ Osmanlı tarihini incelemek için, yalnızca devlet arşivini ve çoğunlukla da devlet adamları tarafından yazılmış vakayinameleri kullanmak, teorik ve pratik açıdan bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Sadece devlet belgelerini kullanmak, tarih idrakini "devlet merkezli" bir bakıştan ibaret kılmaktadır. Daha kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşımla Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini anlamak, tarihçilerin her daim mümkün olduğunca farklı ses ve kaynakların arayışında olmasını gerektirmektedir. Bu amaçla, erken 17. yüzyıl Osmanlı tarihinin farklı bir perspektiften incelenebilmesi için, şimdiye kadar Türkçe araştırmalarda kullanılmamış bir kaynak burada sizlerle paylaşılmaktadır: "Ermenice Elyazması Kolofonlar"

Öncelikle, "Kolofon nedir?" ve "17. yüzyıl Ermenice elyazması kolofonlar neden bu kadar önemlidir?" gibi soruların yanıtlarını vermek yerinde olacaktır. Ortaçağ döneminden 19. yüzyıla kadar, bütün Ermenice elyazmalarında kâtiplerin çeşitli notlar aldığı ve dualar yazdığı bilinmektedir. Bu notlar bazen nesir ve bazen

Kolofon Örnek, Matenadaran MS 2672 399b ve 400a. "...Çocukları esir ettiler/altın ve gümüş ve kumaş/bunları talan ettiler doyumsuzca..."

Matenadaran Elyazması Kütüphanesi, Erivan.

Fotoğraf: Anoush Sargsyan

de nazım şeklindedir ve çoğunlukla da dilleri *grabar* olarak adlandırılan Eski Ermenicedir. Kolofonlarda kâtiplerin zikrettikleri, hitap ettikleri ve dua ettikleri pek çok farklı yetke ve şahıs vardı; kimi zaman kendileri, ebeveynleri, kardeşleri, kimi zaman ise nüshaların alıcısı, çeşitli akrabaları ve bazı rahipler için dua ederlerdi. Bununla da kalmayıp, bu duaları nerede ve ne zaman yazdıklarını da belirtirlerdi. Sıklıkla, kendi dönemlerinin patriklerinden, sultanlarından ve tarihi koşullarından bahsettikleri de görülmektedir. Bazen bu tarihi notlar yalnızca bir veya birkaç cümleden ibaretken, bazen kâtiplerce yazılmış uzun sayfalardan oluşan kolofonlara da rastlamak mümkündür. Söz konusu metinleri kaleme alan bu kâtiplerin hemen hemen hepsi Ermeni dinadamlarıydı. İçlerinde en mütevazı keşişten en rütbeli rahibe ve hatta piskoposa kadar geniş bir yelpazedeki dinadamlarını görmek mümkündür. Bu nedenledir ki, kolofonlar Osmanlı tarihi hakkında heyecan verici yepyeni ilginç bir perspektif sunar: Ermeni dinadamlarının görüşleri.[1]

Osmanlı tarihçileri için, 15. yüzyıl ve 17. yüzyıla ait kolofonlar özellikle ehemmiyet teşkil etmektedir. Sovyetler döneminde Erivan'da pek çok uzmanın bir araya gelerek bu eserleri derledikleri ve akabinde çokciltli büyük koleksiyonlar yarattıkları bilinmektedir.[2] 16. yüzyıla ait kolofonlar henüz toplu olarak basılmamıştır; fakat Erivan'ın meşhur Matenadaran El Yazmaları Kütüphanesi'ndeki uzmanlar halihazırda böylesi bir koleksiyonun hazırlığı içerisindedir. Ayrıca, büyük Ermeni elyazması kütüphaneleri, Erivan'ın Matenadaran'ı, Venedik'in Mıhitaryan Manastırı Kütüphanesi ve Viyana'nın Mıhitaryan Manastırı Kütüphanesi gibi köklü kütüphaneler, kataloglarında her döneme ait kolofonlara yer vermektedir. Osmanlı tarihi disiplini içerisinde yeni araştırma alanları açılmasına kolofonların önemli bir katkı yapacağı temennisiyle, bu makalede 17. yüzyıl Osmanlı-Ermeni sosyal ve entelektüel tarihi sırasıyla dört tema etrafında incelenecektir: Ermenilerin perspektifinden Celali isyanları dönemi; Ermeni dinadamlarının Osmanlı devleti hakkındaki görüşleri; Padişah "Genç" Osman; Osmanlı-Ermeni entelektüel tarihi ve bilimin yayılımı.

ERMENİLERİN PERSPEKTİFİNDEN CELALİ İSYANLARI DÖNEMİ

Osmanlı tarihçileri 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen çeşitli ayaklanmalar ve şiddet süreci için "Celali isyanları" tanımını kullanır. Bu isyanların ana sebebi bazı tarihçilere göre "askeri devrim"di,[3] bazıları için ise iktisadi dönüşümlerdi. Yakın döneme ait analizlerde ise, tarihçilerin çevre ve iklim değişikliklerin etkisini de vurguladığı görülmektedir. Sebebi her ne olursa olsun, bu dönemde Anadolu'nun birçok yerinde derin güvenlik problemleri ortaya çıktığı ve bunların yanı sıra ekonomik istikrarsızlık, kıtlık ve iklim değişimleri sebebiyle halk üzerinde çok etkili olan büyük bir terör ve kaos yaşandığı bilinmektedir.[4]

Bu dönemde yaşayan ve bu olaylar hakkında bilgiler veren 17. yüzyıl Osmanlı vakanüvislerinin eserlerinde

genellikle dönemin askeri ve siyasi tarihine vurgu yapıldığı ve Hıristiyan halkın durumuyla çok da fazla ilgilenilmediği bilinmektedir. Hiç şüphesiz ki, Osmanlı Müslüman yazarları Anadolu halkının içerisinde bulunduğu zor duruma eserlerinde yer vermişti;[5] fakat Osmanlıca metinlere kıyasla, bu dönemin Ermenice elyazması kolofonlarının çok daha acılı bir Anadolu tablosu çizdiği ve farklı bir perspektiften dönemi inceleme şansı sundukları görülmektedir; elbette özel olarak Ermeni halkının çektiği zorluklara etraflıca yer vermektedirler. Bu nedenledir ki, söz konusu metinleri okuyarak Osmanlı tarihçileri, Lucien Febrve'nin meşhur çağrısına ("*histoire vue d'en bas et non d'en haut*" / "aşağıdan görünen tarih, yukarıdan bakılan değil") karşılık verebilecek duruma gelebileceklerdir.

Rahip Krikor, Kuyucu Murad Paşa'yı över; Sadrazam Murad Paşa'nın "Allah tarafından kuvvetlendirilmiş" ve "her Ermeninin yardımcısı" olduğunu söyler. Yine onun anlattığına göre, o dönem Celalilerden kaçan mülteciler İstanbul'a gitmektedir ve artık "kralın kollarının gölgesinin altında"dırlar. Başka bir deyişle, Krikor için Sultan I. Ahmed gerçekten "alempenah" bir padişahtır.

Söz konusu kolofonlardan birinin yazarı olan Stepanos isimli rahip, 1607 senesinde Celalilerin Anadolu halkına çektirdiği zulümler hakkında şu satırları not düşmüştür: "...[Celaliler] çocukları esir ettiler/altın ve gümüş ve kumaş/bunları talan ettiler doyumsuzca..."[6] 1609'da Celaliler hakkında şiir formatında başka bir kolofon yazan Azarya isimli Ermeni kâtip de şöyle der: "...[Celalileri] köy ve şehirleri tahrip ettiler/adam ve kadınları esir aldılar/Yetim ve dullara kıydılar/zengin ve yoksulları kılıçtan geçirdiler/yaşlı ve gençlere merhamet etmediler... Onlar böylesi amansızlardı/hain kalpleri taşlaşmıştı..."[7] Başka bir kolofona göre de o dönemde özellikle "Pek çok kilise yıkılmıştı/pek çok haç paramparça edilmişti."[8] 1607-1608 yıllarındaki kıtlıktan dolayı, Venedik'in İstanbul'daki elçileri Doğu Anadolu'da baş gösteren yamyamlık hakkında bazı rivayetler duymuştu.[9] Ermeni rahipler de tasdik edercesine bu tür olaylardan bahsetmektedir. 1608 senesine ait, Ermenice bir kolofonda şöyle yazar: "Ararat toprakları tekrar ıssız olduğu zaman, bir hırsız çetesi (onlar için Celali diyorlar), Türk[10] tarafından gelip orada yerleşti ve çok sayıda suç işlediler az sayıda kalan [halk] üzerinde. Geceleyin gidip bakıyor ve arıyorlardı; nerede bir adam bulunursa üzerine gelerek onu katlediyor ve çocuklarını esir alıyorlardı. Ülkeye kıtlık getirinceye kadar evleri ve kiliseleri talan ediyorlardı. Sonra yamyam oldular. Moğnoy Manastırı'ndan piskoposu kaçırdılar, ızgara yapıp yediler."[11] Aynı kolofonda Ermeni kâtip şu rivayeti aktarmaktadır: "Her yerde o kadar aşırı kıtlık vardı ki, mezarlıktan ölüleri alıp yiyorlardı. Anne babalar çocuklarını yiyordu... Oruç günlerinde köpek ve kedi ve her tür pis hayvanı yiyorlardı. Aç karnın yarattığı delilikle insafı unutuyor ve vahşi hayvanlar gibi pusu kurarak birbirlerini avlıyorlardı. Bir anne evinden çıktığı zaman, aile çocuğunu kurban ediyordu. Annesi evine ulaştığında [evladının] pişirilmiş etini önüne koyuyorlardı ve o bilmeyerek bu eti yiyordu.. Erzurum'da insanların etini ve yağını satıyorlardı. Şehrin paşası meseleyi öğrenince, [bunu yapan] adamları boğdurttu, fakat olayları engelleyemedi."[12]

Elbette ki bu anlatımlar abartılı olabilir, fakat rivayetlerin tamamen doğru veya abartılı olması bizi pek ilgilendirmiyor; çünkü bizim ilgi alanımız Ermeni kâtiplerinin tarihi idrakidir. Rivayetlerin abartılı olup olmaması bir yana, kıtlık rivayeti yalnızca Ermenilerde söz konusu değildir. Örneğin, Sivaslı bir şeyhin 17. yüzyılın başındaki bu kıtlık döneminde Ermenilerdekine benzer şekilde çocukları boğazlayıp yiyen ailelerin varlığından Arapça olarak bahsettiği bilinmektedir.[13] Ne olursa olsun, bu kıtlık ve isyan dönemi çok travmatikti ve dönemin Ermeni edebiyatı da böyle üzüntülü hikâyelerle doludur. Görünen o ki, Ermeni kâtipler bazen Osmanlı Devleti'ni, bazen de Celalileri kıtlık yüzünden suçlamaktaydı.

Felaketlerin sebebi her ne olursa olsun ya da bu felaketler her nereden gelirse gelsin, Ermeni dinadamları başlarına gelenlerin ana sebebini çoğunlukla şu klişeye atfediyordu: Hatırlanacak olursa, 1453 yılında Rum yazarların hemen hepsi Konstantinopolis'in düşüşünü "Rumların günahlarına karşılık" bir ceza olarak yorumlamıştı. Aynı edebi kalıptan istifade ederek, 17. yüzyılın Ermeni kâtipleri de yaşanan felaket ve zorluklara "Bu [felaketlerin] hepsi bizim günah selinden dolayı ortaya çıktı"[14] şeklinde açıklama getirmiştir.

Özet olarak, bu dönemin Ermenilerinin "aşağıdan görünen" tarihinin seslerini dinlersek, Allah'ın merhametini ve bu travmalardan kurtuluşu dileyen acılı ve yüksek sesli bir dua duyacağız.

ERMENİ RAHİPLERİN OSMANLI DEVLETİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Bilindiği üzere, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin basılmış kitapları denetlemek üzere çalıştırdığı Hıristiyan sansür memurları vardı (matbuat müfettişi). Bu memurların görevi, Rumca ve Ermenice kitapları gözden geçirmekti.[15] Fakat elyazmalarında sistemli olarak sansür uygulamak mümkün değildi ve bu sayededir ki, dinadamları 17. yüzyılda Osmanlı Devleti hakkındaki çeşitli görüşlerini daha rahat ifade edebilmişti.

Genel olarak, Ermeni kâtiplerin Osmanlı Devleti'nden derin bir muhabbetle bahsettiğini söyleyemeyiz. Örneğin, Yakup isimli Ermeni kâtibin satırlarında Osmanlı saltanatı "Türk milletinin istibdadı"[16] ya da "Müslümanların krallığı ve büyük istibdadı"ydı.[17] Başka bir kâtibe göre de Osmanlı "...bütün dünyayı bir çöle çevirdi."[18] Fakat istisnalar yok değildi. Kimi zaman, Ermeni kâtiplerin Celalilerin zulümlerine karşın Osmanlı Devleti'ni tercih ettiği görülmektedir. Bazı kolofonlarda Osmanlı Devleti ve paşalarının iyiliği için dua edildiğine rastlamak bile mümkündür.

Örneğin 1608 senesinde Bayburtlu Srapion isimli bir Ermeni dinadamı ve kâtip, Trabzon şehrindeyken kaleme aldığı ilginç kolofonda önce meşhur Celali isyancısı "pis" Canbulatoğlu Ali Paşa'yı lanetlemiş,[19] Ali Paşa'nın zulümlerini anlattıktan sonra da, Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'ya övgüler yağdırmıştır: "...Rab Allah'ımız insanların imhasını istemiyordu, kır saçlı Murad Paşa'yı kuvvetlendirdi ve Murad Paşa pek çok askerle geldi ve büyük kibirli Canbuladoğlu'nu aldı ve amansızca onu öldürdü."[20] Metnin devamında "O cesur ihtiyar adam [Murad Paşa], Allah ona güç verdi"[21] diyen Rahip Srapion, son olarak hem Sultan I. Ahmed, hem de sadrazamı Murad Paşa için dua eder: "...kuvvetlendiren İsa hem Sultan Ahmed'e, hem de onun sadrazamına, Murad Paşa'ya uzun ömürler versin. Amin."[22] Bu Ermeni rahibin Kuyucu Murad Paşa'yı övmesi ironiktir, çünkü Murad Paşa son derece kanlı bir sefer gerçekleştirmişti ve kazdırdığı toplu mezarlar nedeniyle "Kuyucu" lakabını taşıyordu.

17. yüzyılın Ermeni edebiyatında yukarıdaki gibi ilginç dua örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin, Kemahlı Krikor isimli bir Ermeni vakanüvis, 1634-1640 yıllarında yazdığı vakayinamesinde, Ermeni halkın Celalilerden İstanbul'a doğru kaçışını anlatır.[23] Benzer şekilde Krikor da Kuyucu Murad Paşa'yı över; Sadrazam Murad Paşa'nın "Allah tarafından kuvvetlendirilmiş" ve "her Ermeninin yardımcısı" olduğunu söyler.[24] Yine onun anlattığına göre, o dönem Celalilerden kaçan mülteciler İstanbul'a gitmektedir ve artık "kralın kollarının gölgesinin altında"dırlar.[25] Başka bir deyişle, Krikor için Sultan I. Ahmed gerçekten "âlempenah" bir padişahtır.

Yukarıda verilen örneklerin aksine, kimi Ermeni kâtiplerin isyancıları desteklediğine de rastlanır. "Asi" ve "Celali" olarak zikredilen Abaza Mehmed Paşa,[26] kimilerine göre büyük bir kahramandı.[27] 1624 senesinde Tekirdağ'da (o tarihte Rodosçuk) yazılmış bir kolofona göre, Abaza Paşa "büyük, hükümdarların hükümdarı"ydı[28] ve Sultan II. Osman'ın katledilmesi, kapıkulları tarafından gerçekleştirilen tamamen adaletsiz bir eylemdi. Bu kâtibe göre Abaza'nın isyanı ve kapıkullarının katledilmesi "Sultan Osman'ın kanını almak üzere yapılmış bir intikamdı ve Allah'ın takdiriydi."[29] Buradan yola çıkarak şu yargıya varmak mümkündür: Ermeni kâtipler Osmanlı Devleti hakkında zaman içerisinde farklılıklar arz eden çeşitli görüşlere sahipti. Genel olarak, savaş ve istikrarsızlık istemiyorlardı; bu nedenle, padişahı öldüren kapıkulları veya Celaliler olsun, savaş ve kaosu yaratan herkes Ermeni kâtipler tarafından lanetlenmeye mahkûmdu.

GENÇ OSMAN'IN KATLİ: BİR ERMENİ TRAJEDİSİ Mİ?

II. Osman, nam-ı diğer Genç Osman'ın katli idamı ve hemen son-

Boğaziçi (Vaslı) Köyü Saint Roi Manastır Kilisesi/ Surp Tagawar (Kemah-Erzincan). Celaliler tarafından talan edilmişti ve 17. yüzyıldan beri harap haldedir.

rasında patlayan Abaza Mehmed Paşa isyanı bazı Ermeni entelektüeller için tartışmalı ve acılı olaylara işaret etmektedir. Yukarıda gördüğümüz gibi, bazı kâtipler için bu olay gerçek bir trajediydi ve Abaza Paşa'nın isyanı meşruydu. Bununla birlikte, bir kısım başka Ermeni entelektüeller için Genç Osman bu cezayı hak etmişti ve Abaza Paşa vahşi bir asiden başka biri değildi. Ermenice kolofonların ve vakayinamelerin sayfalarında, bu döneme dair derin bir siyasi tartışmanın ortaya çıktığı görülmektedir.

Yukarıda verilen örneğin aksine, 1629 senesinde Erzurum şehrinde yazılmış bir kolofonun kâtibi, Abaza Mehmed Paşa'yı "kötü bir zorba" olarak tanımlamaktadır.[30] "Allah'ın gazabı Osmanlı halkının üzerine indi"[31] diyen bu kâtip, Genç Osman'ın katlinin bunun bir sonucu olduğunu söyler ve şöyle devam eder: "Benim günahlarımın selinden dolayı Allah bize bu Erzurum şehrinin kötü zorbasını, Abaza Paşa'yı verdi."[32] Yine aynı kâtibe göre, Abaza özellikle Hıristiyanlara zulmetmekteydi: "Bu pis Abaza ... Hıristiyanların eşyalarını [ve] erzaklarını talan etti."[33] Sonuçta kâtip, Abaza Paşa ile dalga geçmektedir, zira Osmanlı sadrazamı gelip Erzurum'u kuşatmıştı ve Paşa'nın er geç pes etmesi gerekecekti. Öte yandan, "Aslan gibi geldi, fakat kendi kötülüğünden dolayı bir fareye dönüştü"[34] dese de, bu sözleri Abaza Paşa'nın düşmanı olan Osmanlı sadrazamını desteklediği anlamına gelmiyordu. Kâtip aynı şekilde "pis ve kötü" olarak tanımladığı Osmanlı Sadrazamı Halil Paşa'ya da iftira ediyor ve onu Ortodoks Hıristiyanların nefret ettiği son pagan Roma İmparatoru Iulianus'la kıyaslıyordu.[35]

Kolofonlarda Abaza Paşa hakkında yer alan ve birbirine tamamen aykırı olan fikirleri nasıl açıklayabiliriz? Kâtiplerin hayatları hakkında yeterli bilgimiz olmadığı için, böylesi fikir farklılıklarını anlamak çoğunlukla mümkün değildir; fakat bu durumda coğrafyanın çok önemli bir rol oynadığını tahmin edebiliriz. Yukarıda bahsettiğimiz Abaza Paşa'yı destekleyen kâtip kolofonunu Tekirdağ'da yazmıştı; ona göre, Paşa'nın isyanı teorik bir meseleydi ve katledilip günahına girilen Genç Osman'ın intikamı alınarak adalet yerini bulmuş oluyordu. Abaza Paşa'yı desteklemeyen diğer kâtip ise satırlarını Erzurum'da, yani bölgede yazmıştı. Onun nezdinde bu isyan teorik bir mesele değildi; bizzat tecrübe ettiği bir felaketti. Başkalarına uzaktan adilmiş gibi gözüken intikam, onun yakından yaşadığı kanlı bir baş belasıydı.

Genç Osman'ın yaşamı ve katli sadece Osmanlı Ermenileri için değil, Polonyalı Ermeni entelektüeller için de son derece önemli ve ilginç bir konuydu. Şüphesiz, yaşadıkları coğrafya onların da fikirlerini ciddi ölçüde şekillendirmişti. Bunu doğrulayan örnekler sadece kolofonlar olmayıp, II. Osman'ın Hotin Seferi hakkında yazılmış bir vakayiname de mevcuttur. Bugünkü Batı Ukrayna'da bulunan Kamaniçe şehrinde Yovhannes Gamenatsi isimli bir Ermeni, edebi bir eski Ermeniceyle Hotin Savaşı Tarihi adlı bir vakayiname yazdı. Bir Eski Yunan trajedisinin teorik çerçevesinde olayı yorumlayan Yovhannes'e göre, Genç Osman'ın kibrinden dolayı ihtiyatsız davranılmış ve savaşta bunun cezası çekilmişti; yani, Eski Yunanca terimleri kullanırsak, II. Osman bir *hubris* (kibirlilik), *ate* (ahmaklık) *ve nemesis* (ceza) dairesine girmişti. "Kurnaz ve kibirliydi"[36] ve Polonya'yı fethetmeye niyetlenmişti; "Bu kötülüğün niyeti adaletsiz kralın ruhunda köklendi, akılsız kalıp çıldırtılıncaya kadar... Polonyalıları egemenliği altına almak istiyordu."[37] Fakat başarılı olamadı. Hotin Savaşı'nı kaybeden Sultan Osman gereken dersi çıkaramadı; "Anadolu'ya geçip yeni bir süvari kurmak, [ondan sonra] gelecek sene tekrar Hıristiyanların üzerine gelmek"[38] istiyordu ve Yovhannes'e

II. Osman (hük. 1618-1622)

Osmanlı Padişah Portreleri, İnan ve Suna Kıraç Koleksiyonu, 1992, s. 75

göre, harekete geçemeden kibrinin cezasını görüp katledildi.

Bilindiği üzere, 14. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar birçok Ermeni yazarı Ermenice değil, fakat Ermeni harfleriyle Türkçe kitaplar kaleme almıştı.[39] Aynı şekilde Kırım, Lviv ve Polonya'da yaşayan Ermeniler, Tatarların Türkçe lehçesi olan Kıpçak Türkçesinde Ermeni harfleriyle metinler yazıyordu. Böyle bir Kıpçakça vakayinamede Kamaniçeli Ermeni rahipler Hotin Savaşı konusunda sayfalar doldurdu. Yazılanlar Osmanlılara ve Tatarlara karşıydı, özellikle Tatarların Ermeni kiliselerini tahrip etmelerinden şikâyet ettiler. Kıpçak Türkçesiyle yazan Ermeni rahipler, hem Osmanlılar hem de onların Tatar müttefikleri için hep aynı kelimeyi kullanıyordu: "Dinsiz."[40] Türkçe yazdıkları halde, bu savaşın İslam ile Hıristiyanlık arasında yaşandığını düşünüyor ve Osmanlı'ya sempati duymuyorlardı. Bölümün sonunda rahip kendisinin bu olayların şahidi olduğunu belirtirken, Osmanlılar için "Artyχ bunun gk'i dušmany bunda k'ormajmen" (Artık bunun gibi düşmanı burada görmeyeyim) diye yazmıştı.[41]

Özet olarak, 17. yüzyılın Ermenice elyazma kolofonları ve vakayinameleri yalnızca bir olgu koleksiyonu sunmamaktadır. Bu kaynaklarda Ermenilerin döneme dair siyasi tartışmalarını ve yaşadıkları coğrafyanın onlarda yarattığı fikir farklılıklarını görmek mümkündür. Bazen Ermeni kâtiplerin ve Müslüman yazarların yaptığı siyasi tartışmaların birbirine benzediği görülmektedir. Örneğin, Abaza Paşa'nın kimliği –kahraman ya da isyancı olarak– aynı şekilde Müslüman yazarlar arasında da siyasi bir tartışma konusu olmuştur.[42] Hatta anonim Yahudi bir yazar da Abaza Paşa'nın isyanını (ya da intikamını) İbranicede siyasi bir çerçeve içerisinde anlatmıştır.[43]

OSMANLI-ERMENİ ENTELEKTÜEL TARİHİ VE BİLİMİN YAYILIMI

Klasik Ermeni tarihçiliğine göre, tarihsel "Ermenistan" Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'dan oluşmaktadır ve Batı Anadolu "Yunanların" toprağıdır. Bu coğrafi anlayış yeniçağa kadar devam etti. Örneğin, 17. yüzyılda yazan Kırımlı bir Ermeni yazar için Batı Anadolu "Yunanların memleketidir, neredeyse İstanbul'dan İran'a dek."[44] 16. yüzyılda yaşamış Ermeni şair ve rahip Bitlisli Garabed'in şi-

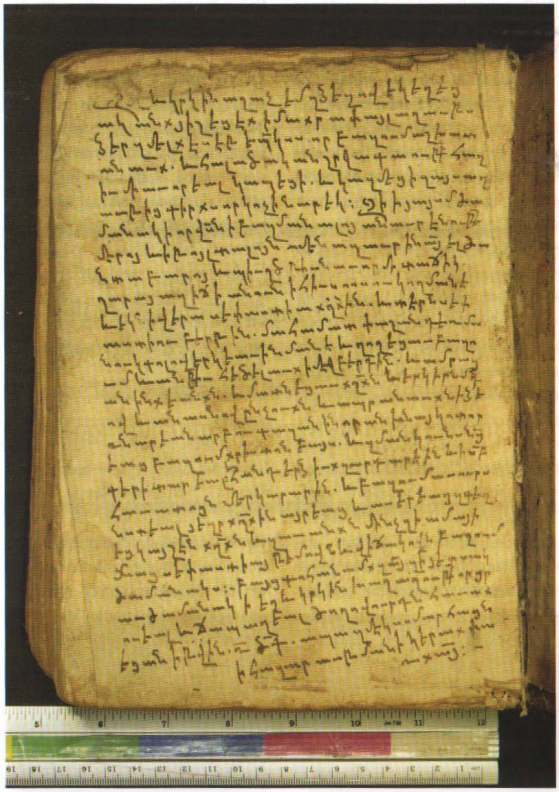
Ermenice kaynakların incelenmesi, 17. yüzyılın tartışmalı ve şiddetli tarihinin özelinde ve Osmanlı tarihinin genelinde yeni bir bakış açışı geliştirilmesine katkıda bulunurken, Osmanlı tarihi disiplini içerisinde yeni araştırma alanları açılmasına da vesile olacaktır.

irlerinden birine göre de Batı Anadolu "Yunanların memleketiydi" ve Ermenistan'la Yunanistan arasındaki "sınır" Sivas'tı.[45] Bugüne dek gelen Ermeni mimarisi kalıntıları da bu anlayışı doğrulamaktadır. İster harap ister viran olsun, isterse camiye dönüştürülmüş olsun, günümüzde Doğu Anadolu'nun her tarafında, Sivas'tan Van'a kadar ortaçağ Ermeni kilise ve manastırlarına rastlamak mümkündür. Şimdi harap olan Doğu Anadolu'nun bu kiliseleri ve manastırları, 17. yüzyılın başında dini eğitimin verilmesi, kitapların yazılması ve elyazmalarının çoğaltılması için aktif ve verimli merkezlerdi; fakat bir kolofonda anlatıldığı üzere, "Ermenistan'ın temeli çökmüştü/sonuna kadar mahvedilmişti/1591 senesinde başlamış/1611 senesine kadar/çok kötülükler görülmüştü/Ermenilerin dünyası silinmişti."[46] Yine aynı kolofona göre, "Herkes kaçtı/ülkeden ülkeye dağıldı, savruldu/İstanbul çok doldu/oradan Polonya'ya kadar yayıldılar."[47]

Türk ikincil kaynakları bu dönemi "büyük kaçgunluk dönemi"[48] olarak adlandırmaktadır ve Osmanlı tebaası binlerce Ermeni bu firara bizzat katılmıştır. Kaçan Ermeniler arasında birçok rahip ve kâtip vardı. Kolofonları okuyarak, onların bu kaçışını takip etmek mümkündür.

Yukarıda bahsi geçen Kemahlı vakanüvis, Bayburt'tan batıya doğru kaçmış ve kolofonlarının birinde şu satırları not düşmüştür: "Ermenistan temelinden yıkılmıştı ve çürümüştü, [Nuh] tufanı günlerindeki gibi ıssız ve harap oldu, biz gördük kendi gözlerimizle bunu. Bunun için biz serseri olduk, durağımız yoktu. Çok şükür ve elhamdülillah... Şimdi biz kutsal Kudüs'teyiz."[49] Kemahlı Krikor gezgin bir rahipti ve Kudüs, Mısır, İznik, Tekirdağ ve İstanbul'da zaman geçirmişti; fakat onun için İstanbul ve civarı "yabancı bir ülkeydi"[50] ve gerçek "Ermenistan" hep Doğu Anadolu'ydu.[51] Trakya gurbetinde nüfuzlu bir piskopos ve hoca olup yanında birkaç öğrencisi bulunan Krikor'un Erzincan'daki Ermenilerin entelektüel hayatını batıya, İstanbul ve Tekirdağ'a beraberinde götürdüğü bilinmektedir.

Kemahlı Krikor gibi başka pek çok meşhur Ermeni dinadamı doğudan batıya kaçıp, gurbette Doğu Anadolu'nun Ermeni entelektüel hayatını devam ettirdi. Örneğin Stepanos isimli rahip Tokat'tan Kırım'a kaçmıştı ve geride bırakmak zorunda kaldığı memleketi Tokat'ın eski güzelliğine ilişkin yazdığı şiirde şunları söylüyordu: "İrem Bağı gibiydi,"[52] fakat "birdenbire kötülükler geldi/kara yazıcı Tokat'a/toz gibi her şey dağılmıştı... ve ben Stepanos/kaydım ve Kefe'ye düştüm."[53] Tıpkı Krikor gibi, Stepanos da Kırım'da nüfuzlu bir rahip ve hoca oldu. Yanında eğitim gören birkaç öğrenci de oldu ve Tokat'ın Ermeni entelektüel hayatı onunla birlikte gurbette yeniden hayat buldu. En meşhur öğrencisi, üst düzey eğitimli ve çok verimli

Kolofon Örnek, Matenadaran MS 1875 227b. Celali Kara Yazıcı'ya dair 1604 senesinde yazılmış bir kolofon.

bir Ermeni aydını, bunun yanı sıra iki dönem (1668-71, 1681-83) Küdüs patrikliği yapmış olan Mardiros Ğrimetsi'ydi.[54]

1604 senesinde yazılmış bir kolofona göre, Iranlılar kiliselerden "kitaplar ve İncilleri talan ettiler"[55] ve şüphesiz bu dönemde kiliselere ait çok değerli kitap ve nüshalar mahvedildi; fakat bazen kâtipler doğdukları topraklardan kurtarabildikleri kitaplarla birlikte kaçtı. Aynı sene yazılmış başka bir kolofonda bir kâtip gururla İncil'in nasıl kurtarıldığını anlatır: "Martiros bu İncil'i kurtardı, Celali'nin ellerinden aldı."[56] Bazen yolculuklarının ödenmesi için kâtipler nüshaları kopyalamaktaydı. Bazen de bir kitapta çeşitli kolofonların birkaç farklı zaman ve yer ibaresiyle yazıldığı görülmektedir.

Kolofonlar sayesinde hem kâtiplerin hem de kimi zaman kitapların tarihleri ve dolaşımlarını izleyebiliyor, onların yolculuklarına tanıklık edebiliyoruz.[57] Bu nedenledir ki, yeniçağ Osmanlı entelektüel hayatının ve kitaplarının tarihini daha iyi kavrayabilmek için, bu notlar ve dualar kıymetli bir servet değerindedir.

SONUÇ

Özetle, kolofonları kullanarak, 17. yüzyıl Anadolu Hıristiyan halkının Anadolu'nun istikrarsız ve tehlikeli durumundan nasıl bahsettiğini analiz etmek mümkündür. Bu şekilde Ermeni dinadamlarının devlet hakkındaki görüşlerini anlayabilir ve yanı sıra, Ermeni entelektüellerinin göç hareketlerini, çeşitli kitapların üretilmesini ve bunların zaman ve farklı coğrafyalar arasında dolaşımını inceleyebiliriz.

Tartışmanın en başına geri dönecek olursak, Osmanlı tarihi yalnızca Türk tarihinden ibaret değildir; aynı şekilde, Osmanlı tarihçisi olmak demek, yalnızca Osmanlıca metin okumak demek de değildir. Biliyoruz ki, Osmanlı İmparatorluğu günümüz Türkiye'sinden çok daha büyük bir alana yayılmıştı ve onun kültürel, askeri ve idari başarılarına pek çok farklı millet katkıda bulunmuştu. 1960'lardan bu yana büyük Yunan Türkolog Elizabeth Zachariadou ve onun öğrencileri, hem Osmanlıca hem de Rumca kaynaklardan faydalanarak bizim Osmanlı tarihi anlayışımızı önemli ölçüde değiştirdiler ve alana çok önemli katkılar yaptılar. Ermeni kaynaklarının Osmanlı tarihini anlamak için kullanılmaya başlaması da benzeri büyük bir katkının yolunu açabilecektir. Osmanlı-Ermeni tarihi için bu süreç daha yeni başlıyor. Ermenice kaynakların incelenmesi, 17. yüzyılın tartışmalı ve şiddetli tarihinin özelinde ve Osmanlı tarihinin genelinde yeni bir bakış açısı geliştirilmesine katkıda bulunurken, Osmanlı tarihi disiplini içerisinde yeni araştırma alanları açılmasına da vesile olacaktır.

DİPNOTLAR

* Henry R. Shapiro, Princeton Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora adayıdır. Doktorasına başlamadan önce, hem Harvard Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden, hem de Sabancı Üniversitesi Tarih Bölümü'nden yüksek lisans derecelerini almıştır. Brown Üniversitesi Antik Yunan Dili ve Edebiyatı bölümü mezunudur. 2014-2015 akademik yılında, Amerikan Hükümeti'nin Fulbright bursiyeri olarak Ermenistan'da yaşamış ve Erivan'ın Matenadaran Elyazmaları Kütüphanesi'nde doktora araştırmalarına devam etmiştir. 17. Yüzyıl Osmanlı-Ermeni entelektüel ve sosyal tarihini inceleyen Henry Shapiro'nun doktora tezinin başlığı "Ermeni Büyük Kaçgunluk Dönemi: Celali İsyanları ve Batı Ermeni Toplumunun Yükselişi"dir.

1 Ermenice kolofonlar hakkında genel bir giriş için bkz. Avedis K. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301-1480: A Source for Middle Eastern History* (Harvard, 1969), s. 1-41.

2 L.A. Khaçiğyan, *15 Tari Hayeren Tzerakreri Hişadaşaranner* I-III (Erivan, 1967) ve Vazken Hagopyan, *17 Tari Hayeren Tzerakreri Hişadaşaranner* I-III (Erivan, 1974, 1978, 1984).

3 Bkz. Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler, 1500-1800* (İstanbul, 2006).

4 Celali isyanları ve dönemine ilişkin genel literatür için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası* (Ankara, 1975); Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum* 6 (1980): 283-337, William J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion, 1591-1611* (Berlin, 1983); Suraiya

Fareəhi, *Coping with the State: Political Conflict and Crime in the Otoman Empire, 1550-1720* (Istanbul, 1995); Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Otoman Routeto State Centralization* (Ithaca, 1994); Baki Tezcan, *The Second Otoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (New York, 2010); Sam White, *The Climate of Rebellion in The Early Modern Otoman Empire* (Cambridge, 2011); Oktay Özel.

"The Reign of Violence. The Celalis, 1550-1700", *The Ottoman World*, ed. Christine Woodhead (Londra, 2012).

5 Örneğin, *Koçi Bey Risaleleri* (Istanbul, 2007). s. 62-63 ve *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi I*, ed. Ziya Yılmazer (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), s. 458.

6 Hagopyan I, s. 247. "Ժամանակ ոըդայքն առնեն գերի,/Ոսկի ւ արծաթ ի գդուամաշնի,/Զայն թալանեն անյագելի:"

7 Hagopyan I, s. 438. "Որ ճէլալիքն են անուանեալ,/ Զգիտ եւ զքարաքրս ասէրեալ,/Քարս եւ զկանայս գերի տարեալ:/Զորբս եւ զայրիս ոչ խնայեալ,/Զհւարուսն, զայրուսո սրոյ ւսիցուցեալ,/Զծեր ի զոտոյ ոչ ողորմելով,/Զիւրոց զրաստ և զինչս առեալ:/Եւ որք այսպէս անողորմ լինեալ,/Անագորոյն սիրտ քարուցեալ..."

8 M.G. Zulalyan, *Çalalineri Şarjumyev Hay Joğovrti Vicaki Osmanyan Gaysrutyun Mep (XVI-XVII Tarer)* (Erivan, 1966), s. 229. "Եկեղեցիք բազումք քակած,/Բազում խաչեր է խորտակած:"

9 Sam White, *The Climate of Rebellion in The Early Modern Otoman Empire* (Cambridge, 2011), s. 183.

10 Yeniçağ döneminin Ermeni yazarları "Türk" için genelde Arapça kökenli (ﺗﺮﻙ) olan ve "gezgin" anlama gelen "dacig" (տաճիկ) kelimesini kullanıyordu. Bu ilginç istisnaya rağmen, Osmanlıca ve Rumca kaynaklarla kıyaslandığında, yeniçağda Ermeni yazarların "Kürt" ve "Yunan" gibi etnik terimleri daha çok kullandığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu üç dilde dönemin etnik terimleri hakkında karşılaştırmalı başka bir makale daha aydınlatıcı olacaktır.

11 Hagopyan I, s. 288. "Ւարձեալ յորժամ Այրարատեան երկիրն անտիրացաւ, գուն մի ելուզակ, զոր ջալալի ւս սէե, ի Տաճկաց կողմանէն եկեալ բնակեցաւ անդ ւ բազում ոճիրս չարեաց գործեցին ի սա կամ մսաց կուլուր. գիշերագնաց եղեալ գնանէին և որոնէին, եթէ ուր ուրեք գուակի մարդ, ի վերայ հասեալ կոտորէին և զտղայս գերէին, գուռնս և զեկ եղեցիս աւար հարկանէին մինչև գաղմս ի յերկիր ձգեցին: Ասլայ եղեն մարդակեր. կալեալ եպիսկոպոսսմի ի Մօղնոյ վանից խորովեցին և կերան:"

12 Hagopyan I, s. 289. "Եւ եղեն սով սոսոտիկ բնդ ամենայն ուեղիս, մինչ զի զմեռեալս ի գերեզմանաց հանեալ ուտէին. ծնօղք զծնունդս իւրեանց ուտէին, ըստ մարգարէին, թէ «Ձեռք չանացեղ ողորմածաց եփեցին զմանկունս իւրեանց»

և կերան: Ջոռն և գկատու և զամէնայն սլյոյն կենդանի ուտէին յատուկս սյսոից: Մոլորութիւն և կռտսսութիւն որպկայինն եռ մոռանալ զբանականութիւն և եղեն որպէս զգաւազան ի դարան մտնալ զմիմեանս որսսյին. յորժամ մայրն ի տանէէն ելանէր, ընդանիքն զտղայն գենէին. եկեալ մայրն գեփեալ միսս առաջի դնէին. և նա ուտէր յանգէտս և ասլալ եղեալ գաղայն որոնէր և իւնդրէր: Ի կարի տագնապալիլ ասէին ընդանիք ոչ ապաքէն այն էր որ զմիս կերաք: Զիւռեալ ոսկր գտեալ ի փողոցի շփէին ընդ ափ և ուտէին և ապալ մեռանէին: Մուզ ան երկինն և ոլքալ երկիր, ձիչ բարձէք լերինք և ջուրք հանդերձ գազանօք և անասնօք և աւենայն թռչնաւք, զի ոչ է լեալ այսպիսի սով, զոր մէք տեսաք, քանզի լիտր ալիւր Գ (3) դրօշ է: Ի Արզրում քարաք գմարդով միս և զիւղ վաճառէին, մինչև լսւացաւ. իշխան քաղաքին խնդրեաց զսրսնքն, որ զայս ստնէին, բայց ոչ կարաց իսսվնանել:"

13 Ş. Receb-üs-Sıvâsi, *Hidâyet Yıldızı: Şems-ed-dîn-i Sivâsi Hazretlerinin Menkıbeleri* (Istanbul, 2000), s. 85.

14 Hagopyan I, s. 205. "Այս սուեներայն եղեալ վասն ծովացեալ մեղաց մերոց:"

15 Evangelia Balta ve Raif Ivecan. "An Ottoman Fahrenheit 451: Works and Days of the Censor Avram G. Vaporidis Efendi (1855-1911)", *Studies in honour of Vasiliki Papoulia*. Theodoros Korres, Panagiotis Doukellis, Spyridon Sfetas, Fotini I. Toloudi (Selanik: Vanias, 2012): 367-408.

16 Hagopyan II, s. 600. "ի բռնակալութեան ազգին Տաճկաց սուլթան Մուրատի"

17 Hagopyan III, s. 101. "ի թագաւորութեան և ի մեծ բռնակալութեան իսմայել ագոց"

18 Hagopyan I, s. 289. "Այնպէս եղեւ թագաւորութեան (sic) Տաճկաց, որք անասլատ արարին զսլհւսրիս աուեներայն:"

19 Zulalyan, *age*, s. 227. "պիղծն Ալիփաշան&ամփօլատին որդին"

20 Aynı yerde. "...տէր Աստուած մեր ոչ կամեցաւ զկորուստ մարդոյն, այլ ետուր զօրութիւն ալնոր Մուրատ փաշային, որ եկեալ բագում զօրօք էատ զմեծ զոոոզն զՀանկիաւլաւոյ որդին և անյնայ կոտորեաց..."

21 Aynı yerde. "...իւքն քաջ ծերն. որ Աստուած զօրացուց..."

22 Aynı yerde. "...զօրացնողն Քրիստոս երկար ժամանակ տալցէ սուլտան Ամմատին և իւր մեծ վեզիրին, Մուրատ փաշային, ամէն:"

23 Bkz. Hrand D. Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyanları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 13 (1963): 27-42.

24 M. Nşanyan, *Jamanaşakrutyun Krikor vartabedi Gamakhetsvu gam Taranaştsvo* (Kudüs, 1915), s. 142. "Աստուծով զօրացեալ»; «օգհական ամենայն հայոց"

25 Krikor, *age*, s. 68. "ի ներքոյ հովանի թեւոցն թագաւորին"

26 *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi II*, ed. Ziya Yılmazer (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), s. 773.

27 Kemahlı Krikor'un görüşleri için bkz. Hrand D. Andreasyan, "Abaza Mehmed Paşa", *Tarih Dergisi* 13 (1967): 131-42.

28 Hagopyan II, s. 122. "Մեծ իշխահաց իշխան"

29 Aynı yerde. "ի վրէժխնդրութիւն արեանն սուլթան Օսմանին լինելով ի տեսչութենէն Աստուծոյ"

30 Zulalyan, *age*, s. 239. "չար բռնաւոր"

31 Aynı yerde. "աստուածնասաստ բարկութիւն իջաւ առաջ ի վերայ Ոսմանացոյ ազգին"

32 Aynı yerde. "...և վասն իմ ծովացեալ մեղացս աստուած ետուր մեզ չար բռնաւոր Աոգրուս ի քաղաքիս զԱպազա փաշան..."

33 *Age*, s. 240. "Եւ սոյն սլյոյն Ասլազայս նոր չարիք արաւ ւ քրիստոնէից գապրանք գկերակուր թալանից..."

34 Aynı yerde. "Ընդէս առիւծ եկն, վասն իւր չարութեան որպէս մուկ եղև:"

35 Aynı yerde. "...վազիր սլյոյն և ժանտն անյծեալ նման ուրացողին Յուլիանոսին և Լանգամուր կոչեցեալսն..."

36 Yovhannes Gamenatsi, haz. H.A. Anasyani, *Badmutyun Baderazmin Khotinu* (Erivan, 1964), s. 35. "...էր այր նենգաժեան և սւրբարհասած..."

37 Gamenatsi, *age*, s. 35-36. "Եւ արմատացաւ այս գործ չարութեան ի հոգի անիրաւ արքային այն, մինչ զի յանդգնեալ անհանճարութեամբ, անկաս յիրս անհասս(ս) և անկարելիս, կամելով բառնալ զսէրութիւնս Լեհաց..."

38 *Age*, s. 77. "Ւվասն որոյ կաւնեցաւ մեծաւ պատրաստութեամբ գնալ ի Մակեան, զի ոչ եթէ փոյթ էր նմա գնալ այդ, այլ ի մոի եղեալ էր անցանել ի յերկիրն Անատոլու, և հասուսաւոյ նոր հեծեալս և ի միւսում ամին գալ դարձեալ ի վերայ քրիստոնէից."

39 Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar II: Ermeni Harfli Türkçe Metinler* (Istanbul, 2002), s. xi.

40 E. Schütz, *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-1621* (Budapeşte, 1968), s. 54-55.

41 Shütz, *age*, s. 84-85.

42 Bkz. Gabriel Piterberg, "The Alleged Rebellion of Abaza Mehmed Paşa: Historiography and the Ottoman State in the Seventeenth Century", *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire* (Madison, 2002), s. 13-24.

43 Bkz. *Anonim Bir İbranice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul*, haz. Nuh Arslantaş ve Yaron Ben Naeh (Ankara, 2013).

44 A.A. Mardirosyan, *Mardiros Orimetsi: Usumnasirutyun yev Bnakrer* (Erivan, 1958), s. 151. "Միջերկրեսւցս որ կոչեն աշխարհ յուսկան,/Գրէյէ Ւսուսկոլոյս մինչ ի Պարսկասուան:"

45 Bitlisli Garabed. "Daş Araradzots", haz. H.N. Aginyan, *Handes Amsorya* (1937): 334-335. "Եւ անուն յառաջ գոլով/է Յուսաց աշխարհն ամենայն./Զոր այժմ Հոոմք ասեն,/եւ սլիսոոն է Սեբաստիայն:"

46 Hagopyan I, s. 448. "...Հայաստանու հիմն քակեալ,/Մինչև ի սպառ է կործանեալ:/Հազար բառսուն (1591) թվին սկսեալ,/Մինչ ի վաթսուն ւն (1611) ժամանեալ,/Եւս առաւել չարիք ցուցեալ,/Զաշխարհս Հայոց բնաւ ջնջեալ."

47 Hagopyan I, s. 449 "Այլ ամենն փախուցեալ,/Երկրաց երկիր սխտեալ, ցրուեալ,/Ստամսլոլ քաղաքն յոյժ լցեալ,/Անտի մինչ Ւ.Ւեի են տարածեալք:"

48 Bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik: Kavgası* (Ankara, 1975).

49 Hagopyan II, s. 54. "Հայք ի հիմանց կործանեսցին և ասլալական, որպէս յատւրս ջրհեղեղին, անմարդ և աւերակ դարձցի, զոր աչօք մերովք իսկ տեսաք: Եւ վասն այն եմք տամրալոցիր եղեալ և ոչ ուսիմք դադարուիս: Գոհութիւն և փառք երեք սրենին, որ այժմ եմք ի սբ. քաղաքս Յերուսաղէմ..."

50 Krikor, *age*, s. 476. "Եւ ի ժամանակիս յայս, յորում եմք ի պանդխտութեան եւ ի նժոեհուլեան յօտար երկրի, ցիր և ցան լինելով որպէս զփաշի հոս եալ ի վերայ երկրի մեղաց հոդմոզս՝ ի յՍուսալեմ եւ ի Անատոլիս եւ ի Թրակիա, որ է Ռումելիա..."

51 Mart 2015'te UCLA'da yaptığı bir konuşmada Profesör Rachel Goshgarian bir 17. yüzyıl Kefeli Ermeni yazarının aynı terimleri kullandığına dikkat çekmiş ve onun coğrafya fikirlerini anlatmıştır.

52 G. Ališan, *Hayabadum* (Venedik, 1901), s. 606. "Եղեւ դրախտին էր նըմանի"

53 Ališan, *age*, s. 608. "Երբ չարն եկաւ յանկարծակի/Մեւ նազըճին ի Թոխաթի /Ցրվեց զամէնն մի մի տեղ:/Ումանք գնացին յՍասամսլոլի,/Ոմն ի Պուրսա, յԱդրիանապլի,/Շատք գընացին յՍտամսլոլի,/Ոմանք գնացին յՍմիւռնի,/Թոռնաց ւտուն, Պուրսան, Լեհի: Որպէս և ես իսկ Սեբհանոս /Մահեաս անկաս ւէջ Կաֆայի..."

54 Kevork B. Bardakjian, *Modern Ermeni Edebiyatı* (Istanbul, 2013), s. 65.

55 Zulalyan, *age*, s. 230. "Գիրք ւ աւետարան գերի տարած"

56 K.V. Stuantzdeants, *Toros Aşpar* (Istanbul, 1884), s. 374-375. "Տէր Մարւոիրոս Աւետարանս ագատեց, ի ճալալին ձեռաց առաւ"

57 Bkz. Kemahlı Krikor, *age*, s. 591-619.

18. YÜZYILDA NAKKAŞHANE ÜZERİNE BELGELER: SÛRNAME-İ VEHBÎ VE MUSAVVİR İBRAHİM ÇELEBİ

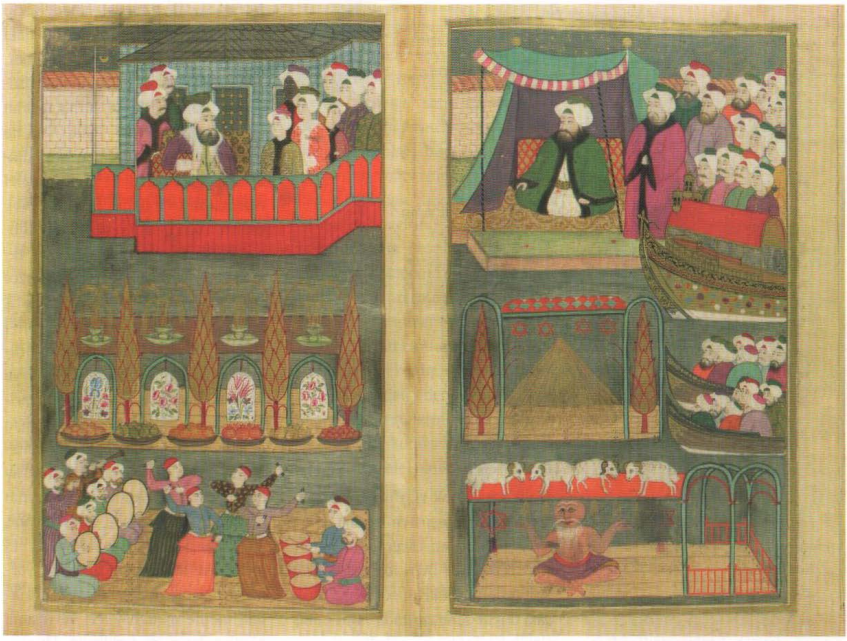
SİNEM ERDOĞAN

1720 yılında düzenlenen büyük şenlikle ilgili olarak, Damat İbrahim Paşa'nın emriyle Seyyid Vehbi tarafından bir sûrname kaleme alınır. Eserin saray için hazırlanan iki kopyasından biri Levnî Çelebi tarafından resimlenir; diğer nüshayı İbrahim isimli musavvirin resimlediği, yakın tarihli bir çalışmayla ortaya çıkarılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belge, bu resimli sûrname projesinin iki koldan eşzamanlı olarak farklı hattat ve nakkaşların denetiminde yürütüldüğünü işaret eder. Bu makale, daha önce fark edilmemiş olan bu arşiv belgesini tanıtmayı ve 1720 şenliği için sarayın hamiliğinde yapılan resimli sûrname kopyalarının üretim süreci hakkında yeni fikirler öne sürmeyi amaçlamaktadır.

Sûrname-i Vehbî, TSMK A. 3594 vr. 67a-66b.

1720 yılında Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) dört şehzadesinin sünneti ve yeğeni Emetullah Sultan ile padişah soyundan Numan Paşa'nın kızı Ayşe Sultan'ın evlenmesi vesilesiyle düzenlediği görkemli şenlik, Osmanlı kültür tarihi ve sanat tarihi çalışmalarında önemli bir yere sahiptir.[1] Bunun en önemli sebeplerinden biri, bu şenliğin resimli bir sûrnamesinin[2] var olmasıdır, yani şenliğin yazılı temsilinin[3] yanı sıra resimli temsilinin de bulunmasıdır. 1720 şenliğini konu alan söz konusu eser, sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın emri üzerine,[4] Seyyid Vehbî (ö. 1736) tarafından kaleme alınan sûrnamedir. Eserin saray için iki resimli kopyası hazırlanmıştır (TSMK. A. 3593, 37,5x23,5 sm. 175 varak, 137 minyatür; A. 3594, 36x23 sm. 221 varak 140 minyatür). Bu kopyalardan biri dönemin nakkaş ve şairlerinden Levni Çelebi[5] tarafından resimlenmiştir. Levni'nin şenlik resimleri Osmanlı tarihi çalışmalarında o derece kullanılıp tekrar edilmiştir ki adeta herkes tarafından tanınır hale gelmiştir; hatta günlük hayatta Gaziantep'te bir hanın duvarında, İstanbul'da bir metro istasyonunun asansöründe veya bir restoranın mönüsünde bile bu resimlerle karşılaşmak mümkündür. Bu durum Levni'nin şenlik resimlerinin Osmanlı'da şenlik temasıyla adeta özdeşleşmesine yol açmış, akademik çalışmalarda da etkisini göstererek, Vehbî sûrnamesinin Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde var olan diğer resimli kopyasının (TSMK A. 3594) neredeyse tamamen göz ardı edilmesine sebep olmuştur. İbrahim

Sûrname-i Vehbî, TSMK. A.3594. vr. 85a-84b.

isimli bir musavvir tarafından resmedildiği yakın zamanda anlaşılan bu kitap veya resimleri üzerine herhangi bir monografik çalışma yapılmamıştır.[6] Literatürde yaygın olarak söz konusu kopyanın, resimleri Levnî'ye ait olan sûrname kopyası örnek alınarak ve daha geç bir tarihte yapıldığı kanısı hâkimdir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belge, 1720 şenliğinin resimli sûrname projesinin iki koldan eşzamanlı olarak farklı hattat ve nakkaşların denetiminde yürütüldüğünü işaret eder. Bu makale, daha önce fark edilmemiş olan bu arşiv belgesini tanıtmayı ve 1720 şenliği için sarayın hamiliğinde yapılan resimli sûrname kopyalarının üretim süreci hakkında yeni fikirler öne sürmeyi amaçlamaktadır.

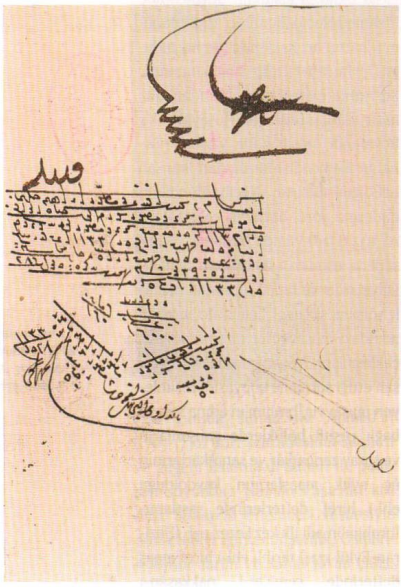
Eser kütüphane kaydında 221 varak olarak görünür. Ketebe kaydı yoktur ve birçok yerinde bölüm başlıkları ve bunların çerçeveleri eksiktir (bkz. Resim 1). Metnin sonunun ve bunu takip eden resimlerin var olması, eser tamamen bitmemiş olsa da metin ve resimlerinin yapılış aşamasının bitirildiğine işaret eder. Eserin 20. yüzyıl başlarında şirazesinden çıkarılarak tekrar ciltlendiği anlaşılmaktadır.[7] Muhtemel olarak bu esnada bazı sayfalar kaybolmuş ve bir kısmının da sıralaması karışmıştır. Ancak detaylı bir inceleme yapıldığında sayfaların sıralamasındaki karışıklığın en azından bir bölümünün eserin yapılış sürecinde gerçekleşmiş olabileceğine dair bazı önemli ipuçlarıyla da karşılaşılır. Bazı sayfalarda tamirat izlerine rastlanmakta ve birkaç resimde sonradan eklenmiş boyamalar görülmektedir. Tespitime göre, eserin başından on altı varak olmak üzere toplamda en az yirmi dört varağı eksiktir ve bunun sekiz varağı resimli sayfalara tekabül etmektedir. Eser birçok resmi kayıp veya eksik olmasına rağmen halihazırda Levnî tarafından resimlenen kopyadan daha fazla resim içermektedir. İki kopyadaki resimler, temaları birçok sahnede neredeyse tamamen örtüşmekle beraber, farklı üslup ve temsil özelliklerine sahiptir.[8]

İbrahim'in resimleri detaylı olarak hiç incelenmemesine rağmen literatürde yaygın olarak Levnî ile kıyaslanır. Bu kıyaslamada çoğunlukla Levnî daha üst bir seviyeye yerleştirilirken, İbrahim'in üslubu ve sahneleri temsil etme şekli daha az sofistike olarak değerlendirilir ve hatta onun Levnî'nin sanatsal üslubunu devam ettirdiği ileri sürülür.[9] Esasen Musavvir İbrahim hakkındaki bilgimiz, Levnî'ye kıyasla oldukça kısıtlıdır. Suyolcuzade Mehmed Necib Efendi (ö. 1758) dönemin hattatları hakkında yazmış olduğu *Devhâtü'l-küttâb* isimli kitabında, *Sûrname-i Vehbî* nüshalarından talik hatla yazılan nüshanın Hüseyin Şakir Beyefendi, nesih hatla yazılan nüshanın ise kendisi tarafından istinsah edildiğini belirtir. Necib Efendi'nin ifadesine göre, hattatlar çalışmalarına 1132 (1720) yılında başlamış ve beş senede eserlerin istinsahını tamamlamışlardır ve bu iki nüshanın resimlendirilmesi Levnî Çelebi ile İbrahim adındaki musavvirler tarafından gerçekleşmiştir.[10] Suyolcuzade'nin istinsah ettiği sûrname kopyasını resimleyen musavvir İbrahim'in adına saraya bağlı çeşitli bölüklerde çalışanların ve saray zanaatkâr ve sanatkârlarının üç aylık maaşlarının kaydolduğu ehl-i hiref defterlerinde rastlanır. İbrahim'in adı ilk kez Lezez 1136 (Haziran-Eylül 1724) tarihli ehl-i hiref maaş defterinde cemâ'at-i nakkaşân-ı

Tarih	Görevi-Listedeki Yeri	Maaş
Lezez 1136 (Haziran-Eylül 1724)	Nakkaş (Liste sonu, adının üstünde müteferrika bölüğünden geldiği kaydı var)	2 akçe
Lezez 1139 (Mayıs-Ağustos 1727) BOA. MAD.d. 3728.	Nakkaş (Liste sonu)	2 akçe
Reşen 1145 (Aralık-Ocak 1733, Şubat 1734) BOA. MAD.d. 204.	Sernakkaş (Liste başı)	2,5akçe
Reşen 1147 (Kasım-Aralık 1734, Ocak 1735) BOA MAD.d. 3735.	Eşsernakkaş (Liste başı) (Görevi listede 3. sırada yazılan, günlük maaşı 6 akçe olan Hüseyin Yakup ile paylaşıyor.)	3 akçe
Reşen 1149 (Kasım-Aralık 1736, Ocak 1737) BOA. MAD.d. 7479.	Sernakkaş-ı Sabık (Listede 2. sırada) (Hüseyin Yakup sernakkaş olarak bölük başı)	3 akçe
Reşen 1153 (Eylül-Kasım 1740) BOA. YB.04.d 106.	Sernakkaş-ı Sabık (listede 2. sırada)	3 akçe
Reşen 1154 (Eylül-Kasım 1741) BOA. MAD.d. 688.	Sernakkaş-ı Sabık (listede 2. sırada)	3 akçe
Lezez 1155 (Kasım-Aralık 1742, Ocak 1743) BOA. YB.04.d. 107	Sernakkaş-ı Sabık (listede 2. sırada)	3 akçe

Tablo 1. Musavvir İbrahim'in nakkaşhanedeki görevleri ve günlük maaş miktarı.

hâssa[11] bölüğünde en son sırada görülür. Günlük maaşı iki akçedir. İsminin yanına yazılan notta, Ahmed Konya isimli bir nakkaşın ölümü üzerine, müteferrika[12] bölüğünden gelen İbrahim veled-i Halil'in nakkaşlar bölüğüne geçtiği belirtilmektedir.[13] Bunu takip eden kayıtlarda İbrahim'in sırasıyla nakkaşbaşı, eşnakkaşbaşı olduğu ve ardından bu görevden alındığı veya ayrıldığı ancak yine de nakkaşlar bölüğünde çalışmaya devam ettiği görülmektedir. Lezez 1155 (Kasım-Aralık 1742, Ocak 1743) yılına kadarki defterde adı geçmeye devam eden İbrahim, buna en yakın tarihli defter olan Lezez 1164 (Ağustos-Kasım 1751) tarihli defterde artık görülmez. Aradaki dokuz sene zarfında vefat etmiş olmalıdır (Tablo 1).

Musavvir İbrahim Çelebi ve Muharrir Necip Efendi'nin inam kaydı BOA.AE.SAMD III dosya no. 179 gömlek no. 17434.

Bu defterlerin haricinde İbrahim'in adı 1115 (1703) tarihli bir ödeme kaydında da görülür. Belge, saray müteferrikalarından İbrahim veled-i Halil'in padişahın tahta çıkışı sebebiyle müteferrikalık gediğinin yenilenmesi adına ödediği meblağı belirtir.[14] "Sakin-i Selanik" olarak zikredilen İbrahim'in Selanik'e bağlı Vaslık isimli bir köyden geliri olduğu bilgisi de aynı belgede mevcuttur.[15] Buradan anlaşılan, 1724 yılında müteferrika bölüğünden hassa nakkaşlarına geçtiği esnada İbrahim'in yirmi yılı aşkın bir zamandır saray çalışanı olduğudur.

Daha önce de belirtildiği üzere, bugüne kadar yapılan çalışmalar musavvir İbrahim tarafından resimlenen Vehbî sûrnamesi kopyasının, Levnî tarafından resimlenen kopyaya nazaran daha geç bir tarihte meydana getirildiği fikrini savunmaktadır. Bu kanıya göre, sultana sunulmak üzere hazırlandığı düşünülen Levnî kopyasının yapımına başlandıktan bir süre sonra, bu kopya örnek alınarak bir başka resimli kopyanın yapımına başlanmıştır. Ancak Suyolcuzade Mehmed Necip Efendi'nin *Devhâtü'l-küttâb*'daki beyanatı bu kanıyı desteklemez, zira daha önce bahsedildiği üzere gibi kendisi Vehbî sûrnamesinin istinsahına Hüseyin Şakir Bey ile birlikte 1132 (1720) yılında başladıklarını söylemektedir.[16] Buna paralel olarak eserin müellifi Seyyid Vehbî, eserini bitirmesi vesilesiyle kaleme aldığı Suriyye Kasidesi'nde tamamlanış tarihi olarak 1132'yi (1720) verir.[17] Sûrname metninin sonlarına doğru artık sıranın *Sûrname-i Hümayun*'un temize çekilip bitirilmesine geldiğini belirten[18] ve Suriyye Kasidesi'nde de bize kesin bitiş tarihini söyleyen Vehbî, eserini şenliğin hemen ardından tamamlamış olmalıdır. Aynı yıl iki hattat eserin saray için hazırlanan resimli kopyalarının metninin istinsahına başlamıştır. Şenlik başlamadan evvel Vehbî'nin sadrazam tarafından sûrname yazması için görevlendirilmesi, sadrazamın metne müdahaleleri ve resimli sûrnamelerin metinlerinin istinsahına törenin bitişini takiben başlanması, sûrname projesinin şenlikle eşzamanlı planlanmış olması ihtimalini akla getirmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde bahsettiğimiz resimli sûrnameler, 1720 şenliğinin ve özellikle de şenliğin ideolojik boyutunun ayrılmaz bir unsuru olarak düşünülmelidir.[19] Ayrıca, bu durum Vehbî sûrnamesini diğer sûrnamelerden, özellikle de resimli sûrname türünün bir diğer örneği olan ve 1582 şenliğinden üç sene sonra saray için bir resimli kopyası hazırlanmaya başlanan İntizâmî sûrnamesinin üretim sürecinden ayırması açısından da oldukça önemli bir noktadır.[20]

Bütün bu bilgiler sûrnamenin saray için hazırlanan kopyaları hakkında önemli bazı bulguları işaret etmekle birlikte, eserlerin resimlenmesinin ne zaman başladığı hakkında herhangi bir ipucu içermezler. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde var olan ve bugüne kadar yapılan çalışmalarda bahsi geçmeyen bir belge bu konuya, en azından kopyalardan birinin üretim sürecini anlamak nezdinde açıklık sunar. Belge, 28 Zilkade 1133 (20 Eylül 1721) tarihli bir inam yani

ödeme kaydıdır (bkz. Resim 2).[21] Burada, 1132 (1720) tarihli sünnet şenliğindeki görevleri sebebiyle muharrir Necip Efendi ve musavvir İbrahim Çelebi'ye hazineden yapılan on altı bin akçelik ödeme kaydedilmiştir. Adı geçen Necip Efendi *Devhâtü'l-küttâb*'ın yazarı ve İbrahim'in resimlediği sûrname kopyasının müstensihi olan Suyolcuzade Mehmed Necip Efendi ile aynı kişi olmalıdır. Musavvir İbrahim Çelebi ise bu kopyanın resimlerini yapan, ehl-i hiref kayıtlarında ismi İbrahim veled-i Halil olarak geçen saray çalışanı olmalıdır. Belge iki açıdan önemli bilgiler içermektedir. Öncelikle bizlere 1724 yılında bölük değiştirerek nakkaşlar bölüğüne geçen İbrahim'in sûrname projesine daha önceki bir süreçte, yani henüz müteferrika bölüğündeyken dahil olmuş olduğunu gösterir. Bu durumun ilginç olan tarafı ise, saray ehl-i hiref teşkilatındaki bir görevlinin bölüğünü değiştirmeden bir başka bölüğün üstlendiği projede yer alabiliyor olmasıdır. Bunun yanı sıra, 1720 şenliğinden sadece bir sene sonraya tarihlenen bu ödeme kaydı bahsi geçen sûrname kopyasının resimlenme sürecine kesin olarak 1721 yılında ve hatta belki de daha evvelinde başlanmış olduğunu belirtmesi açısından da oldukça önemlidir. Bu bilginin ışığında İbrahim tarafından resimlenen sûrname kopyasının, Levnî tarafından resimlenen sûrnameden çok daha geç tarihli olması ihtimali ortadan kalkmaktadır. Hatta bu iki projeyi farklı müstensih ve nakkaş (veya nakkaşlar grubu) tarafından yürütülen eşzamanlı projeler olarak düşünmek bile mümkündür. Uğur Derman tarafından yayınlanan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir başka belge ise resimli sûrnamenin projesinin koordinatörü veya yöneticisinin eserin müellifi olan Seyyid Vehbî Efendi olabileceğine işaret eder.[22] 1134 (1722) tarihli bu belge, satın alınan renkli boyaların isimlerini ve boyalar için ödenen meblağı bildirir; ayrıca bu boyaların Vehbî Efendi tarafından kâğıtçıbaşından alınıp tasvir için Acem musavvirine teslim edildiği bilgisini içerir. Boyalar muhtemelen her iki sûrnamenin resimlenmesinde kullanılmak üzere alınmıştır ve belgenin açıkça işaret ettiği gibi, Vehbî Efendi bu sürecin farklı aşamalarına nezaret etmektedir. Projelerin aynı kişi tarafından denetlenmesi, resimlenen sahnelerin hem sıralamalarının hem ikonografilerinin her iki kopyada paralel olması durumuna da açıklık getirmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında Vehbî sûrnamesinin resimli kopyalarının üretim sürecini değerlendirdiğimizde ortaya çıkan, kuvvetle muhtemel olarak bu iki eserin eşzamanlı projeler olarak yürütüldüğüdür. Bu makalenin ortaya koyduğu yeni bilgiler, bugüne kadarki çalışmalarda göz ardı edilen sûrname kopyasının musavviri olan İbrahim hakkındadır. İbrahim Çelebi'nin saraydaki kariyer çizgisi saray atölyelerinin 18. yüzyıldaki işleyişi hakkında bazı ilginç noktaları işaret etmektedir. Gedikli bir müteferrika olarak İbrahim bölük değiştirmeden başka bir bölüğün üstlendiği projede yer alabildiği gibi, daha sonra çalıştığı bölükte önce en üst rütbeyi almış, ardından bunu bir başkasıyla paylaşmış ve en sonunda da bu görevden alınmış veya ayrılmıştır. Bunun bize söylediği, en azından 18. yüzyılda hassa nakkaşlar bölüğünde çalışan birisi için rütbe hiyerarşisinin sadece bir üst pozisyona ilerlemeye değil aynı zamanda alt pozisyona gerilemeye de açık olduğudur. Vehbî'nin sûrnamesinin ikinci resimli kopyasının üretim süreci ve bu kopyanın saray görevlisi olan nakkaşı hakkındaki bu yeni bilgiler, literatürde yaygın olarak kabul edilen birtakım kanıları değiştirir nitelikte olup, aynı zamanda 18. yüzyıl sanat tarihi ve kültür tarihi çalışmaları açısından önemli bir yere sahip olan 1720 şenliği ve bu şenliğin resimli sûrnamelerinin sosyal boyutunu anlamak açısından daha geniş bir çerçeve sunmaktadır.

***Sûrname-i Vehbî*, TSMK A. 3594 vr. 125a.**

SİNEM ERDOĞAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 1720 şenliği ve Levnî tarafından yapılan resimler için bkz. Esin Atıl, "The Story of An Eighteenth Century Ottoman Festival", *Muqarnas* (1993): 182-100 ve *Levnî and the Sürname: The Story of an Eighteenth Century Ottoman Festival* (İstanbul, Koçbank, 1999).

2 Sûrname, sarayın düzenlediği şenliklerin edebi bir dille mensur veya manzum olarak kaydedildiği düğün kitabıdır. Osmanlılara özgü bir edebi tür olup, ilk örneği 1582'de Sultan III. Murad'ın şehzadesi Mehmed'in sünneti vesilesiyle payitahtta düzenlediği, elli iki gün süren şenliği anlatan, Mustafa Âli'nin *Cami-ül Buhur der Mecalis'-i Sur* isimli eseridir. Bu edebi tür ve müstakil manzum ve mensur sürnameler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, c. 1 (İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2008), s. 23-55.

3 Revizyonist sanat tarihi literatürü sanat eserlerini incelerken doğanın veya objektif gerçekliğin kopyalanması anlamına gelen "tasvir etme" kavramından uzaklaşmaktadır. Hem üretim hem yorumlama süreçlerinin tek yönlü ve objektif olduğu kanısına sahip bu kavramsal ve metodolojik çerçeve yerine sanat eserlerinin sosyal olarak yeniden oluşturulması anlamına gelen "temsil etme" kavramını kullanmaktadır. David Summers, "Representation", *Critical Terms for Art History*, haz. Robert Nelson ve Richard Shiff (Chicago: University of Chicago Press, 1996), s. 3-16; Norman Bryson, *Vision and Painting: The Logic of the Gaze* (1983), s. 1-43; Mieke Bal ve Norman Bryson, "Semiotics and Art History: A Discussion of Context and Senders", *Art Bulletin*, 73 (1991): 174-208; Louis Marin, "Mimesis and Description", *On Representation*, trans. Catherine Porter (Stanford, California: Stanford University Press, 2001), s. 252-268; Thomas W. J. Mitchell, "Conclusion: Some Pictures of Representation", *Picture Theory: Essays on verbal and visual representation* (Chicago: University of Chicago Press, 1995).

4 Seyyid Vehbî, *Sûrname-i Hümayun*;

transliterasyon ve edisyonlu metin için bkz. Mertol Tulum, *Sürname. III. Ahmed'in Düğün Kitabı* (İstanbul: Kabalcı, 2008), s. 463; Arslan, *age*, c. 3; *Vehbî Sürnamesi* (İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2008), s. 135.

5 Levnî hakkında bilgi için bkz. Hafız Hüseyin Ayvansarayi, *Mecmua-i Tevarih*, haz. Fahrı Ç. Derin, Vahid Çubuk (İstanbul, 1985), s. 175; Gül İnepoğlu, *Levnî: Nakış, Şiir Renk* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1999).

6 Bu kopyanın resimlerinin İbrahim isimli bir musavvir tarafından yapıldığı bilgisi Prof. Uğur Derman tarafından açığa çıkarılmıştır. Bkz. Uğur Derman, "Sürnamenin Resimlendirilmesine Dair Bir Belge", *XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankadar, 9-13 Eylül 2002: Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 2, kısım 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), s. 1525-31; Suyolcuzade Mehmed Necib, *Devha-tül-küttâb*, tertip ve tashih eden Kilisli Muallim Rıfat (İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1942), s. 70.

7 Eserin cildi hakkındaki tespitlerini benimle paylaşan Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürü Sn. Zeynep Atbaş'a teşekkürlerimi sunarım.

8 *Sürname-i Vehbî*'nin ikinci resmli kopyasının (TSMK. A.3594) ayrıntılı kodikolojik incelenmesi ve iki kopyanın resimlerinin ikonografi, metin-resim ilişkisi ve görsel temsil bağlamında detaylı bir karşılaştırmalı analizi, halen sürmekte olan doktora tezi araştırmam dahilindedir.

9 Buna istisna olan ve musavvir İbrahim'in temsillerinin ve görsel dilinin özgünlüğünden bahseden çalışmalar için bkz. Filiz Çağman "On Sekizinci Yüzyıl Yenileşme Dönemi Osmanlı Tasvir Sanatı" (yayımlanmamış konferans tebliği); *Osmanlı Resim Sanatı*, haz. Serpil Bağcı, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı (Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012).

10 Suyolcuzâde Mehmed Necib, *age*, s. 70.

11 Nakkaşhâne ve ehl-i hiref üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Rıfkı Melûl Meriç, *Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları I Vesikalar* (Ankara: Ankara Ün. İlahiyat Fak. Türk ve İslam Tarihi Ens. Yayınları, 1953) ve *Türk Cilt Sanatı Tarihi Araştırmaları I. Vesikalar* (Ankara: Ankara Universitesi İlahiyat Fakültesi, 1954); Filiz Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı* (İstanbul, 1988), s. 73-77; Çağman, "Saray Nakkaşhanesinin Yeri Üzerine Düşünceler", *Sanat Tarihinde Doğudan Batıya. Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri* (İstanbul: İş Bankası, 1989), s. 35-46; Çağman, "Ehl-i Hiref", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1994), s. 145; Esin Atıl, "The Nakkaşhane", *The Age of Sultan Suleyman the Magnificent* (Washington, D.C., 1988), s. 29-111; Atıl, "The Art of the Book", *Turkish Art*, ed. Esin Atıl (Washington, D.C., 1980); Serpil Bağcı ve Zeren Tanındı, "The Ottomans, From Mehmed II to Murad III: Art of The Ottoman Court", *Turks, A Journey of a Thousand Years*, ed. D. Roxburgh (Londra: 2005), s. 262-468; Zeren Tanındı, "13-14. Yüzyılda Yapılmış Kur'anların Kanuni Doneminde Yenilenmesi", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 1* (İstanbul, 1986), s. 140-157; Tanındı, "Manuscript Production in the Ottoman Palace Workshop", *Manuscripts of the Middle East* (Leiden, 1990-1991), s. 67-98; Gülru Necipoğlu, "A Kanun for the State a Canon for the Arts: Conceptualizing the Classical Synthesis of Ottoman Arts and Architecture", *Soliman le Magnifique et son temps*, ed. G. Veinstein, (Paris, 1992), s. 195-217; Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008); Hilal Kazan, "Ehl-i Hiref Defterlerinde Kâtipler (*Cemaat-i Kâtiban-ı Kütüb*)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1999.

12 Kelime manası hizmet efradı, hademelik olan müteferrika, padişahın hizmetinde olan ve sarayda farklı görevlerde çalışan itibarlı bir grup hizmetlinin genel adıdır. Sultanzadelerin ve vezir, beylerbeyi, ümera, saray ağalarının çocuklarının da bu görevi getirildiği görülmektedir. Müteferrikalar, maaşlı veya gedikli (zeamet ve timar sahibi) olmak üzere ikiye ayrılırdı. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s. 428-431.

13 BOA.MAD.d. 4697; Rıfkı Melûl Meriç, *Türk Nakış San'atı Tarihi Araştırmaları I Vesikalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi, 1953), s. 35, evrak no. XLII.

14 BOA, İE.ML. dosya. 80, gömlek no: 7477.

15 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Dergâh-ı Âlî müteferrikaları ve çavuşlarının çeşitli yerlerde bulunan timar ve zeametlerinin kayıtlarını içeren 1129 (1717) tarihli defterde İbrahim'in Selanik livasında Vaslık isimli karyedeki zeametinin kaydı bulunmaktadır. Bu kayıt, ödeme kaydındakini bilgiyi doğrular nitelikte dir. Bkz. BOA,A.DFE.d. Gömlek no. 255, s. 62b.

16 Suyolcuzade Mehmed Necib, *Devha-tül-küttâb*, s. 70.

17 Seyyid Vehbî, "Kasîde-i Vehbî Efendi der hitam-ı Kitab-ı- sürname-i hümayun", *Mecmua*, Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi No. 763, v. 566b-586b. Kasidenin transliterasyonu için bkz. Arslan, *age*, c. 8, *Suriyye Kasideleri ve Tarihleri* (İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2011), s. 452-457.

18 Tulum, *Sürname. III. Ahmed'in Düğün Kitabı*, s. 680; Arslan, *age*, c. 3, *Vehbî Sürnamesi*, s. 363.

19 Bu görüş halen devam etmekte olan, 1720 şenliği ve temsillerini 18. yüzyıl Osmanlı sosyal-kültürel tarihi ve dönemin sanatsal eğilimleri bağlamında anlamayı ve değerlendirmeyi amaçlayan doktora araştırmam dahilinde ele alınmaktadır.

20 Bu bilgi İntizâmi sürnamesinin Atatürk Kitaplığı'nda bulunan nüshasının sayfa kenarındaki manzum tarihçede ve Topkapı Sarayı nüshasının sonunda bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan, *age*, c. 2, İntizami *Sürnamesi* (İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2008), s. 41-50.

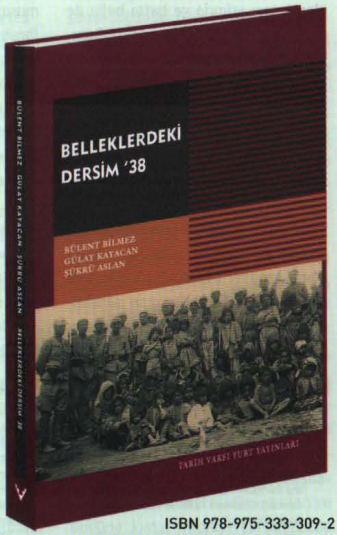
21 BOA, AE.SAMD.III, dosya no. 179, gömlek no. 17434.

22 Derman, agm, s. 1525-31; BOA, AE.SAMD.III, dosya no. 7, gömlek no. 591.

BELLEKLERDEKİ DERSİM '38

"...Sonuç olarak bu tarih, yüzlerce sayfası olan bir kitap gibidir. Beğenmediğimiz sayfaları yırtma hakkımız olmadığı gibi, kimsenin bir dönemi yok sayma hakkı da olamaz. Hiç değilse 1937-38'de Dersim'de öldürülen, sürgüne gönderilen ve sürgünde ölen binlerce insanın anısına saygı için bu toplum geçmişiyle yüzleşmelidir.

Belleklerdeki Dersim '38 adlı bu çalışma, dört farklı kuşağın Dersim '38'e yönelik algılarını ortaya çıkarırken, aynı zamanda bugün de resmi tarih açısından örtük olmaya devam eden Dersim'in en sorunlu dönemini tanımaya yönelik bir kapı açmaktadır".

ISBN 978-975-333-309-2
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

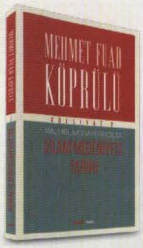
TARİH VAKFI

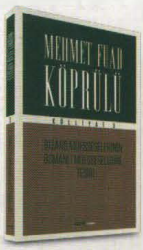
MEHMET FUAD KÖPRÜLÜ
KÜLLİYAT 1 2 3 4 5 6 7 8 ...

Türk Edebiyatı Tarihi
Mehmet Fuad Köprülü
548 sayfa

İslam Medeniyeti Tarihi
Mehmet Fuad Köprülü
416 sayfa

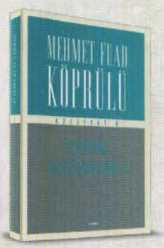
Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri
Mehmet Fuad Köprülü
232 sayfa

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar
Mehmet Fuad Köprülü
556 sayfa

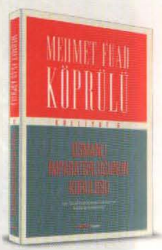
Edebiyat Araştırmaları 1
Mehmet Fuad Köprülü
564 sayfa

Edebiyat Araştırmaları 2
Mehmet Fuad Köprülü
840sayfa

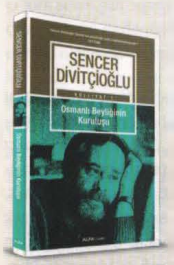

Türk Edebiyatı Ders Notları
Mehmet Fuad Köprülü
448 sayfa

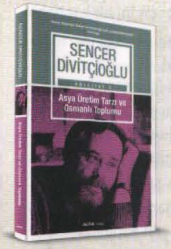

Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu
Mehmet Fuad Köprülü
312 sayfa

SENCER DİVİTÇİOĞLU KÜLLİYAT 1 2 3 4 5 6 7 ...

Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu
Sencer Divitçioğlu
160 sayfa

Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu
Sencer Divitçioğlu
232 sayfa

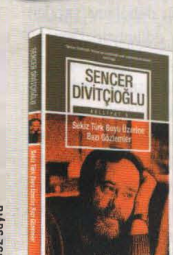

Orta Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma
SencerDivitçioğlu
104 sayfa

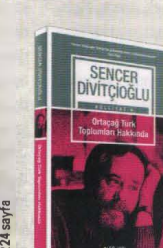

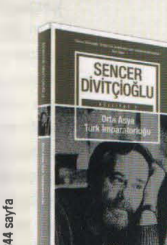
Oğuz'dan Selçuklu'ya
Sencer Divitçioğlu
160 sayfa

Sekiz Türk Boyu Üzerine Bazı Gözlemler
Sencer Divitçioğlu
152 sayfa

Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında
Sencer Divitçioğlu
224 sayfa

Orta Asya Türk İmparatorluğu
Sencer Divitçioğlu
344 sayfa

ALFA® www.alfakitap.com info@alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

OSMANLI'NIN MODERNLEŞME SÜRECİNDE İSTANBUL'UN YANGIN SÖNDÜRME ARAÇLARI*

SİBEL GÜRSES SÖĞÜT

Bizans döneminde su ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilen açık sarnıçlar, Osmanlı döneminde artan nüfusla birlikte yapılaşmaya açılmış ya da bostan olarak kullanılmıştır. Böylelikle giderek yoğunluk kazanan, üstelik ahşap binalarla donanan şehirde yangın söndürme aracı olarak hazır bulundurulması gereken suyun önemi daha da artmıştır. Okumakta olduğunuz yazıda suyun yangınla mücadeledeki yeri, mevcut olanlardan başka ihtiyaç duyulan mahallere yapılması düşünülen yangın havuzları ve kurulan su şebekesiyle yangın söndürme konusundaki tasarılar ele alınacaktır.

Tulumbadan ve modern yangın söndürme araçlarının kullanımından önceki dönemde, yangın söndürme girişimleri ya şehir sakinlerinin kancalarla binayı yıkması ya da taşınan kovalarla alevlerin üstüne döktükleri suyun rüzgârın hâkimiyetine engel olamaması neticesinde çaresiz bir şekilde yangın seyriyle son bulurdu. Buna neden olarak İstanbul'un ahşap konutları ve suyun yetersizliği gösterilir. 1107 [1696] tarihli hükme kadar, yangını önlemek üzere binaların ahşap yerine kâgir olarak inşa edilmesi zorunlu değildir; yanan binalar önceki yöntemle yeniden inşa edilir. Öte yandan yangının geniş bir alana yayılmadan söndürülmesi hedeflenir. 1572'de İstanbul kadısına gönderilen hükme göre, herkes evinin çatısında su dolu bir fıçı ve çatıya ulaşabileceği duvara sabitlenmiş bir merdiven bulundurmak zorundadır. Ek olarak hüküm, çarşıya ve yangından zarar gören mahallelere yakın yerlerin üç ayda bir denetlenmesini, emre uymayanların cezalandırılmasını da içerir.[1] Buradaki zorunluluk ve cezalandırıcı denetim, suyun önemini bir kat daha artırmaktadır.

Suriçi'nde yaşam için gereken su ihtiyacını karşılayacak akarsuyun bulunmaması ve Likos Deresi'nin (Bayrampaşa) debisinin yetersiz oluşu nedeniyle suyun şehir dışından getirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bunun için sukemerleri gibi yapılardan başka açık ve kapalı depolama yapıları da (sarnıç) inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde artan nüfusla birlikte, açık sarnıçlar yapılaşmaya açılmış ya da bostan olarak kullanılmıştır. Böylelikle giderek yoğunluk kazanan, üstelik ahşap binalarla donanan şehirde, yangın söndürme aracı olarak hazır bulundurulması gereken suyun önemi daha da artmıştır. Okumakta olduğunuz yazıda, suyun yangınla mücadeledeki yeri, mevcut olanlardan başka ihtiyaç duyulan mahallere yapılması düşünülen yangın havuzları ve kurulan su şebekesiyle yangın söndürme konusundaki tasarılar ele alınacaktır.

TULUMBA

15. yüzyılda İtalya'da ortaya çıkan su pompaları, daha sonra Akdeniz havzasına yayılır. Osmanlı'da tulumbacı esnafı tarafından tulumba, 17. yüzyılda gemilerdeki suyu tahliye etmek, 18. yüzyılda ise yangın söndürmek amacıyla kullanılır. Oysa Macaristan ve Fransa tulumbayı yangın söndürme aracı olarak 16. yüzyıldan beri kullanmaktadır.[2]

David isimli Fransız bir mühendis tarafından imal edilen tulumba, İstanbul'da ilk defa 1130'da [1718] Tüfenkhane ve Tophane binası yangınlarında kullanılır. Mühendis David bu olaydan sonra 1720'de Tulumbacı Ocağı'nı (Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Tulumbacı Ocağı) kurmakla görevlendirilir.[3] Tulumbacılık, Yeniçeri Ocağı'na bağlı askeri birlik tarafından yerine getirilir. 1130'da [1718]

Tulumbacıları tasvir eden bir gravür.

L'Illustration, sayı 1427, 2 Temmuz 1870, s. 12.

kurulup 1241'de [1826] Yeniçeri Ocağı ile birlikte kaldırılan Tulumbacı Ocağı kırk sekiz gün sonra Hocapaşa'da çıkan yangın nedeniyle yeniden kurulmuş olmasına rağmen, sadece askerlerin üniforma ve eğitimleri değiştirilir, yapısal bir gelişmeden söz edilemez; değişim biçimseldir. Buna paralel olarak artan nüfus ve yoğun yapılaşmayla birlikte yangın gerçeği, onunla mücadele edecek modern araçlarla donatılmış bir yapının oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Süreç içinde Avrupalı görüşlerin örnek alınması şaşırtıcı değildir.

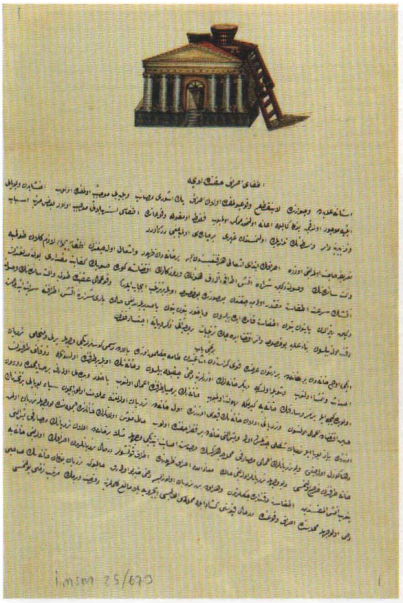
YANGIN HAVUZLARI

8 Cemaziyelâhır 1263 [24 Mayıs 1847][4] tarihli bir rapor, Mösyö Radovicz'in projelerini aktarır. Radovicz, İstanbul'da bir süre kalmış ve yangın söndürme konusunu da içeren projelerini Meclis-i Vâlâ'ya sunmuştur. Buna göre, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de[5] mevcut havuzlardan başka yeni havuzlar inşa edilecektir. 150.000 kuruşluk inşaat maliyeti devlet tarafından yüksek bulunmuştur. Ancak, senede üç dört havuz inşa edilerek üç dört yılda bitirilirse inşaatın maliyetinin karşılanacağı hesap edilir. Bu paranın bir kısmı Evkaf, bir kısmı da Nafıa Nezareti hazinesinden ödenecektir. Yangınla mücadeleye sadece görevli sakaları, tulumbacıları değil, devlet erkânını, üstelik maddi gücü olan isteklilerden şehir halkını da dahil eden önerileri sunan belge, yaz aylarında ihtiyaç duyulduğunda kullanılabilecek biçimde tasarlanan havuzların inşası için ödenek arayışlarını yansıtmaktadır. Raporda, Dersaadet ve civarında sıklıkla meydana gelen yangınların biktırıcı olduğundan, ahşap binalar yapılmaya devam edildiği sürece bununla baş etmenin zor olacağından bahsedilmektedir. Her ne kadar ahşap bina yapımını yasaklayan kararlar alınmışsa da, Ebniye Kanunu'nun (1882) 80. maddesine göre esnek davranılmış, "kıymetsiz ve kenar mahalleler"de[6] yaşayan halkın ekonomik durumu göz önüne alınarak ahşap bina inşaatına şartlı izin verilmeye devam edilmiştir. Raporun kaleme alındığı dönemde tulumba kullanılmaktadır. Bu nedenle öneri görüşler, yangın söndürmeye katkı sağlamak üzere bildirilmiştir. Raporun yangınla mücadeleye yardımcı olacak beş kısımdan oluşan öneri metnini özetlemek gerekirse;

1. İki üç hanede bir seçilen evlerin damına çıkmak üzere, evin duvarına dayalı bir merdiven bulunacak, bu merdiven diğer evlere de hizmet verecektir. Bu evler kapılarında merdiven resminin olduğu siyah tahta bir tabelayla işaret edilecektir. Merdivenin dayalı olduğu evin sahibi yangın sırasında kapısını herkese açmak zorundadır.

2. Evin çatısında 10-15 okka/12,8 kg su alacak büyüklükte su dolu fıçı ve kova yer alacaktır. Yaz aylarında hastalığa neden olmaması için, kapalı kalan sular taze suyla değiştirilecektir (Belge 1).

3. Sular avludaki kuyudan, kuyu yoksa komşusundakinden sağlanacak.

Belge 1 B.O.A.İ.MSM. d.25/673 (Üç sayfadan oluşan belgenin birinci sayfası).

polis tarafından denetlenip kolaylık sağlanmaya çalışılacaktır.

4. Fıçı ve merdiven bulundurulması konusunda kâgir hane, dükkân, ağa ve efendi evlerine ayrıcalık verilmeksizin herkes birbirine yardım edecektir.

5. Bir hanenin korunması tümünün korunmasına eşittir. Bu nedenle herkes evinin kapısını açacaktır.

6. Havuz inşa edilecek mahaller Odunkapısı, Unkapanı, Tavukpazarı, Sultan Selim, Aksaray'da Murat Paşa, Balat'ta Kesmekaya, Cerrahpaşa, Koca Mustafapaşa, Cibali, Samatya, Kadırga Limanı, Beyoğlu, Divanyolu'nda Atik Alipaşa, Üsküdar'da Yeni Cami avlusu, Galata'da Yeni Cami avlusudur.

Belgenin sonunda imzası olan Mösyö Radovicz 1847 yılında vezirlik makamına yazdığı yazıda, beş yıldan fazla süreyle payitahtta birtakım hizmetlerde bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar finans, içişleri, gizli servisler gibi hizmetlerdir.

8 Şevval 1264 [7 Eylül 1848] tarihli bir diğer belgede[7] peş peşe yangınlar nedeniyle havuzlar, kâgir bina inşası, sokak genişletilmesi, dönemin tulumba ve tulumbacı teşkilatı gibi konuları içeren meclis kararında, halkın yangın konusunda umursamaz tavrının eleştirisi yapılmış ve bunun üzerine herkesin dikkatli olması gerektiği belirtilmiştir. Bu şekilde yangına neden olan etmenlerin uzaklaştırılmış olacağına inanılmaktadır. Her ne kadar Tanrı'nın felaketlerden koruduğuna, gözettiğine inanılsa da şehri tümüyle manevi gücün koruyuculuğuna havale etmek yerine, olası tehlikeleri yaratan nedenleri ortadan kaldırmanın önemi ısrarla vurgulanmaktadır. Akıl kör inancın önüne konmuştur.

Yangın söndürme konusunda suyun yetersizliğine çare bulmak amacıyla, şehrin uygun her semtinde yangın havuzları yaptırılması gerekmektedir. Seçilmiş mahallerde üçer havuz yapılmasına, bunun için senede yüz elli bin kuruş ayrılmasına karar verilse de, yeterli olmadığı görüşüyle miktarın beş katına çıkarılarak havuzlardan birinin Babıâli içinde, diğerlerinin de uygun mahallerde yapılması kararlaştırılmıştır.

Öte yandan bina duvarlarının kâgir olarak inşası ve yol genişletilmesinin yangına engel olacağı belirtilmiştir. Kâgir bina yapacak kadar ekonomik gücü olmayanlara merhamet[8] (!) edilerek, bu insanların ahşap bina yapmasına izini verilebilecektir; ancak varlıklı olanlar bu izinden faydalanamayacaktır. Belgeye göre, varlıklı kesimin ahşap bina yapımına eğiliminin nedeni tuğla imal edecek fırınların mevcut olmamasıdır. Kâgir bina da, gerekli önlemler alınmaz ise yangından sonra farklı sorunlar yaşayabilmektedir. Yapılması gereken, yangının büyümesini engelleyecek düzeyde bir tulumba teşkilatını oluşturmaktır. Tulumbacıların maaş almaması nedeniyle, mevcut teşkilat düzensiz ve basit bir kuruluş olarak görülmektedir. Bu nedenle, tulumbacı teşkilatının daha fazla sorumluluk sahibi olmasını sağlamak amacıyla masraflarını karşılayacak şekilde senelik ya da aylık bir miktar parayı paylaşmaları düşünülmüştür.

HAVUZLARA SU TAŞIYACAK VAPURLAR

New York şehbenderi J. Hosford Smith'in İstanbul'da görev yaptığı dönemde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 1860 tarihli diğer bir belgede[9] Beyoğlu, Galata, Dersaadet ve Boğaziçi'nde inşa edilecek su haznelerine bu iş için özel olarak sefer yapacak vapurlar aracılığıyla denizden su taşınması önerilir. Vapura 60.000 sterlin, havuzların inşası ve su naklini sağlayacak makinelere 15.000 sterlin ödenecektir. Özel olarak tasarlanan bu vapurların sürekli yangın havuzlarına su taşıması söz konusu olamayacağından, geceleri havuzlar doldurulacak, gündüzleri at ve araba gibi güverteye minder konarak Üsküdar'a yolcu taşınması mümkün olabilecektir. Böylelikle vapurun ve havuzlarla birlikte makinelerin fiyatı 45.000 sterline düşürülebilecektir.

Şehri yangına karşı koruması amaçlanan önerileri içeren metnin altındaki paragraf ilgi çekicidir. İki yakayı birbirine bağlayacak bu türden bir hizmet sayesinde İstanbul ve Üsküdar'da gerek emlak ve arazi değeri gerekse nüfus artacak, ek olarak binalara belirli bir standart getirilebilecektir. Emlak ve arazinin değer artışı kâgire bağlı olduğu gibi, üzerine yapılacak binanın cinsi de değer kazanacak toprağa bağlı olarak standart kazanacaktır. Bu cümle, iktidarın şehirden beklentisinin de karşılanacağı inancıyla sarf edilmişe benzer. Yapılan her masrafın devlete uzun vadede geri dönüşü mümkündür. Zira modern girişimlere açık iktidarın tasavvuru, büyük ölçüde vakfedilmiş şehir toprağına kullanım değeri yanında değişim değerini kazandırmaktır.

İTFAİYE NİZAMNAMESİNDE HAVUZLAR

1287'de [1870] Beyoğlu büyük yangınından sonra sigorta şirketleri Dahiliye Nazırı'ndan İstanbul'da modern itfaiye araçlarının bulundurulmasını istemiştir. Bunun üzerine Avrupa'dan itfaiye usulüne uygun nizamnameler incelenerek, Maca-

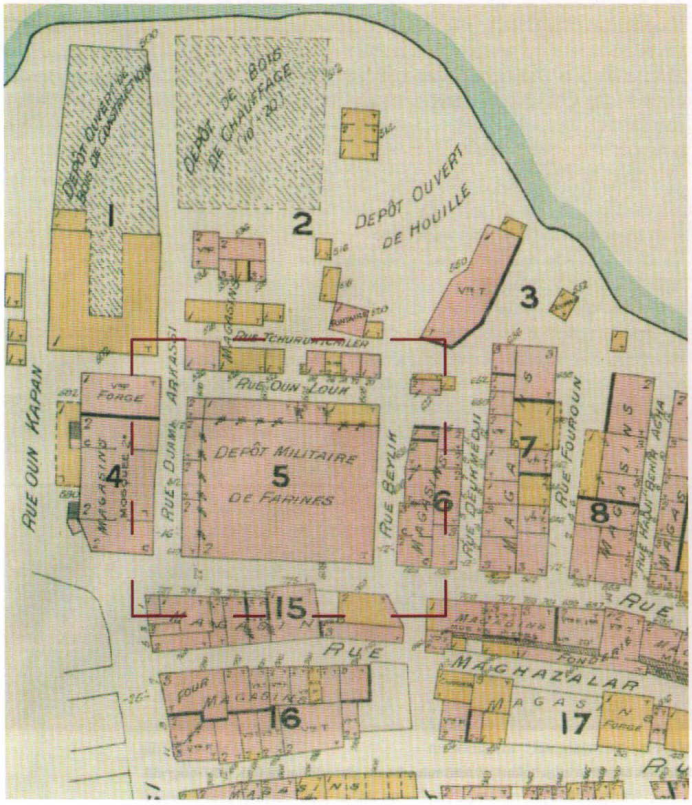
Harita 1
İstanbul'da yangın söndürmek için yapımı düşünülen havuzlar, su şebekesi ve terfi tulumbasını gösterir harita (İAK [HRT-005778]).

8 Şevval 1264 [7 Eylül 1848] tarihli belgede peş peşe yangınlar nedeniyle havuzlar, kâgir bina inşası, sokak genişletilmesi, dönemin tulumba ve tulumbacı teşkilatı gibi konuları içeren meclis kararında, halkın yangın konusunda umursamaz tavrının eleştirisi yapılmış ve bu meselelerde herkesin dikkatli olması gerektiği belirtilmiştir. Tanrı'nın felaketlerden koruduğuna, gözettiğine inanılsa da akıl kör inancın önüne konulmuştur.

ristan'daki itfaiye teşkilatı diğer ülkelere göre üstün bulunmuş ve itfaiye teşkilatını gözetmek üzere "Kont Sechini" isminde bir öğretmen çağrılmıştır.[10] Bu doğrultuda 26 Eylül 1290'da [1874] hazırlanan itfaiye nizamnamesinin 28. maddesince, ileride düşünülmek üzere İstanbul tarafında devlete ait binalardan başka Şehzade, Süleymaniye, Sultan Bayezid, Laleli, Nur-u Osmaniye, Sultanahmet Camileri ile birtakım kiliseler içinde bulunan havuzlar varsa da (havuzların inşa tarihleri eski değildir.

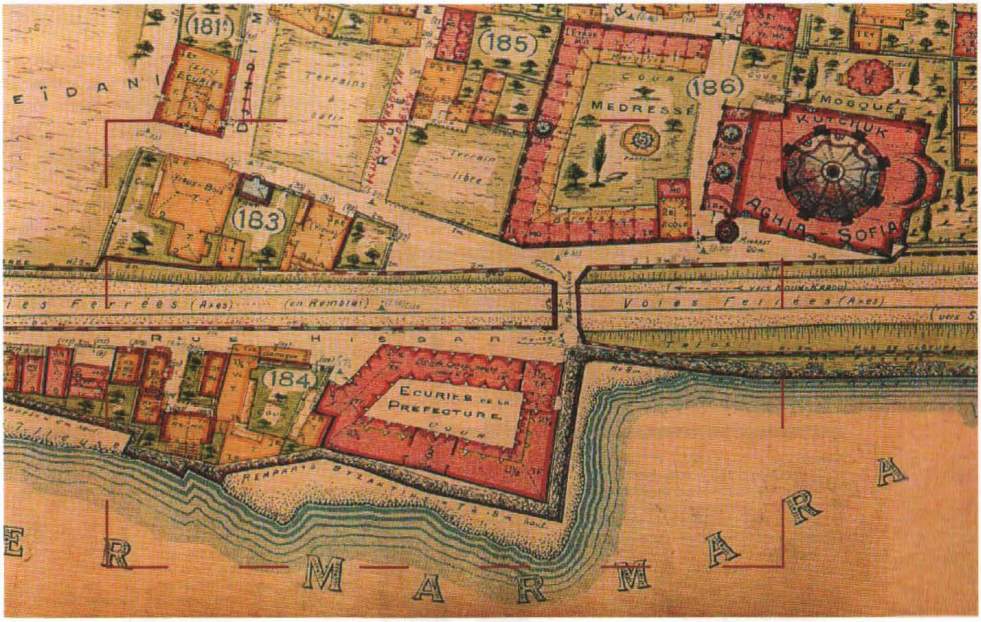
1794 senesinde bu havuzların inşasının buyurulduğu ancak itfaiye nizamnamesinde mahal yoklamasında bu havuzlara rastlanmadığı belirtilmiştir) her mahallenin bunlardan yararlanması mümkün olmadığından, Sarmaşık, Karagümrük, Çarşamba, Hobyar, Tahtakale civarında Hasırcılar, Kantarcılar, Hocapaşa, Cerrahpaşa, Kocamustafapaşa, Gedikpaşa, Sokollu Mehmetpaşa, Baruthane Yokuşu, Ahmediye civarına ve diğer uygun yerlere birer büyük havuz yapılması gereklidir. Sözü edilen havuzlar yapılarak stokta su bulundurulsa da uzak yerlerdeki yangınlara havuzlar aracılığıyla müdahale edilmesi zordur. Daha düşük irtifadaki mahallelere yapılacak küçük havuzlar, demir borularla sözü edilen büyük havuzlara bağlanacaktır. Ayrıca her bir çeşmenin su yalağı seviyesinde 2x3x2 ölçülerinde 12 m³'lük sağlam bir sarnıç yapılarak, suyun fazlası dışarıya akıtılacaktır. Böylelikle dışarıya akan sular yakın ve topografyanın el verdiği diğer mahallelerdeki sarnıçlara demir boruyla bağlanacak, suyun boşa gitmesi önlenecektir. Öte yandan büyük hanların içine birer havuz yapılacak, meyhanelerin kapısı yanına ağzı kapalı ve vidalı bir ağızlık bulundurmak üzere büyük bir şarap fıçısı konup sürekli su bulundurulacaktır. Böylelikle mahallenin her yerinde su depolanmış olacaktır."

Harita 2
1904 tarihli Goad haritasında terfi tulumbasının Unkapanı'nda düşünülen yeri.

SU ŞEBEKESİ VE POLİS KARAKOLLARI

31 Mayıs 1334'te [1918] Cibali-Fatih Altı Mermer yangınından sonra hükümetçe *Takvim-i Vekâyi*'de yayımlanan, yangın sırasında polis ve belediye memurlarıyla itfaiye teşkilatının görevlerini belirten on dokuz maddelik yönetmelikte, polis karakollarına oldukça fazla sorumluluk yüklenmiştir; yanı sıra su şirketlerinin de karakollarda birer anahtarcı bulunduracağı belirtilmektedir. Yönetmeliğin 15. maddesine göre, yangın musluklarında su bulunmadığı zamanlarda ve yangın musluğu bulunmayan mahallede deniz, havuz ve bostan kuyuları gibi tulumbaların su alacağı mahaller dahi bulunmadığın-

Harita 1 Pervititch haritalarında Küçük Ayasofya önünde sahildeki belediye ahırı.

da polis denetiminde, evlerin içinde bulunan kovalar ve su fıçılarından yararlanılacaktır. 18. maddeye göre, belediyenin su fıçılarındaki tazyiki düşürmemek için, itfaiyenin su aldığı caddede mevcut boru üzerindeki yangın musluklarından su alınması yasaktır. Yalnızca yangın havuzları ile denizden, kuyulardan ve komşu mahallelerdeki yangın musluklarından yararlanılabilecektir.[12] İleri bir tarihte belediyede oluşturulan komisyonun yönetmeliğinde de (1 Teşrinievvel 1337 [1922]) benzer yönergeler bulunur.

SURİÇİ'NDE YANGIN HAVUZLARI, SU ŞEBEKESİ VE TERFİ TULUMBASI

1847 yılından itibaren farklı görüşlerle yangın söndürme konusunda dönemin öneri projeleri nihayet dönemin şehremaneti tarafından bir harita üzerinde temsil edilmiştir. Dersaadet, Eyüp ve Sütlüce tarafına ait özgün haritada[13] (Harita 1) lejant, tarih ve herhangi bir açıklama mevcut değildir; ne var ki sokak isimleri, hamam, cami, karakol, çeşme ve su şirketi denetiminde bulunan çeşmeler yazılı olarak belirtilmiştir. Yukarıda belgelerle birlikte sunulan tasarılara paralel olarak, haritanın yangın söndürmede kullanılacak havuzlar, su şebekesi ve yangın musluklarının anahtarlarını bulunduracak karakol yapılarını gösterdiği anlaşılmıştır.

Haritadaki iki farklı kırmızı renkle ifade edilen ve ok yönünde ilerleyen çizgi, su şebekesini gösterir. Topografya çizgileri gösterilmemiştir; buna karşılık zemin kotları belirtilmiştir. Koyu kırmızı olan ve yuvarlak içine alınan su hazneleri mahalle içinde ya da bostanlarda olabildiği gibi, kimi yerde hamam ve camilere bağlıdır. Bulunduğu mahallenin en yüksek kotuna yerleştirilen su haznelerinden çıkan borular, daha düşük seviyede bulunan çeşme, su deposu, hamam ve camilere, oradan Yedikule Sahili, Samatya, Yenikapı, Kumkapı ve Çatladıkapı'dan olmak üzere beş noktadan Marmara Denizi'ne bağlanır. Bu önlem, depoların temizliği için gereken tahliye ve sokakların yıkanması gibi işlevler için düşünülmüş olmalıdır. Daha az sayıda döşenmiş olan ve farklı bir kırmızı renkle temsil edilen tesisat, su şirketinin sorumluluğunda bulunan çeşmelerle ilgilidir. Zira bu hat üzerinde "su kumpanyası çeşmesi" ifadesi dikkati çeker. Karakol binaları ise yine bu proje kapsamında yangın söndürme teşkilatında kilitli muslukların anahtarlarının teslim edileceği polis merkezleridir ki bunlar da yine şehir içinde belli mesafelerde dağıtımı düşünülen güvenlik ve denetim noktalarıdır. Havuzları birbirine bağlayan tesisat Haliç'e dökülmez; bu nedenle topografyanın eğimli yapısı da düşünülerek, Unkapanı'nda, Goad haritasında görülen askeri un deposunun yerine bir "terfi tulumbası" yerleştirilmiş olup, buradan Yenikapı'daki İmrahor Hamamı'na ya da orada bulunan su haznesine su pompalanması düşünülmüştür (Harita 2).

Mavi kesik çizgi, Yenibahçe tarafından gelen Likos Deresi'nin Mimar Sinan civarında bir yerde toprak altından devam ederek, Yenikapı'dan denize kavuştuğunu gösterir. Düz siyah çizgi demiryolu hattını, kesik siyah çizgi tramvay hattını temsil eder. Sirkeci İskelesi'nden yeni açılan caddeleri izleyen mavi noktalı

kesik çizgi ise Cemil Paşa dönemindeki tanzifat (çöp ve temizlik) arabalarının izlediği eksen olmalıdır; çünkü bu eksen Sultan Mahmut Türbesi karşısında dönemin Şehremaneti'ne gelir ve oradan Firuz Ağa Camii'nin arkasından At Meydanı'na, Mekteb-i Sanayi arkasından, 1865 Hocapaşa yangınından[14] sonra düzenlenen sokakları izleyerek Çatladıkapı'dan denize ulaşır. Çatladıkapı'da, Küçük Ayasofya önünde belediye ahırı yer alır (Harita 3). Cemil Paşa'nın şehremini olmasından önceki bir tarihte şehirde biriken çöplerin bekletildiği iskeleler tartışma konusu olmuş ve çöplerin Çatladıkapı sahilinde birikmesine Şura-yı Devlet tarafından 1886 yılında karar verilmiştir.[15]

Cemil Paşa'nın şehreminliği döneminde (1328-1330) [1912-1914] temizlik işlerine verdiği önem, belediye kayıtlarında da yer alır.[16] Haritanın tarihinin, Cemil Paşa'nın Şehremaneti'nde görev yaptığı 1912-1914'ler civarı olduğunu söylemek mümkündür. Bu yorumu kuvvetlendiren, haritadaki 1865 Hocapaşa yangınından sonra gerçekleştirilen düzenlemelerdir. Haritanın ölçeği sorunludur; yine de temsil, ölçekli bir teknik haritadan çok şehri bütünsel görme biçimi olarak okunmalıdır.

SONUÇ

Osmanlı'nın modernleşme sürecinde yangınlar şehrin yapılanmasında en önemli etmendir. Şehrin kadim düzeninin değişimine vesile olan yangınlarla mücadele yolları da modernleşme sürecine eklemlenir. Bu konuda 19. yüzyıl başından itibaren önerilen projelerin her birinin diğerini tamamlayarak 20. yüzyıl başında, Cemil Paşa'nın şehremini olduğu dönemde temizlik ve altyapı çalışmalarıyla birlikte kapsamlı bir plana dönüştürülmesi mümkün olabilmiştir.

SİBEL GÜRSES SÖĞÜT
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

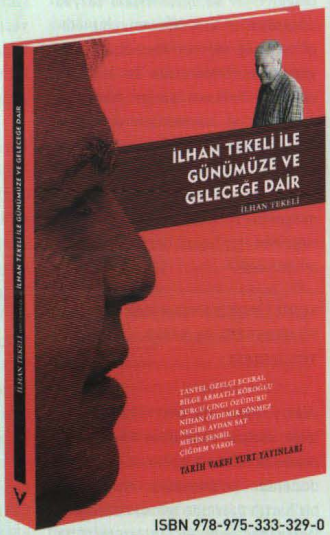
* Bu yazı, MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde, Haziran 2015'te tamamlanmış olan "Tarihi Yarımada'da Hocapaşa Yangın Alanının Mekânsal Dönüşümü" isimli doktora tezinin bir bölümünden alıntı yapılarak kurgulanmıştır.

1 Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı* (İstanbul, 1917), s. 87.
2 Yüksel Çelik, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 41, s. 369.
3 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. 3, s. 1120.
4 BOA.İ.MSM.d.25/673.
5 Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse: Surıçi ve Galata, Üsküdar, Eyüp.
6 Belgelerdeki "kıymetsiz", "şerefsiz", "kenar mahalle" nitelemeleri, iktidarın her ne pahasına olursa olsun inşaat faaliyetlerini sürdürmenin bir yolunu bulduğu ve yasaklamalara rağmen ahşap bina yapımına şartlı olarak verilen izinin gerekçesi olarak okunmalıdır.
7 BOA.hat.d.1658/19.
8 Belgelerde sıklıkla kullanılan "merhamet" sözcüğü adeta acız olma hissini artırır niteliktedir. Padişah merhamet eder, kul ise merhamet diler. Burada vurgulanan "merhamet" sözcüğü, inşai girişimi sürdürmenin, dolayısıyla sermaye kaybını önlemenin tebaaya bir tür bağış niteliğinde aktarılma biçimidir.
9 BOA.HR.TO.d.321/47.
10 Ergin, *age*, s. 1130.
11 *Age*, s. 1127-1129.
12 *Age*, s. 1104-1106.
13 *IAK (HRT-005778)*.
14 Sibel Gürses Söğüt, *Toplumsal Tarih* 263 (Kasım 2015): 74-80.
15 BOA.DH.MKT.1366/54.
16 Ergin, İstanbul Şehremînleri (İstanbul, 1996), s. 301-355.

İLHAN TEKELİ İLE GÜNÜMÜZE VE GELECEĞE DAİR

İlhan Tekeli Türkiye'nin ilk şehir ve bölge planlama bölümünün hem ilk öğrencilerinden hem de ilk öğretim üyelerinden biridir. 50 yıla yakın süre ODTÜ'de ders vermiştir, günümüzde de vermeye devam etmektedir. Çok sayıda öğrencisi olmuştur. Bu öğrencilerden şimdi Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde öğretim üyeliği yapan bir bölümü, Toplu Eserlerin metinleri üzerinde derin bir okuma yaparak hocalarının çalışmalarını değerlendirmiştir.

Toplu Eserlerin 26'ncısını oluşturan "İlhan Tekeli'yle Günümüze ve Geleceğe Dair" kitabı işte böyle bir derin okumayı içermektedir. Bu kitap projesi Gazi Üniversitesinde akademisyen olan, "eski öğrenci şimdiki meslektaşların" girişimi sonucunda gelişmiştir. Genç akademisyenler bu projede, belirli konularda Tekeli ile daha fazla tartışmayı, sorular sormayı ve bu kapsam içinde İlhan Tekeli'nin bugüne ve geleceğe nasıl baktığını sorgulamayı amaçlamışlar.

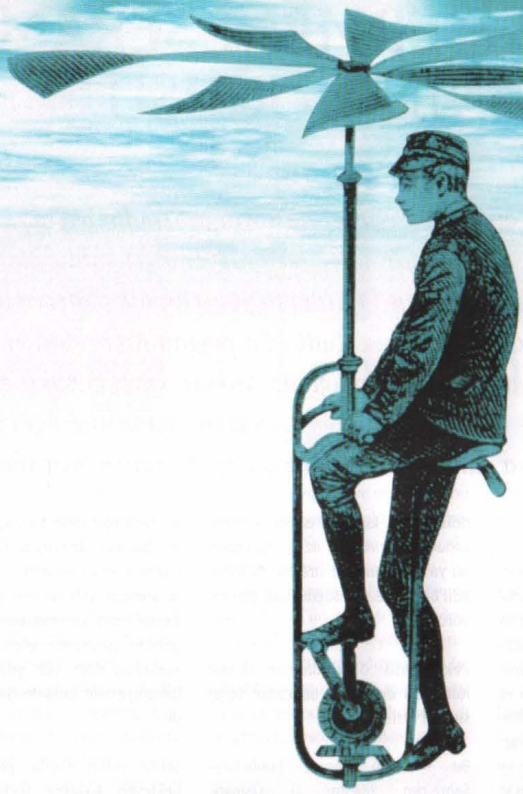
ISBN 978-975-333-329-0
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Sahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

KÜTAHYA'DAN KUDÜS'E
KUDÜS'TE ERMENİ SERAMİK TİCARETİNİN DOĞUŞU

SATO MOUGHALIAN

Kudüs'te İngiliz idaresinin tespit ettiği en büyük zorlukların arasında, başta Kubbetü's-Sahra gibi kutsal mekânların onarımı ve restorasyonu geliyordu. Halife Abdülmelik bin Mervan'ın MS 691'de, Mescid-i Haram'ın yükseltilmiş platformu üzerinde inşa ettirdiği bu Emevi dönemi yapısı, Kudüs'ün peyzajı üzerindeki en göz alıcı silueti meydana getirmekteydi. 1918'e gelindiğinde, kurşun kaplı kubbesi en az üç yerinden su sızdırmaktaydı ve içindeki destekler "böceklerin istilasına uğramış, kirişleri çürümüştü." Düşmüş veya çalıntı çinileri antikacılarda satışa çıkarılmıştı.

ÇEVİREN: EMRE AKIN PİLGİR

Pazar yerlerine, dükkânlara göz atarken ve Eski Kudüs şehrinin parke taşlı sokaklarını arşınlarken, parlak camlı çiniler ve levhalar ışığı yakalayıp ilgimizi çekiyor. "Ermeni çömlekleri" olarak bilinen bu büyüleyici ve her yere yayılmış eşyalar artık (Resim 1), tıpkı ortaçağdan kalma duvarların çevrelediği kubbeli binalar ve kemerli geçitler gibi, Kutsal Kent'in bir ikonu haline gelmiş durumda, tüm renkleriyle antik bir çağı hatırlatmakta. Ermeni Mahallesi'ndeki, Via Dolorosa veya Nablus Yolu üzerindeki seramik zanaatkârlarının atölyelerinden birine girmemizle, bu zanaatın Osmanlı dönemi Anadolu'sunun kuzeybatısında, Ermeni zanaatkârlarının en az 15. yüzyıldan bu yana seramikler ürettiği Kütahya adlı bir kasabada doğduğunu öğreniyoruz.

Peki, nasıl oldu da bu zanaat Kudüs'ün dokusuna bu kadar derin sirayet etti?

Bu sorunun yanıtı, Kubbetü's-Sahra'nın (Resim 2), Osmanlı seramikçisi Kütahyalı David Ohannessian'ın, Ermeni soykırımının ve Oxbridge eğitimli Britanyalı askeri idareci grubun Büyük Savaş'ın hemen ertesinde harabeye dönmüş kenti yenileme niyetlerinin kesişme noktasında yatmaktadır.

Resim 1
Bugün Kudüs'teki önde gelen Ermeni seramikçi ailelerden birine ait zengin bir koleksiyonun sergisi.

Özgün fotoğraf, Ermeni George ve Dorin Sandrouni Seramik Galerisi, 87 Armenian Patriarchate Road, Eski Şehir, Kudüs.

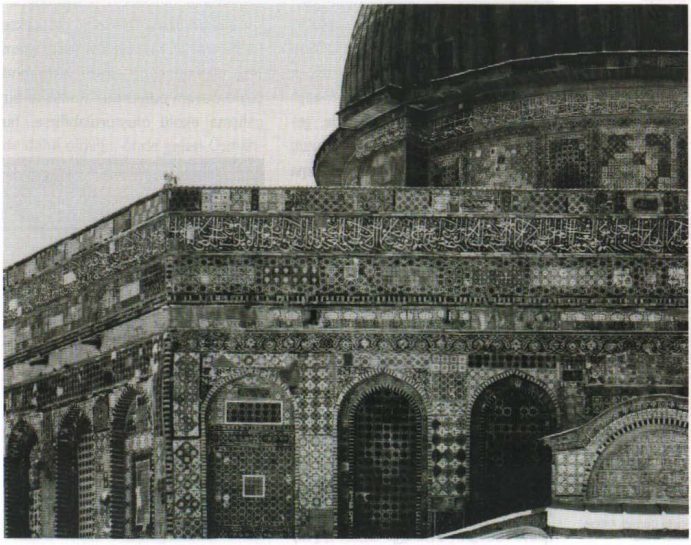
11 Aralık 1917 tarihinde, açık ve temiz bir havada, Britanyalı General Edmund Allenby iyi bilinen tevazusuyla atından indi ve eski şehrin Yafa Kapısı'ndan göreneklere uygun bir şekilde yürüyerek geçti. Bu tören, Kudüs'ün dört yüz yıllık Osmanlı hâkimiyetinin bitişine işaret ediyordu.

Şehre gelen İngiliz yöneticilerini bekleyen koşullar zorluydu. Yeni askeri vali Ronald Storrs şunları kaydetmişti: "En acil sorun elbette gıda. Kent üç yıldır açlık koşulları içinde ve bugün —aynı savaş boyunca olduğu gibi— sadece dindarların, meraklıların ve Odessa'dan gelen mısır yüklü gemilerin bıraktığı gelirden değil, Türkler gittiği için, Ürdün'ün ötesinde bulunan ve hayati tahıl bölgeleri olan Salt ve Kerak'tan da mahrum kalmış haldedir..."[1] Sokakları çürüyen hayvan leşleri, paslanmış sardalya tenekeleri ve çökmüş binaların bıraktığı enkaz doldurmuştu. Storrs hemen yurtdışından buğday getirmek ve savaş yıllarında binlerce Filistinlinin sonunu getiren sıtma, tifüs, dizanteri ve koleraya karşı sağlık önlemleri almak için harekete geçti; ama başka bir hayati ihtiyacın daha farkındaydı: Şehri fiziksel olarak ye-

Resim 2
Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Haram, Kudüs. Bugünkü varaklı, parlak kubbe Ürdün Kralı Hüseyin'in 1992'deki hediyesidir.

Fotoğraf: Sato Moughalian, Temmuz 2013.

Resim 3
Kubbetü's-Sahra (detay), c. 1900-1920. O dönemki kurşun kaplı kubbenin bir kısmı onarılmış ve kayıp çinilerle yamalı bohçaya dönmüş yüzeyi görülmekte.

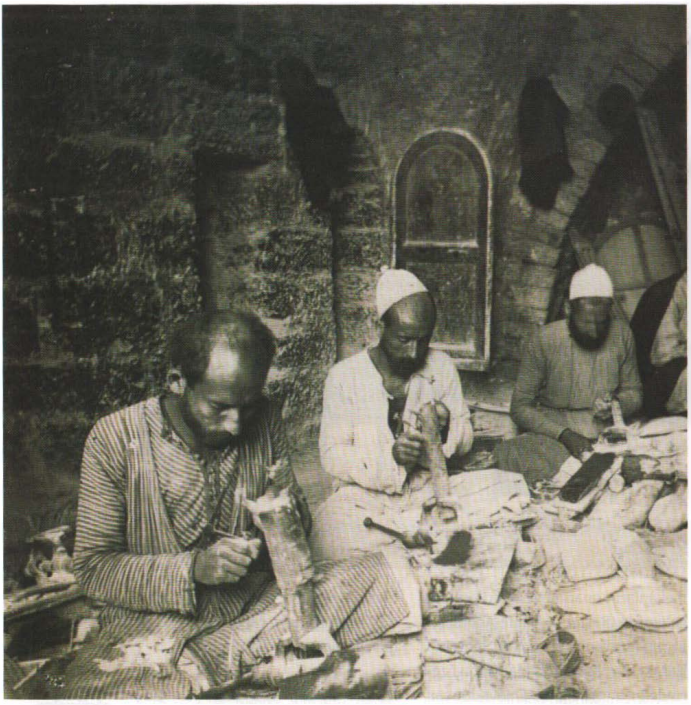
American Colony (Kudüs) Photo Dept.; Matson Fotoğraf Koleksiyonu. Library of CongressPrintsand Photographs Division [http://www.loc gov/pictures/item/ mpc2004002400/PP/]

niden inşa etmek ve Kudüs'ü tekrar hacılar, turistler ve kendi daimi sakinleri için barınılabilir bir yer haline getirmek.

İngiliz Askeri İdaresi'ndeki birçok meslektaşı gibi birden çok dili olan vali, Cambridge'de Yunanca, Latince, eski tarih, klasik sanatlar ve arkeoloji dersleri almıştı ve tarihin korunması ihtiyacına derinden bağlıydı. Tasarımcıların, mimarların ve mühendislerin yanı sıra yerli Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman topluluklarının liderlerini görevlendirdi. Eylül 1918'de bu kişilerin oluşturduğu grup, Kudüs Konseyi'ni [Pro-Jerusalem Council] kurdu. Konseyin amacı şehrin planlanmasını ve yeniden inşasını denetlemek, şehirdeki birçok kıymetli eski eseri korumaktı. Askeri vali, Kudüs'ün büyük Müslüman topluluğunun onun varlığını hoşnutlukla karşılamadığının farkındaydı. Yeni komite, "birbirinden farklı ve hatta sık sık birbiriyle çelişen, ancak Kutsal Kent'e duydukları ortak sevgiyle bir araya gelmiş kişilerin yuvarlak bir masa etrafında yeniden bir araya gelmesini" sağlama girişimiydi.[2]

Yeni İngiliz idaresi tarafından tespit edilen en büyük zorlukların arasında, başta Kubbetü's-Sahra gibi kutsal mekânların onarımı ve restorasyonu geliyordu (Resim 3). Halife Abdülmelik bin Mervan'ın MS 691'de, Mescid-i Haram'ın yükseltilmiş platformu üzerinde inşa ettirdiği bu Emevi dönemi yapısı, Kudüs'ün peyzajı üzerindeki en göz alıcı silueti meydana getirmekteydi. 1918'e gelindiğinde, bu İslam mabedinin kurşun kaplı kubbesi en az üç yerinden su sızdırmaktaydı ve içindeki destekler "böceklerin istilasına uğramış, kirişleri çürümüştü."[3] Düşmüş veya çalıntı çinileri antikacılarda satışa çıkarılmıştı.

Kanuni Sultan Süleyman (h. 1520-1566) döneminde, mabedin dışını çevreleyen mozaik işçiliğinin yerine, çok renkli alt bezemeler, *cuerda seca*[4] ve mermer tozuyla karıştırılmış kalın bir alçı içindeki çiniler konmuştu. Kudüs'te havalar aşırı sıcakla soğuk

Resim 4
Ashbee'nin çektiği fotoğrafta Kudüs'teki ahşap oymacıları (detay).

Aktaran Mr.C.R. Ashbee, Kudüs Sanatlar ve El Sanatları ile kent üzerine (1918), Getty Araştırma Enstitüsü.

arasında değişiyordu. Ayrıca dolular, ara sıra yaşanan kum fırtınaları ve depremler dış yüzeye ciddi hasarlar veriyor ve çini kaplamaların düzenli aralıklarla onarılmasını zorunlu kılıyordu. Filistin'in coğrafi ortamı, orijinal çini eserlerin aynısını yapmak için gerekli olan karakteristik killerin çoğundan ve diğer minerallerden yoksundu. Dış yüzeyin yeniden kaplanmasından önceki yüzyıllarda, gerekli materyaller, çinileri yamayan, yerleştiren ve ardından yurtlarına dönen –aralarında Yunanların, Ermenilerin ve İranlıların olduğu– işçilerle birlikte getiriliyordu.

1918'in başlarında General Allenby'nin davetiyle Kudüs'e gelen ve danışmanlık yapan mimar Ernest T. Richmond "Çiniler geçmişte bozulup gitti ve gelecekte de böyle olacak... Kubbetü's-Sahra sadece arkeolojik öneme sahip bir yapıdan ibaret değildir, aynı zamanda çok daha canlı bir şeyin sembolüdür... 1.200 yıl boyunca yerine getirdiği işlevi devam ettirdiği sürece, dış yüzeyi öyle veya böyle, mermerle veya mozaikle, kaplamayla veya çimentoyla yenilenmeye devam edecektir" diye yazmıştı. "Bu binanın dış duvarlarının dekorasyonunda 6. yüzyılda benimsenen parlak çinilerin kullanılması yöntemi gelecekte sürdürülecek mi, yoksa bu sistem terk mi edilecek?" diyen Richmond şöyle devam ediyordu: "Kudüs'te bir çalışma ekolü oluşturulabilirse, bu

Resim 5
Bursa Fuarı'nda sergilenen Ohannesian ve Minassian çömleklerini gösteren, 1909 tarihli bir fotoğraf. Sonraki yıl Ohannessian'ın atölyesi altın madalya kazanmıştı.

T'eodik, Amënun taretsʻuyts'ë, c.13, Halēp (Suriye): Kilikya, 2006, s. 224.

sadece Kubbetü's-Sahra'nın yararına olmakla kalmayıp, Yakındoğu ve Ortadoğu'nun diğer birçok yerinde sürdürülen yenileme faaliyetlerinin merkezini de oluşturacaktır."[5]

William Morris ve İngiliz Sanat ve El Sanatları akımıyla bağlantılı bir tasarımcı ve mimar olan Charles Robert Ashbee, Richmond'ın düşüncelerini tekrarladı. 1918 yazında Storrs, geleneksel sanatlara dair bir araştırma yapması ve Eski Kent'in en iyi nasıl şekilde korunacağına karar vermesi için Ashbee'yi Kudüs'e davet etti. Ashbee, Kahire'deki Sultania Training College'da öğretmenlik yapmaktaydı. Mısır'da, hâlâ aktif olarak sürdürülen metal işçiliğini, dokumacılığı ve enstrüman yapımını gözlemlemişti. Ardından Kudüs Konseyi'nin sivil danışmanı ve sekreteri olarak atanması, yeni imar çalışmalarının estetiği üzerinde etkili olmasını sağladı. Ancak aynı zamanda yerel işletmeler olarak cam üflemeyi, dokumacılığı ve çini yapımını getirmeyi veya tekrar canlandırmayı umuyordu; bu meslekler hem yerel zanaatçılara (Resim 4), hem de kentte sayısı gittikçe artan yoksul sığınmacılara istihdam sağlayabilirdi. Ashbee, Kudüs'te Sanat ve El Sanatları akımını, zanaat işlerinde olası en yüksek pre-endüstriyel standarda taşıma idealinin peşinden gitmeye devam edebilirdi.

İngiliz diplomatı, Avam Kamarası üyesi ve Ronald Storrs'un yakın dostu Albay Sir Mark Sykes, Kudüs Konseyi ile tarihi restorasyon işlerinde tanınmış bir Kütahya çini ustası ve uzmanı David Ohannessian'ı bir araya getiren rabıta oldu.

Mayıs 1911'de Sykes ailesinin Yorkshire'daki malikânesi feci bir yangın sonucu nerdeyse tamamen yok olmuştu. Sykes, Anadolu'nun büyük bölümünü gezmişti ve evini –Sledmere Malikânesi– yeniden inşa ederken, bölgeye olan sevgisini göstermek amacıyla, mekâna gösterişli çinilerle kaplı bir "Türk odası" ekletmeye karar verdi. Bir grup çömlekçinin 16. yüzyıldan kalma teknikleri tekrar canlandırmakta olduğunu duymuş ve Osmanlı topraklarına yaptığı bir

sonraki ilk diplomatik seyahat sırasında, bu meseleyi araştırmak için Kütahya'ya gitmişti. Sykes'ın bulduğu şey, "bir küçük yaşam kıvılcımı istisna... çamur ve yıkıntılarla dolu bir kasabaydı. Kütahya tarih boyunca kili ve çömlekleriyle tanınıyordu ... İçinicilik buraya İran'dan göç eden, incelikli ve zevk sahibi Ermeni zanaatkârlarla gelmiş, ardından büyük bir endüstriye dönüşmüştü. Öyle ki Bursa ve İstanbul'un türbeleri ile camileri hâlâ, muazzam cinsten ve tasarımdan, ışıl ışıl ve renkli çinilerle parlamaktaydı."[6]

Doğrusu, Kütahya'daki saray usulü çini üretiminin 19. yüzyılın sonlarında yeniden canlanmasına katkı sunan şey, önceki çağlardan kalan bu devasa çinili anıtları restore etme ihtiyacı olabilir. İznik'teki seramik endüstrisi zirveye çıktığı 16. yüzyıldan 17. yüzyıla doğru bir gerileme kaydederken, Kütahya (İznik'in yaklaşık 161 km güneyinde) çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu zanaatkârları ve gerekli mineral kaynaklarına olan yakınlığıyla, fincanlar, sofra takımları ve çömleklerin yanı sıra restorasyonlar için orijinal ve yedek çiniler üretmeye devam etti. (1718-1719 yıllarında, Kutsal Mezar Kilisesi için sipariş verilen ve nihai olarak Kudüs'teki Surp Agop Ermeni Katedrali'ne konan büyük çini kayda değer bir örnektir.)

Sykes 1911 güzünde Kütahya'ya vardığında, üç büyük seramik atölyesi çok yoğun bir çalışma içindeydi; bir yanda Avrupa'ya çini ve çömlek ihraç etmekte, kamusal ve özel binalar için anıtsal montajlar yapmakta ve Osmanlı coğrafyası genelinde önemli tarihsel alanları restore etmekteydiler. Atölyeler sık sık, büyük siparişleri yerine getirmek için işbirliğine girmekteydi. O dönemin büyük ustaları Fabrique de Faïence à Kutahia'nın sahibi Mehmet Emin, ortak atölye işleten Garabed-Harutyun Minassian kardeşler ve 1907'de Société Ottoman de Faïence adıyla kendi tesisini açan David Ohannesian'dı (Resim 5). Sykes şöyle yazıyordu: "Çok zahmetli bir süreç içerisinde, kimyacılar veya bilgi olmaksızın, bu adamlar atalarının geçmişte yaptığı şeyi devam ettiriyor. Ağır ağır, ilk başta mesafeli ama sonrasında gittikçe daha yakın bir şekilde, geçmişte yapılan eserleri taklit edebilir hale gelinceye dek, ardı ardına renkleri ve işlemleri yeniden keşfediyorlar."[7]

1908 devriminin hemen öncesinde, Ahmed Kemaleddin ve Vedat Tek'in

Resim 6
Sultan V. Mehmet Reşad Türbesi'nin içi, Eyüp, İstanbul (mimar: Ahmed Kemaleddin; çini işi: David Ohannessian, Minassian kardeşler ve Mehmet Emin; tamamlandığı tarih: 1913-14).

Fotoğraf: Sato Moughalian, 2014.

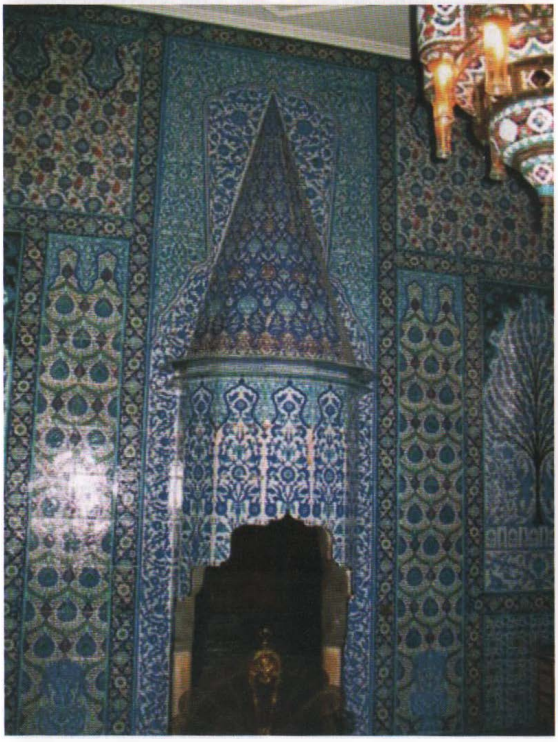
de dahil olduğu, önde gelen Osmanlı mimarları 16. yüzyıldaki mimari unsurlara nostaljik göndermeler yapan, yeni, ulusal bir tarz geliştirmeye başladı. Çini işleri bu yeni yapılarda ön planda yer almaktaydı. Kütahya atölyelerinin büyük proje siparişleri arasında şunlar yer almaktaydı: Sirkeci Büyük Postanesi (Tek; 1909'da tamamlandı; Emin ve Ohannessian'ın çini işçiliği); Sultan V. Mehmed Reşad'ın Türbesi (Kemaleddin; 1913-1914'te tamamlandı; Ohannessian, Minassian ve Emin'in çini işleri) (Resim 6); Kahire'deki Prens Muhammed Ali Tevfik Sarayı'nın girişi ve camisinin iç kısmı (bugün Manial Saray Müzesi; Ohannessian ile Emin'in çini işleri, yak. 1911); Kütahya Valilik Sarayı'nın dış cephesi (1907'de tamamlandı; içindeki cami orijinal çinilerin çoğunu hâlâ barındırsa da, diğer çiniler bugün tamamen yenilenmiş halde). Kemaleddin, Haydarpaşa ile Boğaz boyunca kurulmuş olan diğer vapur iskelelerinin ön yüzeyindeki çinileri üretmesi için de Emin'e sipariş vermişti. İşlerin canlandığı 1907 ile 1914 yılları arasında, Kütahya ustaları 150 işçi çalıştırmaktaydı.

1911'de Sykes, David Ohannessian'dan Yorkshire'daki malikânesi için organik ve özgün bir çini tasarlayıp yapmasını istedi (Resim 7). Mimarına yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Öyle görünüyor ki [Ohannessian] şans eseri, ne solgun ne de kremsi beyaza benzeyen, ancak bir çocuğun gözlerindeki beyazlığın mavimsi rengine yakın o eski beyazı yakalamanın yolunu keşfetti."[8] Çiniler 1913 sonunda gemilerle İngiltere'ye gönderildi.

Yaratıcılıktaki bu patlama ve başarı kısa süre içinde sona erecekti. Osmanlıların Kasım 1914'te savaşa girmesi, seramikçilerin işlerini sınırladı. Sonraki yıl, Kütahya mutasarrıfı Faik Ali Bey, İstanbul'un kentteki Ermeni vatandaşların tehcir edilmesi emrine direndiği için Mart 1916'da görevinden alınıp Gelibolu'ya atandı. David Ohannessian tutuklandı; ailesiyle birlikte, diğer yüz binlerce Ermeni gibi Suriye'nin Der Zor çöllerine tehcir edildi. Bu cebri yürüyüş sırasında Ohannessian ölümcül bir tür tifüse yakalandı; bütün aile açlıktan ölümle karşı karşıya geldi. 1916'nın sonunda Halep'e vardılar; sessizce, hayatta kalan aç bitlaç kalabalığın içinde şehre girdiler.

Kasım 1918'de, üstlendiği son dışişleri görevi, Mark Sykes'ı önce Kudüs'e sonrasında da Ohannessian'la tekrar karşılaşacağı Halep'e götürdü. Birçok İngiliz subayı ve diplomatı Sledmere House'taki muazzam kaplamayı gözleriyle görmüş, Sykes'ın Kubbetü's-Sahra için yeni çinileri yaratacak zanaatçı arayışında olan Kudüs Konseyi'ne önerdiği Ohannessian'ı bu iş için istihdam etmeyi kabul etmişlerdi.

David Ohannessian tutuklandı; ailesiyle birlikte, diğer yüz binlerce Ermeni gibi, Suriye'nin Der Zor çöllerine tehcir edildi. Bu cebri yürüyüş sırasında Ohannessian ölümcül bir tür tifüse yakalandı; bütün aile açlıktan ölme tehdidiyle karşı karşıya geldi. 1916'nın sonunda Halep'e vardılar; sessizce, hayatta kalan aç bitlaç kalabalığın içinde şehre girdiler.

Resim 7
"Türk Odası", Sledmere House, Sykes ailesinin evi.

Fotoğraf: Sato Moughalian, 2007.

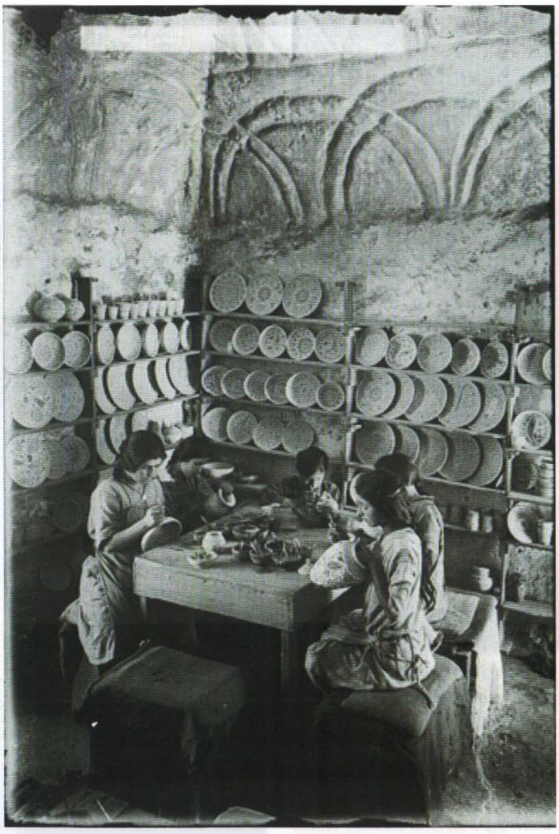
Ohannessian 1919 başında Kudüs'e geldi ve Mescid-i Haram'da eski bir fırının keşfedildiğini öğrendi. Seramik ustası, bu fırının tekrar kullanılıp kullanılamayacağını görmek için deneyler yapmaya ve uygun hammaddeleri aramaya başladı. *Palestine Post*'ta yayımlanmış 1944 tarihli bir makale şunları aktarıyordu: "Bu yöntemi uygulayan tek kişi olan Ohannessian, yakıt olarak itinayla hazırlanmış, zeytin ve çam odunundan oluşan bir karışım kullanmaktadır. Eski çömlekçiler, resmi açılışı Lord Allenby tarafından yapılan Kudüs'teki ilk ocaktan çıkan ürünlerin, o dönemde uygun yakıt bulmak imkânsız olduğundan beş para etmediğini söyler. Bu aksaklık neredeyse endüstrinin geleceğini tamamen riske atmıştı."

Kudüs Konseyi, Müslümanlara ait kutsal mekânların bakımından sorumlu dini bir kuruluş olan Kudüs Vakfı'nın da işbirliğiyle Ohannessian'la anlaştı ve çalışmaya başlaması için ona bir miktar ön ödeme yaptı. Başmüftü, tüm restorasyon projesi için kaynak toplamayı amaçlayan uluslararası bir kampanya başlattı.

Çini imalatının geleneksel teknikleri, vasıflı ve vasıfsız emeğin iyi bir şekilde birbirinden ayrıldığı çok sayıda işçiye gerek duyuyordu. Bunların içinde tasarımcılar, kuvars ve çakmaktaşı bileyicileri, kil karıcıları, astarcılar, kalıpçılar, çini kesicileri, ressamlar, odun toplayıcıları ve fırında çalışan ateşçiler vardı.

Başmüftü, Mescid-i Haram'da ticari çömlekçilik yapılması fikrini reddetti. Bunun üzerine Vali Storrs, Via Dolorosa'da uygun bir yer buldu ve Ohannessian burada yeni bir fırın ile çalışma mekânları tasarladı. Temmuz 1919'da, fırın ile atölyenin inşa-

sı esnasında, seramik ustası geride bıraktığı meslektaşlarını, aletlerini ve malzemelerini toplayıp Kudüs'e geri getirmek için Kütahya'ya gitme izni istedi. Harutyun Minassian 1918'de Anadolu'nun içlerine tehcir edilmiş, sonrasında da kardeşiyle birlikte Atina'ya taşınmıştı. Mehmet Emin işler azalsa da çalışmaya devam etti, ancak çok sayıda işçi kaybettiği için 1918'de çini üretmeyi durdurdu. Sonra Türk ordusuna katılan Emin, 1922'de Yunan kuvvetlerinin taarruzunda öldürülecekti. 20. yüzyılın başında itinayla ve verimli bir biçimde yeniden canlandırılan Kütahya çini geleneği, Büyük Savaş'ın başka bir zayiatı oldu.

Resim 8
Kubbetü's-Sahra atölyesinde seramikleri süsleyen kızlar (1920).

American Colony Photo. Library of Congress Prints and Photograph Division.

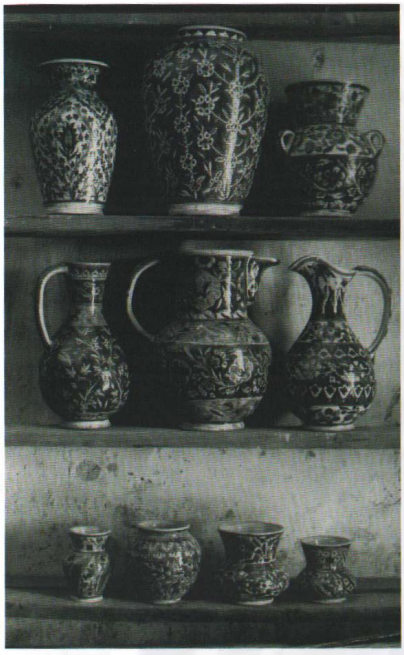
Ohannessian 1919 güzünde Kudüs'e, çömlekçi çarkı ustası Nishan Balian, kara fırça çizimde ve geleneksel tasarımların kopyalanmasında uzmanlaşmış Mgerditch Karakashian, çerçevesi çizilmiş kalıpların içini boyayan, sırlama ve ateşlemede uzman başka işçiler ve bu zanaatçıların eşleri ve çocuklarıyla döndü. Yeni atölyesinin adı Kubbetü's-Sahra Çinileri idi. Ayrıca Kudüs Konseyi'nin desteğiyle bir Seramik Okulu açtı. Bu okul Yakındoğu Yardım Vakfı'nın yanına yerleştirdiği, Ermeni soykırımından sağ kurtulmuş yetimleri eğitiyordu (Resim 8).

Ohannessian'ın atölyesi Kubbetü's-Sahra için kaligrafik ve yenilenecek diğer çinileri üretiyordu; aynı zamanda perakende satış ile ihracata yönelik olarak çömlek üretmeye başladı. Kudüs Konseyi, Ohannessian'a sokak isimlerini gösteren çiniler üretme siparişi verdi. Bu isimler üç ayrı dilde yazılmaktaydı: İngilizce, Arapça ve İbranice (Resim 9).

1921'de, Kudüs'ün Müslüman cemaati kendi kutsal alanları üzerindeki hâkimiyetini yeniden tesis etti. Filistin'deki Müslümanların çıkarlarını korumak için o yıl kurulan Yüksek İslam Şeriat Konseyi,[9] o dönem İstanbul'daki Evkaf Nezareti'nin başmimarı olan Ahmed Kemaleddin'i, Mescid-i Haram'daki binalarla ilgili restorasyon planları oluşturması için tuttu. Kütahya yıllarında sık sık Ohannessian'la çalışan Kemaleddin, Kudüs'e varır varmaz seramik ustasının işlerini, onun "kendi alanında biri hariç, dünyada eşi benzerinin olmadığını" söyleyerek övmüştü.[10] Hemen ardından, muhtemelen Osmanlı çini ticaretinin tamamen yok olmasından korktuğu için, tutumunu değiştirmiş ve çinilerin Türkiye'de üretilip Kudüs'e sevk edilmesi konusunda ısrarcı olmuştu. Önceki yüzyıllarda Kütahya'daki seramikçilerin çoğunluğunu Ermeni Hıristiyanları oluşturmuş olsa da, Ohannessian ile Kudüs'te yaşayan diğer Ermeni zanaatkârların işlerini tamamlamaları engellendi.

Resim 9
Kubbetü's-Sahra sokak levhası. Bu üç dilli, manda dönemi çiniler artık yerlerinde değil. Ohannessian ailesinin izniyle tekrar üretilmiştir.

Resim 10
Kubbetü's-Sahra atölyesinden numuneler, yak. 1920'lerin sonu (solda).

Ohannessian Aile Arşivi.

Resim 11
St. Andrew Kilisesi ve misafirhanesindeki çeşme oyuğu. Seramikler David Ohannessian'a ait, 1930 (sağda).

Fotoğraf: Sato Moughalian, 2013.

(Tüm dış cephenin restorasyonu nihai olarak 1966'da sona erdi. Geriye kalan tarihi çinilerin nerdeyse tümü kaldırıldı ve yerine Çinicioğlu ailesi tarafından Kütahya'da üretilen çiniler kondu.)

1922'de Balian ve Karakashian, Eski Kent'in dışında Nablus Yolu üzerinde, kendi ortak işletmelerini kurmak üzere Ohannessian'ın yanından ayrıldı. Aynı yılın sonunda, Kubbetü's-Sahra Çinileri atölyesi tam kapasitede çalışıyordu ve Kudüs Konseyi'nin geleneksel zanaatları Kutsal Kent'in yaşamına entegre etme çabalarının nasıl da başarıyla sonuçlandığını görmeye gelen yetkililerin uğrak mekânı olmuştu. Ohannessian ve atölyenin otuz işçisi, birçok ülkeye ihraç edilen malların ve kapların (Resim 10) yanı sıra, anıtlar, altarlar ve konut cepheleri için çini üretmekteydi. Devam edegelen kaygı, bölgenin geleneksel Osmanlı seramik teknikleri için gerekli olan minerallerden yoksun oluşuydu; Ohannessian, manda yönetiminin coğrafya danışmanı G.S. Blake'ten Filistin'in maden haritasını çıkarmasını istemişti.[11] Zanaatkârlar erişilebilir materyalleri kendi işlerinde kullanmanın yollarını aramaya devam etti.

Sonraki yirmi yıl boyunca Ohannessian, Kudüs'teki sayısız anıtsal kaplama için siparişler almaya devam etti. Bunların arasında Amerikan Kolonisi'nin girişi ve avlusu için yapılan çivi levhalar (1923; bugün lüks bir oteldir); St. John Göz Hastanesi için çinili bir oda (yak. 1925; bugün Kudüs Kalite Evi); St. Andrew Kilisesi ve Misafirhanesi'ndeki mukarnaslı, çinili çeşme (1930) (Resim 11); İngiliz Yüksek Komiserliği karargâhı için büyük bir şömine (1933; bugün Birleşmiş Milletler örgütüne aittir) ve Filistin Arkeoloji Müzesi'nin avlusuna açılan çinili bir eyvan-kubbeli bir alan (açılışı 1937; bugün Rockefeller Müzesi) yer almaktadır.

Ohannessian aynı zamanda, Kudüs'te 1920'ler ve 30'larda inşa edilen bir dizi "seramik evi"nde, başta Spyro Houris olmak üzere mimarlarla çalıştı (Resim 12). Müşterileri arasında Hıristiyan ve Müslüman Araplar vardı. Osmanlıların ön cephe süsleme geleneğini Kudüs'e taşıdı. Tüm yeni yapıların ön yüzeyi altın Kudüs taşından yapılmak zorunda olduğu için (bu manda dönemi düzenlemesi 1930'larda kanunlaştırılmıştı), derin mavi ve yeşil renklere sahip bu çinili dekorasyonlar, kurumuş yapraklar gibi sarı bir siluet karşısında parlak ve renkli bir leke sunuyordu. Evler Telbiye ve Şeyh Cerrah mahalleleri-

nin yanı sıra, Yafa ve Kraliçe Helena Yolları üzerinde de inşa edilmişti.

David Ohannessian 1948'e kadar çömlekler ve çiniler yapmaya devam etti. 1948'de önce Şam'a, sonra Kahire'ye geçti ve en sonunda 1953'te öldüğü Beyrut'a taşındı. Nishan-Balian-Mgerditch Karakashian atölyesi ortakların ölümüne dek faaliyetini sürdürdü. Sonrasında çocukları ayrı atölyeler açıp, çok çeşitli işler üretip bunları ihraç eder oldu. 1954'te, Lyon Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitim almış olan Ermeni asıllı Fransız ressam Marie Alexanian, Nishan'ın oğlu Setrag'la evlendi ve özgün tasarım dağarcığını Kudüs'teki çini işlerine getirmiş oldu. Marie Balian'ın eserleri, Smithsonian Enstitüsü de dahil birçok önemli uluslararası müzede sergilendi. Balian ailesinin atölyesi, Eski Kent'in dışında, Nablus Yolu üzerinde varlığını sürdürmektedir. Karakashian ailesi ise, Kubbetü's-Sahra Çinileri'nin ilk yerine bitişik olan Via Dolorasa'daki atölyelerinde güzel çiniler üretmeye devam etmektedir. Diğer Ermeni aileleri de bu işe girmiştir. Sandrouni kardeşlerin --Garo, George ve Harry– her biri kendi dükkânında, Kudüs'teki çömlekçilik geleneklerinin tarihini anlamak ve belgelendirmek için çabalamış, Ermenilerin katkıları üzerine düzenli surette yazılar kaleme almış, mevcut eserleri fotoğraflamış ve muazzam çömlekler üretmiştir (bkz. Resim 2).

Resim 12
Beyt Gelat'tan detay (1926) (mimarlar: Spyro Houris ve Nikephoros Petassis; ön cephedeki çiniler: David Ohannessian).

Fotoğraf: Sato Moughalian, 2013.

Ermeni seramik zanaatı, ihtişamla boyanmış sanat eserlerinden en üstün atölyelerde elle üretilen işlere ve turistler için çok sayıda üretilen küçük biblolara kadar serpilip gelişmeyi sürdürmektedir. Camlar, tasarımlar ve renkler çok uzak geçmişi anımsatsa da, zanaatın kendisi henüz yüz yaşında dahi değildir. Büyük Savaş'ın yol açtığı kayıpların ve zorlukların ardından kurulmuş bu zanaat, bugün enerjik ve coşkun bir yaşama gücüyle dolup taşmaktadır; eski bir Osmanlı geleneğinden dönüşüme uğrayarak hayatına devam etmiş ve zanaat Kudüs'ün panoramasıyla ayrılmaz bir biçimde bütünleşmiştir.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Alboyadjian, Arshak. *Memorial Volume of Armenians in Kutahya* (in Armenian), Beyrut: Donikian Press, 1961.

Ashbee, Charles Robert., ed., *Jerusalem, 1918-1920. Being the Records of the Pro-Jerusalem Council during the period of the British Military Administration*, Londra: John Murray, Albemarle Street, W., 1921.

Ashbee, Charles Robert, *Report by Mr. C. R. Ashbee on the arts and crafts of Jerusalem and district* (1918). [arşiv belgesi]

Atasoy, Nurhan, Julian Raby ve Yanni Petsopoulos, *Iznik: The Pottery of Ottoman Turkey*, Londra: Alexandria Press ve Laurence King, 1994.

Auld, S., R. Hillenbrand ve Y.S. Natshah, *Ottoman Jerusalem: The living city: 1517- 1917*, Londra: Altajir World of Islam Trust., 2000.

Carswell, John, *Iznik Pottery*, Londra: Britanya Müze Yayınevi, 1998.

Carswell, John ve C.J.F. Dowsett, *Kütahya Tiles and Pottery from the Armenian Cathedral of St. James, Jerusalem*, 2 c., Oxford: Clarendon Press, 1972.

Çini, Rifat, *Kütahya in Turkish Tilemaking*, çev. Solmaz Turunç ve Aydın Turunç, İstanbul: Uycan Yayınları, 1991.

Dolev, E., *Allenby's Military Medicine Life and Death in World War I Palestine*, Londra: I.B. Tauris, 2007.

Hoffman, Adina, *Till We Have Built Jerusalem: Architects of a New City*, Farrar, Straus ve Giroux (Forthcoming, 2016).

Kenaan-Kedar, Nurith, *The Armenian Ceramics of Jerusalem: Three Generations, 1919-2003*, Kudüs: Yad Izhak Ben-Zvi, 2003.

Kouymjian, Dickran, "Armenian Potters of Kutahia", *Armenian Communities of Asia Minor*, der. Richard G. Hovannisian, Costa Mesa: Mazda, 2014.

Kupferschmidt, Uri, *The Supreme Muslim Council: Islam under the British Mandate for Palestine*, Leiden: E.J. Brill, 1987.

Kürkman, Garo, *Magic of Clay and Fire*, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı, 2006.

Monk, Daniel Bertrand, *An Aesthetic Occupation*, Durham ve Londra: Duke University Press, 2002.

Mukhliss, Abdallah ve Ya'qub Abual-Huda, *Report to Herbert Samuel*, 5 Kasım 1923 (çeviri), ISA/CS/189, s. 18.

Necipoğlu, G., "From International Timurid to Ottoman: A Change of Taste in Sixteenth-Century Ceramic Tiles", *Muqarnas* 7 (1990): 136-170.

Olenik, Yael, *The Armenian Pottery of Jerusalem*, sergi kataloğu, Haaretz Museum Seramik Bölümü, Tel Aviv, Tel Aviv: Haaretz Museum, 1986.

Richmond, Ernest Tatum, *The Dome of the Rock in Jerusalem*, Oxford: Clarendon Press, 1924.

Storrs, Ronald, *The Memoirs of Sir Ronald Storrs*, New York: G.P. Putnam's Sons, 1937.

Sykes, Mark, *The Caliphs' Last Heritage; A Short History of the Turkish Empire*, Londra: Macmillan and Co., 1915.

Yavuz, Yıldırım, "The Restoration Project of the Masjid Al-Aqsa by Mimar Kemalettin (1922-26)", *Muqarnas* 13 (1996): 149-64.

DİPNOTLAR

1 Ronald Storrs, *The Memoirs of Sir Ronald Storrs*, New York: G.P. Putnam's Sons, 1937, s. 291.

2 Charles Robert Ashbee, ed., *Jerusalem, 1918-1920. Being the Records of the Pro-Jerusalem Council during the period of the British Military Administration*, Londra: John Murray, Albemarle Street, W., 1921, s. v-vi.

3 Yıldırım Yavuz, "The Restoration Project of the Masjid Al-Aqsa by Mimar Kemalettin (1922-26)", *Muqarnas* 13 (1996): 160.

4 Farklı renklerden su esaslı sırlar seramik yüzeyine uygulandığında fırınlama esnasında birbirine karışmaması için birbirlerinden ince yağ çizgileriyle ayrılması tekniği.

5 Ashbee, *age*, 8-9.

6 Mark Sykes, *The Caliphs' Last Heritage; A Short History of the Turkish Empire*, Londra: Macmillan and Co., 1915, s. 521.

7 Sykes, *age*, s. 519.

8 Mark Sykes'ın mimar Walter Brierley'ye yazdığı mektuptan alıntı yapmama izin verdiği için Yorkshire Arkeoloji Derneği'ne teşekkür ederim. Ref: YAS MS729/37.

9 Yüksek İslam Şeriat Konseyi (The Supreme Muslim Shari'a Council) 18. 12. 1921'de kuruldu, sonraları "Şeriat" kullanılmaz oldu. 1922'den beri Yüksek İslam Konseyi olarak biliniyor.

10 Abdallah Mukhliss ve Ya'qub Abu al-Huda, *Report to Herbert Samuel*, 5 Kasım 1923 (çeviri), ISA/CS/189, s. 18.

11 İngiliz manda idaresinin ilk yıllarındaki yeniden inşaatlara ilişkin bilgilerini ve bazı belgeleri benimle paylaştığı için Colgate Üniversitesi'nden Daniel B. Monk'a, değerli tavsiyeleri için de Nebraska/Lincoln Üniversitesi'nden Bedross Der Matossian'a özellikle teşekkür ederim.

İDEOLOJİ OLARAK TEKNOLOJİ

BENO KURYEL

Teknolojinin gündelik yaşamda deneyimlenen olgusallığı, insan zihninde bireyi ansal olana hapsederek tarihselliği karartıyor. Teknolojinin ansal olanda algılanması onun kullanım değerine indirgenmesine neden olmakta. Bu pragmatik algı ise teknolojik ürüne hayranlık ve sadakat geliştirmekte, teknoloji bu boyutlarıyla ekonomik, kültürel, toplumsal ve de psişik olarak örgülenmiş olmaktadır. İdeolojiyle kastedilen, teknolojinin sadece teknik bileşenlerden oluşmadığı, yalnızca araştırma ve geliştirme süreçlerinden, ekonomik planlama ve politik gerekçelerden meydana gelmediği, aynı zamanda bireyin bir özne olarak buna nasıl katıldığı ve bu yolla kültürel dinamiklerin ne biçimde yeniden üretildiğidir.

Tüm dünyaya egemen olan paradigmada bilim teknolojiye indirgenmiştir. Bu saptama, bilimi teknolojiden ayırmaz ya da ideoloji olgusunun bilimde olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine, ideolojik boyutlar hem bilim hem de teknoloji süreçlerinin aynı kanalda aktığı, bilimsel eylem süreçlerinin sadece teknoloji olarak algılandığı bir odağa yerleşir. Bir bakıma bilim, teknolojiye hizmet eden ya da etmesi gereken bir şey olur. Bu şeyleşme (*reification*) dinamiğinde bilim, teknolojiye indirgenir ve düşünsel konformizmle at başı gider. Düşünsel konformizm, bilimin "bağımsız ve nesnel" özelliklerini varsayar ve teknolojinin pragmatik sonuçlarına odaklanır. Teknolojinin olası olumsuz etkileri yalnızca insan faktörüne bağlanır. Şeyleşme, yaşamın başka bir seçenek yokmuşçasına algılanmasıdır ve dolayısıyla bir yanılsamaya işaret eder.

Bu yanılsamanın kaynağına inmekte yarar vardır. Kaynak, toplumsal dinamiklerin kültürel ve ideolojik boyutlarında yer almaktadır. Bu yanılsamada, ki buna teknobilim paradigması diyebiliriz, bilim ve teknoloji toplumsal ve kültürel dinamiklerden bağımsız olarak algılanır ve ideoloji bu süreçlerde yeniden üretilmiş olur. Halbuki bilim ve teknoloji toplumsal ve kültürel fenomenlerdir. Yanılsama bir dil ve dolayısıyla bir anlam üzerine oturur. Lacan'dan esinlenerek "Yanılsama bir dil olarak yapılanır" ifadesini kullanırsak yerinde bir betimleme yapmış oluruz. Bilim ve teknoloji bir dil olarak tasvir edilebilir (Wittgenstein, 1953/2001). Diller çeşitli biçimlerde birçok kural birleşimiyle ortaya çıkar ve oldukça farklı yaşam şekillerinde yerleşik yapılar kazanır. Dil oyunları olarak sahnelenen bu müsamere belirli söylemlerle (*discourse*) yaşam bulur. Yukarıda altı çizilen yanılsama bir söyleme tekabül eder ve bu söylemsel süreçte genel kabul gören ve tartışmasızca kabul edilen malumat, bilim ve teknolojinin bağımsız ve nesnel olgular olduğudur.

İnsanlar toplumsal varlıklardır. Sadece insanlar değil, yarattıkları dünyalar, düşündükleri fikirler ve kullandıkları artefektler de toplumsaldır. Bunların tümü, içinde bizlerin bulunduğu toplumsal dokunun parçalarıdır. Toplumsal olan, bir dinamikler ağıdır ve karşılıklı etkileşen ilişkilerden meydana gelir. Bu noktada şu soru sorulabilir: "Eğer her şey toplumsal ise o zaman hakikat, akılcılık ve nesnellik nerede kalır?" Örneğin bir uçak, apaçıktır ki, insanın bilgiyi kategorize etme, açıklama, doğal özellikleri ve etmenleri değerlendirebilme yetenekleriyle tasarlanır, üretilir ve işlev görür. Bu durum, olguların ve şeylerin ya toplumsal olarak yapılandırılmış ya da gerçek veya güvenilir oldukları anlamına gelmez. Tam tersine tümü hem toplumsal olarak yapılandırılmıştır hem de gerçek ve güvenilirdir ya da koşullara bağlı olarak yanlış veya yanıltıcıdır. Burada altını çizmek gereken konu, bizim tümüyle toplumsal insanlar olarak, bizi çevreleyen toplumsal dinamikleri henüz tümüyle öğrenmiş, anlamış ve deneyimlemiş olmadığımızdır. Böyle olması da belki çok ama çok zordur. İşte burada ortaya çıkan paradoks, yukarıda belirtilen yanılsamanın bir kültürler ağı biçiminde nasıl oluşageldiğini göstermektedir. Bilim ve teknoloji, fiziksel dünyayı yaratıcı özelliklerimizle tasarımlara dönüştürme serüvenidir. Doğa bilimlerine verdiğimiz önem, onları bilginin muktedir vazgeçilmezi konumuna yerleştirmemiz, tarafsız ve nesnel mistifikasyonlarla değerlendirmemiz bizi bu paradokslar karmaşasında araştırmaya, tarihsel evrim süreçlerini incelemeye yönlendirmektedir.

Etrafımızda bilimin bir toplumsal yapılanma olmadığını, toplumdan bağımsız bir biçimde salt doğal dünyayla ilgilendiğini öne süren birçok bilim insanına rastlayabiliriz. İşte bu nokta bir paradigmaya işaret eder. Bu makalede özellikle altını çizmek istediğim konu, çizgisel epistemolojinin bugünkü egemen duruşudur. Çizgisel (*linear*) bakış açısı her olgunun kendi kabuğunda kavrulduğu inancını öne çıkarır. Bilimi tarafsız ve nesnel gören bu bakış açısı tümüyle apolitik "politik" bir görüşü sergiler. Bilim tarafsız değildir. Bilimin gerek üretimi gerekse uygulanması açısından örgütlendiği kurumlar olan okullar, üniversiteler, araştırma enstitüleri, sanayi ve araştırma laboratuvarlarında, burada üretilenlerin satıldığı pazarlarda, kazanılan ya da kaybedilen konumların maddi ve manevi düzlemlerinde ve buna bağlı toplumun her noktasında insan vardır. Tarihi yapan insan türünün yaşam serüveni vardır. Buralarda sayısız güzelliğin yanında sayısız ihmal ve istismar da yaşanmaktadır. Bilim ortamı, aynı zamanda bir kariyer ortamıdır ve yaşamın bir parçasıdır. İlerleme, makam, başarı, yayın sayısına indirgenen akademik veya profesyonel yükseltmeler her zaman çatışmaya ve sürtüşmeye açık sahneler değil midir? Bunun yanında, fon kazanmak için araştırma sonuçlarının tahrif edilmesi veya parlak bir görünüme büründürülmesi içinde ekonomik özendiricilikleriri de bulunması "etik" olgusunu akla getirecek yaşam kesitleri olmuyor mu? Deneysel sonuçlar her zaman doğru mu ya da her zaman inceden inceye incelenebiliyor mu? Laboratuvar derslerinde doğru sonucu bulma konusunda yapılan baskılar öğrencileri aldatma eğilimine sokmuyor mu? Üniversiteler mali destek alabilmek için tam bitirilmemiş ancak ses getirecek araştırmaların bir an önce yayımlanmasını istediğinde bazı eksikler kalmıyor mu? (Kuryel, 2012).

Teknoloji bir özne olarak insanın üzerinde birçok kritik yansıması bulunan önemli bir etmendir. İnsan öznesinin somut varlığını etkinleştirmek ve genişletmekle kalmayıp, bireyin bedensel varlığındaki sınırlarından kurtulması ya da özgürleşmesi konusunda ve maddi yaşamın dönüşümü bağlamında vaatler ileri sürer. Bu noktada belirleyici bazı olguların altını çizmek gerekmektedir. Bunlar verimlilik, üretkenlik ve üretim/imalat olgularıdır. Teknoloji, bu olguların metafiziği ve politikası aracılığıyla insanlığın yeni boyutlarla bir anlam ifade edebilmesinin fırsatlarını da sağlar. Teknolojinin maddiliği, özneyle kurulan ilişkiler bağlamında soyut bir çerçeve veya söylemle (*discourse*) yapılanır ve yayılır. Bu teknoloji söyleminin yeniden üretilebilmesi ise yukarıda ifade edilen metafizik ve politikaya dayanarak öznenin kendi zihninde oluşan imgelemle mümkündür. Teknolojiye biraz daha eleştirel bakacak olursak, zihinsel kuruluşun bir özneleştirmeye uğradığını görebiliriz. Bu özneleştirme, teknolojinin insanlığa nüfuz ettiği yerdir. Bunun anlamı, insanın kendisini teknik bilgi uzamının içinde bulmasıdır. Teknik bilgi uzamının (veya evreninin) sistemleşmesi ya da belirli bir dinamik ve evrimsel düzen içinde örülmüş olması Lacan'ın betimlediği Simgesel Düzen'in (*Symbolic Order*) ta kendisidir (Hourigan, 2008). Simgesel düzen tekniklerin ve bunlara dayanan ilişkilerin tümünü içerir. Teknoloji, özne ve teknolojinin işgal ettiği yerin kavramsal bir ilişkisi vardır. Bu ilişkinin temel koordinatları insan öznesinin yerini belirler. Burada özne, teknolojik söylemle özneleşme yoluna girer ve kendine indirgenir. Ancak öznenin kendisi bu özneleşmeye direnir, çünkü kendisini olağan yaşamın içinde varsayar. Bu şekilde teknolojiye nesnel baktığını ve teknolojik süreçleri kendi dışında nesnel bir gelişme olduğunu zanneder ya da az da olsa varsayar. Yanılsama ya da ideoloji bu anlam yelpazesinde kültürü inşa eder.

Teknoloji insanın varlığını nasıl etkiler? Bilincimiz için neler ima eder, ne tür çıkarımlara neden olur? Bu tür sorulara yanıt ararken, teknolojiyle ilgili yapılmış ve belirli bir görüş birliği sağlamayan tanım, daha doğru bir ifadeyle betimleme ve anlam verme çabaları karşımıza çıkar. Buna rağmen teknoloji teriminin neye işaret ettiğini belirten, yaklaşık olarak kabul görmüş bir ortak görüş vardır: Teknolojinin araç gereçler, makineler, bilgisayarlar, ütü, buzdolabı gibi artefektler olduğu varsayılır ya da kabul edilir. Aynı zamanda diyebiliriz ki, en tanıdık el yapımlarından, masalar, sandalyeler, kalemler, kâğıtlar, telefonlar, hesap makinelerinden, küçükten büyüğe, basitten karmaşığa, parçadan son ürüne, kimyasallara kadar sonsuz bir çeşitlilik arz eder artefektler. Gündelik yaşamda kullanım değeriyle ölçülene indirgenmiş pragmatik bir görüşü temsil eder bu. İkinci bir anlayışa göre, teknolojinin temel meselesi üretilen nesneler değildir. Aksine, nesnelerin yapılma ve kullanılma süreçleridir. Bu görüş, buluş ve keşiflere, tasarıma ve bunların toplumca kullanımına odaklanır. Üçüncü bir anlayış ise teknolojiyi bir tür bilgi olarak görür. Bu bilgi, arzu ettiğimiz teknolojik artefekte ulaşabilmenin yolunu bize öğreten becerileri, kuralları, yasaları ve teorileri kapsar. Dördüncü bir bakış açısı da teknolojiyi, teknolojinin kullanıcısı olarak insanın amaçlarıyla, niyetleriyle, arzularıyla ve tercihleriyle ilişkilendirerek, bir irade gücü ve arzu olarak değerlendirir.

Tüm bu yaklaşımlar, ayrı ayrı ele alınmayı gerektirecek kadar geniş ve çokboyutludur. Öte yandan, hepsinin bir arada oluşturduğu büyük resim de ele alınmalıdır, çünkü tüm yaklaşımlarda kültürün belirli bileşenlerine ağırlık verilmiş, ancak kültürün çizgisel olmayan karmaşık resmi ihmal edilmiştir. Yapılacak araştırmalarda, bilim ve teknolojinin tarihsel evrim öyküsünü yazarken bizleri rölativizme götürmemelidir. Diğer taraftan da klasik bilim tapıcılığının harikalar dünyasında hayallere daldırmamalıdır. Gerçekliğin varlığında şeyler vardır. Bu, "kendinde gerçek" olarak var olduğu anlamına gelir. Anlam şeyin kendinde olamaz. Aksine şeyler, karmaşık toplumsal anlam ağları, konnotasyonlar (yan anlamlar) ve denotasyonlar (düz anlamlar) tarafından çevrelenen oluşumlar içinde var olur. Yan ve düz anlamlar, insan düşünce-

sinin soyutlama yeteneğinin ve bilme biçimlerinin, epistemolojik evrimin ürünleridir. Örneğin bir gezegen vardır, ancak varoluşunu bilmemiz, araç gereçlere, bilim insanlarına ve özgül bir kozmolojiye sahip olan belirli bir bilimsel kültürüyle mümkündür. Diğer bir deyişle bilgi toplumsal bir yapılanmadır. Kullanımda olan bu toplumsal anlam ağları, kültürel ve tarihsel süreçlerde yer alır ve önemleri bu süreçlerden alır.

İdeolojik bir hülya olarak genel anlamda bilimin, politik kısıtlardan arınmış düşünceden, sorgulamaktan, doğa tutkusundan, meraktan ve eleştirel analitik yaklaşımlarla bilmekten ve anlamaktan ibaret olduğuna olan inancımız çok hoş olmasa da, bilim ve teknolojinin politik süreçlerden bağımsız olduğu anlamına gelmez. Burada ifade edilen tutku ve merak gibi duyguların varlığı çok önemli olmakla birlikte, bu insani hassaların toplumsal bir örgü içinde anlam ve eylem kazandığını da unutmamak gerekir.

GÖZDEN KAÇAN BİR ÖRNEK

Cinsiyet güç ilişkilerinin yeniden üretildiği, yeniden tazelendiği, güncellendiği boyutlardan biri de teknolojidir. Teknolojinin ilk bakışta ve özellikle ağır sanayi veya makineleşme, askeri silahlar, tıp ve elektronik aygıtlar olarak algılandığı, bunların üretildiği süreçlerde de erkek emeğinin ön planda olduğu göz önüne alınırsa, bu alanın eril terimler cinsinden biçimlendiğini fark edebiliriz.

Elbette, teknoloji ile erillik arasındaki bu özdeşleştirmenin biyolojik cinsiyet farkına dayanmadığı apaçıktır. Bu konuda yapılan çalışmalar Batı kültüründeki kültür ve doğa, akıl ve duygu, sert ve yumuşak, doğa bilimleri ve sosyal bilimler gibi ikili karşıtlıkların erillik lehine nasıl değerlendirildiğini göstermiştir (Wajcman, 2009). Bu boyut, teknolojinin ideolojik özelliklerinden önemli biridir. Teknoloji sadece eril bir görüntü içinde olmakla kalmaz, her yaşta ve cinsiyette insanın, farkında olmadan bunu eril bir yanılsama ile algılaması sonucunda ideolojik yeniden üretim ve güncellenme sahnesinin açılmasına yol açar. 19. yüzyılın sonlarına doğru makine ve inşaat mühendislikleri, teknolojiyi tanımlayan belirleyici alanlar olmuştu. Bu süreçte kadınlarla ilgili artefekt ve bilgi biçimlerinin önemi geri planda kalmıştı. Kız öğrencilerin temel mühendislik alanlarına, makine, inşaat ve elektrik mühendisliklerine bugün bile az ilgi göstermesi bu geleneğin ya da ideolojik-kültürel örgünün bir devamıdır. Teknik bir uzmanlık içinde ayrıcalıklı haklar taşıyan eril mühendisliğin yükselişiydi bu. Böylece yükselen eril ve elit bir meslek düzeyinde hem öğretim kalitesi-ehliyeti hem de yönetim mevkileri öngörülmüş olmaktaydı. Bunlar, kesinlikle mavi yakalı çalışanlardan ve üretim sahası emekçilerinden ayrılmaktaydı. Aynı zamanda, bedensel bir üstünlük ve cesaret içeren ve bireysel başarıyla nitelenen ideal bir erillik ortaya çıkmış oluyordu. Simgesel düzenin içinde ideolojik boyutların nasıl kurulageldiğine, en azından ideoloji-teknoloji ilişkisi çerçevesinde çok uygun bir örnek oluşturmuştu. Buna koşut olarak da kadının teknik uğraşlarla bağdaşmayan bir konumda olduğu vurgulanmış bulunuyordu. Böylece, "teknoloji" modern anlamına ve sembolik düzendeki egemen yerine oturmuş oluyordu.

Bilimsel olgular ve teknolojik artefektler, hem maddi hem de simgeler (semboller), dil ve özdeşlikler çerçevesinde semiyotik karakteristiklerle kurulur. Böylece, bilim ve teknoloji, bir paradigma olarak teknobilim, bir kültür olarak her iki cinsiyetin öznelliğinin teknolojiyle nasıl ilişkilendirildiğini anlamamıza yardımcı olur. Mühendislikten eril kültürün bir arketipini gösteren ve egemen eril meslek için bir haz ve güç kaynağı olan teknolojik üstünlüğe bir örnek verebiliriz şimdi de. Örnek, bu söylenenlerle uyum içinde olan MIT'deki bilgisayar korsanlarının (*hacker*) dünyasıyla ilgili (Turkle, 1984): "Bilgisayar korsanları kendi kültürlerinin bir maço kültürü olduğunu inkâr etmelerine rağmen kazanma kaygısı ve birilerini gittikçe artan bir şiddetle karşı karşıya bırakmak onlara özellikle ruhen eril bir duygulanım verir ve davranışlarında kadınlara dostça olmayan, karşıt bir tavır içinde bırakır."

UNUTULMUŞ BİR ÖRNEK: TELGRAF

James W. Carey, telgrafın öyküsüne şöyle başlar (Carey, 2009): "18. yüzyıl *troşloditik* (ilkel durumda kalmış) Boston, Mayıs 1844'te sanayi Amerika'sı ile buluşur. Boston ve Albany tren yolunun açılışı, Boston körfezinde ilk buharlı gemiler (vapurlar) ve başkanlık seçiminde aday olanları bildiren telgraf mesajları... Bu olaylar Mayıs 1844 yılında oluyordu." Bunlar hem ulaşımda hem de iletişimde dev teknolojik adımlardı. İlginçtir ki, daha sonra yapılagelen teknoloji tarihi çalışmalarında telgraf konusu en az işlenen ya da hiç dokunulmayan alanlardan biri olmuştur. Acaba, telgraf olgusunun böylesine ihmal edilmesinin nedenleri ne olabilirdi? Burada birkaç temel neden bulabiliriz (Carey, 2009).

Bu nedenlerden birincisi, ilk sanayi tekeli olan Western Union'ın telgrafa hâkim olmasıydı. Western Union ilk iletişim imparatorluğu ve daha sonra gelecek endüstriyel imparatorlukların prototipiydi. Telgraf, tren yoluyla birlikte karmaşık yatırımların yönetimi için çağdaş bir altyapı oluşturmaktaydı ve 19. yüzyıldaki ilk patent savaşlarında bir yer bulamamıştı. Belki de tekelci koşullarca çevrelenmiş olması nedeniyle bir yer edinememişti. İlk patentlerden biri "anlaşılır bir şekilde" Elias Howe'un dokuma makinesine gitmişti. Daha sonra tekstil endüstrisinin ne denli öne çıktığını düşünürsek bu adım anlaşılır olmaktadır; fakat giderek, endüstrinin sinir sistemi metaforuyla ciddi bir çıkış yakalayacaktı telgraf.

İkincisi, telgraf elektrikli araçlar sanayiinin gerçekten temeli ve ilk ürünüydü. Aynı zamanda bilim ve mühendisliğe dayanan ilk endüstriyel yatırımdı. Telgraf, ilk elektrik mühendisliği teknolojisiydi ve dolayısıyla modern mühendislikteki merkezi problemlerden birine odaklanmıştı:

Sinyalin ekonomisi. Ancak, elektrik hem bilgi hem de uygulamaları açısından belirleyici bir hıza ulaşmış ve gündelik yaşamda yer bulma özellikleriyle sembolik bir sıçrama yapmıştı.

Üçüncüsü, telgraf dilin doğasında, olağan-gündelik bilgide ve farkındalığın yapısında değişiklikler getirmiştir. İlk günlerinde, uzaktan satranç oynanan bir oyuncak olarak görülmesine rağmen insan bilgisine olan etkileri kapsamlı, coşkulu ve bazen kötümser mücadele ve eğilimler yaratmıştır. Bunun yanında kimileri telgrafı tarihin enerjisini yok eden şeytanca bir araç olarak görmüş, kimileri ciddiyetsiz ve aldatmaca sayarak tepki göstermiştir. Bazı gruplar da telgrafı ruhen, ahlaksal açıdan, ekonomik ve politik yönlerden kötücül bir gelişme biçiminde yorumlamıştır. Bütün bunlara rağmen artık telgraf, "şarkı söyleyen bir tel" yoluyla seyahat eden bir düşünce, yeni bir haberleşme ve yeni bir bilgi olarak geleneksel iletişimin yerini almaktaydı. Bilimsel bilginin yeni ve etkin bir biçimi artık ortalıktaydı. Ortalıkta olmasına rağmen günlük yaşamın içinde kolay anlaşılan ve dile gelen bir şey değildi.

Teknolojinin ideolojik-kültürel etkileri, yaşamın toplumsal örgüsünün sürekli bir şekilde değişimini ve buna bağlı olarak yaşamın anlam dinamiklerine getirdiği yenilikleri kapsar. Telgrafın belirleyici özelliklerinden biri, ilk kez iletişim ve taşıma süreçlerinin etkin ayrılışına neden olmasıdır. Telgraftan önce, iletişim olgusu kavram olarak ulaşımı betimlemek ve mesajları yürüyerek veya at üstünde taşımak için kullanılıyordu. Telgraf bu özdeşliği kırdı ve simgelerin (sembollerin) hem bağımsız hem de çok daha hızlı "ulaştırılmasını" sağladı. Böylece iletişimi coğrafi kısıtlardan kurtarmış oluyordu. Telgrafın önemli bir katkısı da, hem iletişim ve ulaşım arasındaki ilişkileri hem de o güne kadar iletişimle ilgili geleneksel alışkanlıkları ve anlayışları değiştirmesiydi. Kavramsal değişim, iletişim olgusundan yayın/yayınlamak olgusuna bir evrim göstermiştir. Günlük yaşamın içinde pratik etkileşimlerle birlikte araştırma ortamlarında teorik destek çalışmaları da ilk adımlarını atmakta, giderek ticari nitelikler ve uygulamalara dahil olarak farklı fikir ve yaklaşımların yolunu açmaktaydı. Süreç bugüne, bilgisayarlara ve internet uygulamalarına, bilgisayar kontrol, sanal ekonomik ve ticari boyutlara kadar geldi.

Hem teknik hem de ideolojik/kültürel bağlamda telgraf insan ilişkilerinin uzamsal ve zamansal sınırlarını farklılaştırmıştı. Böylece, yeni dil biçimleri, yeni kavramsal sistemler, yeni toplumsal ilişki biçimleri ortaya çıkmış ve özellikle ticari bir orta sınıfın büyüme yolu açılmıştı. İlginç bir değişim de 19. yüzyılın ilk yarısına egemen olan kent-devlet kapitalizminin kabuklarını kırıp yeni boyutlar kazanmasıydı. Böylece, mevcut düzenin teknik anlamda kendini daha gelişmiş bir altyapıyla yeniden üretebilmesi düzenin devamını sağlayan ideolojik boyutlara da destek vermekteydi. Telgraf ve ideoloji bağlantısı yaşam dinamiklerinde hız kazanmıştı. Örneğin, telgraf ile kapitalizm arasındaki ilişki. Telgraf, oldukça farklı ve yeni bir üretici güç olmuştu. Buna göre, yeni yasalara, ekonomik teorilere, siyasal düzenlemelere, yönetim tekniklerine, örgütsel yapılara, özel mülkiyeti geliştiren ve kontrol edilebilen tekelci korporasyona destek verecek araştırmalara gereksinmeler sökün etmişti (Carey, 2009). Bu durum, üretici bir gücün örgütlenme biçimleri ve yönetim teknikleriyle olan ilişkilerini ve onun kurumsallaşmasına yol açacak ve onu meşrulaştıracak ideolojik hazırlığı açıklamaktadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru makine ve inşaat mühendislikleri, teknolojiyi tanımlayan belirleyici alanlar olmuştu. Bu süreçte kadınlarla ilgili artefakt ve bilgi biçimlerinin önemi geri planda kalmıştı. Kız öğrencilerin temel mühendislik alanlarına, makine, inşaat ve elektrik mühendisliklerine bugün bile az ilgi göstermesi bu geleneğin ya da ideolojik-kültürel örgünün bir devamıdır. Teknik bir uzmanlık içinde ayrıcalıklı haklar taşıyan eril mühendisliğin yükselişiydi bu.

Telgraf ve tren yollarıyla büyük sayıda isimsiz müşteri ve satıcı arasındaki toplumsal ilişkiler bir düzen kazanmıştı. Daha önce öngörülmemiş bu iletişim ilişkileri ve temaslar açıklık kazanmalı, doğrulanmalı ve etkin hale getirilmeliydi. Bunlar, ilerlemenin "doğallaştırılması", belirtik bir bilinçlilikle "rasyonelleştirilmesine" dayandırılarak yeni duruma uygun bir ideoloji/kültür örgüsüyle halledilmeye çalışılmıştı. Teknolojinin sayısız boyut ve bileşeninde görülen "mitos ve sembol" telgraf olgusunda da yerini almış oluyordu. Genel anlamda "teknolojik yüceliğin (*sublime*) retoriği", özel anlamda "elektriksel yüceliğin retoriği" sahnedeki yerini almıştı. Zizek'in ünlü eserindeki "İdeolojinin Yüce Nesnesi"yle ilgili tarihsel örnekler diyebiliriz bunlara (Zizek, 1989). Telgraftaki gizemliliğin anahtarı elektrikteydi. Elektrik çok güçlü bir potansiyel ve görünmezdi. Bu görünmezlik zihin-beden ikiciliğinde (*dualism*) rahat yer bulmuştu.

O günün ifadesiyle, "Elektrik gölgeli, gizemli, elle tutulmayandır. Göklerde yaşar ve manevi olanla maddi olanı bir araya getirecek gibi görünüyor..." Teknolojide meydana gelen değişim ve gelişmelerin toplumsal dinamikler oluşturması sadece teknik içerikle olmuyor. Aynı zamanda kültürel ve ideolojik bir örgüyü de başarıyla örüyor. Bu gelişmelerin içinde örgütlendiği üretim araçları ve üretim ilişkileri ortamında oluşan düzene uygun bir anlamlar/semboller dünyasının inşa edilmesinin altını çizmek durumundayız. Zıt ideolojik boyutlar, bir taraftan barış, uyum ve kendine yeterli olmak gibi arzular manevi bir teknoloji kabul oluştururken, diğer taraftan da iktidar, kâr ve üretkenlik/verimlilik istekleri birleşik ve çizgisel olmayan bir örgüye şekil vermektedir.

SONSÖZ

Bilim ve teknolojinin ideolojik boyutları gerek akademik gerekse mesleki ortamlarda öne çıkmaz. Elbette, mevcut düzen tüm boyutlarıyla sürerken eleştirel yaklaşımların yüz bulmaması ya da gündeme taşınmaması anlaşılırdır. Ancak, ideoloji/kültür dinamikleri olmadan da bilim ve teknoloji tarihini yazmak olanaksızdır ya da eksik ve kısır bir derlemeden ileri gidemez.

Tüm bu sorular, kesinlikle bir eleştiri ya da dışarıdan gazel okuma değildir. Bunlar insanın olduğu her yerde, kürenin her uygarlığında karşı karşıya gelinebilecek konulardır. Doğru/yanlış, etik/etik olmayan, namuslu/sahtekâr gibi düalist erdemlerle ve sadece eğitsel bir organizasyonla "etik" aşılamakla baş edilebilecek şeyler değildir. Bu çalışmalar, öneriler sunmayı ve bir farkındalık oluşturabilmeyi; bilginin sorgulandığı veya sorgulanabildiği demokratik bir ortam sağlayabilmeyi; bireyin emeğine yabancılaşarak kendisinin de bir meta olarak algıladığı/algılandığı sürece demokratik bir sorumlulukla bakabilmeyi amaçlamaktadır.

Bilimsel araştırmalar daha geniş bir toplumsal ve siyasi bağlam içinde olduğundan etik tartışma ve çekişmelere açıktır. Bu açık oluşu, bireye indirgeyerek erdemsel önlemlerle değil, bir farkındalık yaratarak ve bunu paylaşabilerek azaltmak mümkün olabilir. Bu da yalnızca bir öneridir; tek çözüm yolu değil. Zaten önerilen çözüm yolu değil, çözümleme yoludur (Kuryel, 2012).

KAYNAKLAR

Bauchspies, W.K., J. Croissant, S. Restivo, *Science, Technology, and Society: A Sociological Approach*, Blackwell Publishing, 2006.

Carey, J.W., *Communication as Culture: Essays on Media and Society*, Taylor&Francis, 2009.

Hourigan, D. *The Phantasmatic Subject of Technology: Slavoj Zizek, Techne, and the Abyss*, Griffith University, 2008.

Kuryel, B., *Teknoloji ve Mühendislik Bilimlerinin Kavramsal Tarihi Üzerine 1. 2, 3*, Toplumsal Tarih 217 (Ocak 2012): 72-76; 218 (Şubat 2012): 46-52, 221 (Mayıs 2012), 34-39.

Turkle, S. *The Second Self: Computers and the Human Spirit*, Londra. Granada, 1984.

Wajcman, J., "Feminist Theories of Technology", Cambridge Journal of Economics (2009): 1-10.

Wittgenstein, L., *Philosophical Investigations*, Oxford, Blackwell, 1953/2001.

Zizek, S., *The Sublime Object of Ideology*, Verso, 1989.

1915

SİYASET, TEHCİR, SOYKIRIM

"1915" Türkiye'deki yaygın kullanımıyla "Ermeni Tehciri"ni, daha geniş bir bağlamda "Şark Meselesi"nin sonunu ifade ediyor. Ermeni dünyası için bu tarih "Ermeni Soykırımı" demek. Partizan olmayan uluslararası tarihçilik ve sosyalbilimsel çalışmalar ise son yıllarda konuyu karşılaştırmalı bir yaklaşımla daha soğukkanlı ve nüanslı ele almaya başladı.

1915: Siyaset, Tehcir, Soykırım söz konusu eleştirel birikime kapsamlı ve özgün bir katkı.

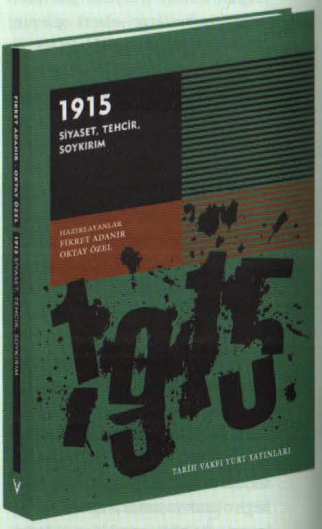
Tarihsel olgunun bütünselliğini gözeten, bu bütünselliği uzun ve karmaşık tarihsel sürecin seçilmiş bir kısmına veya boyutuna feda etmeyen, ilgili terim ve kavramları birbirine indirgeme kolaycılığına kaçmayan bir tarihselleştirme çabası. "Tehcir"i de kendi içinde teşrih masasına yatıran, bir noktadan sonra olayın nasıl imhaya dönüştüğünü, imhanın ise nasıl bir soykırım niteliği kazandığını ortaya koyan bir çalışma.

Kitap, "1915"i tarihselleştirirken, öncesi ve sonrasıyla yaklaşık yüz yıllık bir dönemi mercek altına alıyor. Tarihsel soruşturma "Ermeni Meselesi"nin doğuşuyla başlayıp Abdülhamid dönemi katliamlarına, oradan Birinci Dünya Savaşı'na, tehcir ve imhaya uzanıp nihayet 1915'in uzun sürmüş tarihsel mirası üzerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık politikalarına bağlanıyor.

Bir yılda düğümlenen tarihi bir asırlık bir zamana açılarak çözümleme denemesi; Türkçe tarihyazımının ufuklarını genişletecek yeni boyutlar, yeni bilgiler, yeni kaynaklarla gelen bir birikimi temsil eden kolektif bir çalışma; eleştirel tarihçiliğin 2015 yılı itibariyle ürettiği bir sentez...

Her bakımdan zor bir işe soyunuyor 1915: Siyaset, Tehcir, Soykırım.

Zor, ama o kadar da gerekli...

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

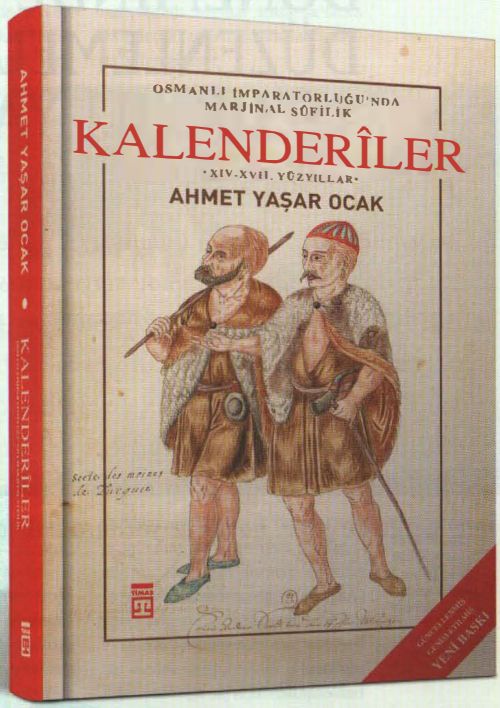
Osmanlı'da Marjinal Sûfilik

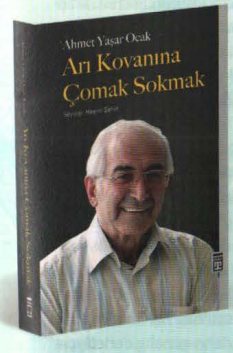
KALENDERÎLER

"Türk halk sûfiliğinin Ahmed Yesevi'den başlayarak Bektaşîlik'le ve diğer tarikat zümreleriyle devam eden tarihinin bazı dönemlerini ve veçhelerini Kalenderîliği anlamadan açıklamak, anlamak ve anlatmak eksik kalacaktır."

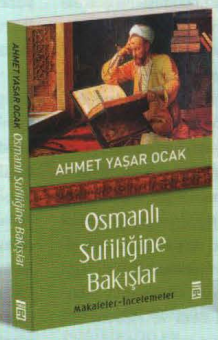
Ahmet Yaşar Ocak

Ortaçağ İslâm dünyasında tasavvuf tarihinin en çok merak edilen, en ilgi çekici sayfalarından biridir Kalenderîlik. Tarih yazıcılığında önyargılara karşı çıkan ve alanında otorite olarak kabul edilen Ahmet Yaşar Ocak'ın kaleminden 11. ve 12. yüzyıldan itibaren Doğu ve Yakın Doğu İslam dünyasını, sûfi akım ve teşkilatlarını derinden etkileyen Kalenderîliğin bilinmeyen tarihi...

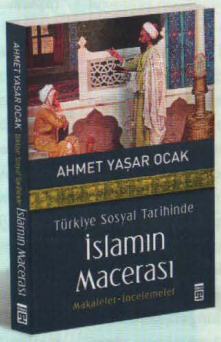

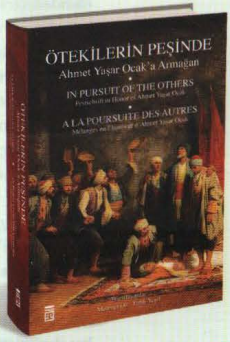
Arı Kovanına Çomak Sokmak
Ahmet Yaşar Ocak Kitabı

Osmanlı Sufiliğine Bakışlar

Türkiye Sosyal Tarihinde
İslamın Macerası

Ötekilerin Peşinde
Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan

timas.com.tr
timastarih
timasyayingrubu

Timaş tarih
Tarih bu sayfalarda yaşıyor...

TİMAŞ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE VERGİ DÜZENLEMELERİ VE BUNLARIN 1930 YILI YANSIMALARI

YASEMİN ÖZKUT

Bu çalışmada amaç, erken Cumhuriyet döneminde vergi sistemindeki değişimler üzerinde dururken, bu dönemde vergi konusunda merkezileşme ve standartlaşma çabalarıyla yapılan değişiklikleri inceleyip, bu değişikliklerin halk tarafından nasıl karşılandığına ve uygulanıp uygulanamadığına bakmaktır. Erken Cumhuriyet döneminde yapılan değişiklikler incelendikten sonra, halkın 1930 yılı hoşnutsuzluklarını görmek için ilk olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesine, ikinci olarak da Cumhuriyet gazetesinde yapılan "Vergiler Hakkında Anket" ve aynı sene gazetede çıkan haber ve yazılara bakılacaktır.

"Amman amman elinden, yandım
bak be zulmünden
ben eker ben biçerim, paşa alır
elimden
ben eker ben biçerim, ağa alır
elimden
...
Paşa öşür isterdi
köylü da veremezdi
asger köye saldırdı
her şeyi yağmaladı"
Gâvur İmam İsyanı adlı anonim halk türküsü

GİRİŞ

Türkiye için modernleşme serüveni Osmanlı döneminde başlamıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, yeni kurulan devletlerin çoğunun şansı olmayacak şekilde halihazırda var olan bir ülkeye sahipti.[1] Ama Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, gücü ağırlıklı devlet olan değişim ve modernleşme hareketi ciddi bir ivme kazanmıştır. Gücünün ağırlıklı devlet olması James J. Scott'ın yüksek modernist ideoloji diye nitelediği ve gerçek ve işleyen sosyal düzeni göz ardı etmesi sebebiyle başarısız olmaya mahkûm gördüğü modernist projeyle örtüşmektedir.[2] En başında Cumhuriyet, milli devlete geçiş gibi kapsamlı bir toplumsal/siyasal dönüşümü gerçekleştirmeye soyunmuştur.[3] Boratav'ın dönemlendirmesinden hareketle, devrim ve savaş yıllarının bitmesiyle, devletin yeniden inşası dönemine girilmiştir.[4] Yönü batılılaşma olan bir modernleşme projesi çerçevesinde Cumhuriyet'in erken yıllarından itibaren halifeliğin kaldırılması (1924), Şapka Kanunu (1925), tekke ve zaviyelerin kapatılması (1925), saat ve takvim sistemlerinde değişiklik (1925), Latin alfabesinin kabulü (1928), Türk Ceza ve Medeni Kanunları (1926) ve tabii yeni anayasa (1924) gibi "Atatürk reformları" adıyla bilinen reform hareketleri başlamıştır. Devletin yeniden inşası söz konusu olduğunda, vergi, devletin mali gücünü oluşturduğundan siyasetin de ana konularından biri olmuş ve "vergilendirme süreci, vergi yetkisi ve bu yetkinin dağılımı, vergi mükellefi, verginin tarh, tebliğ, tahakkuk ve tahsili açısından geçmişe oranla daha kapsamlı ve sistemli aşamaya gelinmiştir".[5] Vergilerin 1920'li yılların ikinci yarısında düzenli bir devlet yönetimini yerleştirebilmenin araçlarından biri olarak görüldüğü bilinmektedir.[6]

Bu çalışmada amaç sadece erken Cumhuriyet döneminde vergi sistemindeki değişimler üzerinde durmak değil, bu dönemde vergi konusunda, merkezileşme, standartlaşma çabalarıyla yapılan değişiklikleri inceleyip, bu değişikliklerin halk tarafından nasıl karşılandığına ve uygulanıp uygulanamadığına bakmaktır. 1924 Anayasası'nın 84. maddesinde verginin devletin genel giderleri için halkın pay vermesi demek olduğu yazılmış, 85. maddesinde de "kanunla salınır ve alınır" ibaresi eklenerek merkezileşme ve standartlaşma yoluna gidilmiştir. Anayasada yapılan değişiklikler ve alınan kararlarla vergi sisteminin modernleştiği konusunda hemfikir olunabilir ama bu-

nun halk üzerindeki etkisi, özellikle de toplanma sürecindeki etkinliği incelenmelidir. Joel S. Migdal'ın belirttiği üzere modernite projesinin bir gerçek (*fact*) bir de kurgu (*fiction*) yanı vardır. Kurgu egemenin gücünün sınırsızlığını göstermeyi amaçlamaktadır ve sekülerleşme, modernleşme, merkezileşme gibi birçok proje bunun altında örnek gösterilebilir. Ama "gerçekte" bunların uygulanamamış olması olasılık dahilindedir. Migdall bu ikiyüzlülüğü Marshall Berman'ın verdiği Paris sokakları örneğiyle açıklar. Paris'in sokakları modernite projesi altında geniş sokaklarıyla, meydanlarıyla büyük bir açık hava gösterisine dönüştürülmeye çalışılmış olabilir ama eski iç mahallelerde karanlık ve ürkütücü sokaklar da varlığını sürdürmektedir.[7] Yani bir modernleşme hikâyesini gözlemlerken sadece şehir planlamacıların çizdiği sokak planlarına değil, planın uygulanıp uygulanmadığına, faklı mahallelere, gecekondulara da bakmak gerekmektedir. Erken Cumhuriyet dönemi vergi düzenlemelerini incelerken de sadece değişen kanunlara bakmak yeterli olmayacaktır. Bu sebeptendir ki bu çalışmanın ilk kısmında erken Cumhuriyet dönemine odaklanılıp aşar vergisinin kaldırılması, dolayısıyla iltizam sisteminin son buluşu ve sonrasında oluşturulan muamele ve kazanç vergileri üzerinde durulacaktır. Aşarın kaldırılması önemlidir, çünkü bu şekilde Osmanlı devlet anlayışının terk edildiği belirtilmiştir.[8]

Bütçeye büyük katkısı olan aşar (öşür), bir Kıbrıs türküsü olan "Gâvur İmam Isyanı"ndan da anlaşılabileceği üzere halka çok ağır gelmekteydi. Bu verginin kaldırılmasından sonra oluşan gelir boşluğu da arazi ve şeker ve gazyağı gibi maddelere getirilen dolaylı vergiler ve olağanüstü vergilerle giderilmeye çalışılsa da, uzun süreli olacak adımlar Kazanç ve Muamele Vergisi Kanunlarıyla atılmıştır. Aşarın kaldırılmasından sonra Cumhuriyet döneminin en önemli vergi değişiklikleri, bu alanda modern bir sisteme doğru atılan adımlar niteliğindeki kazanç ve muamele vergileri olarak görülmektedir.[9] Erken Cumhuriyet döneminde yapılan değişiklikler incelendikten sonra, halkın 1930 yılı hoşnutsuzluklarını görmek için ilk olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesine, ikinci olarak da *Cumhuriyet* gazetesinde yapılan "Vergiler Hakkında Anket" ve aynı sene gazetede çıkan haber ve yazılara bakılacaktır. 1930 yılında kurulan, dokuz ay var olan ve halkın ekonomiden kaynaklanan hoşnutsuzluklarını kendisine ana muhalefet konusu olarak seçen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın parti programı, Fethi Okyar'ın söylemleri, fırka hakkında çıkan yazılar ve röportajların yanı sıra halkın yeni kurulan fırkaya desteği vergiler hakkında halkın tutumunu göstermektedir. Gerçeği yakalayabilmek için incelenen, aynı sene *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan haber ve yazılarla birlikte, çeşitli kesimlerden insanların katıldığı "Vergiler Hakkında Anket", vatandaşın vergiler hakkındaki yorumlarını ve şikâyetlerini anlamamızı, bunun yanında vergi toplamanın koşullarını ve vergi kaçırmanın boyutlarını görmemizi sağlamaktadır.

VERGİ SİSTEMİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Tanzimat döneminde yapılan reformlarla Osmanlı vergi sisteminde önemli adımlar atılmıştır. Maliyede merkezileşmeye gidilmiş, vergi tasnif biçimlerinde değişim gerçekleşmiş, yeni vergi kanunları ve tahsil şekilleri çıkmış ve geniş yetkili tahsildarlar (mültezimler) görevlendirilmiştir. Fakat Osmanlı döneminde mali sorunları çözmek ve istikrar sağlamak mümkün olmamış, vergilerin toplanmasında sorunlar yaşarımaya devam etmiştir.[10] Her ne kadar merkezileşme yolunda adımlar atılsa da farklı bölgelerde farklı uygulamalar olduğu da bilinmektedir.[11]

Fethi Okyar, Salih Bozok, Atatürk ve Kılıç Ali, 1930 Ağustos'unda Yalova'da.

Cumhuriyetin 75.Yılı, c. 1. İstanbul: YKY, 1999, s. 98

Cumhuriyet döneminde Osmanlı vergi mevzuatı uygulamaları sürdürülmüştür; ama kurulan yeni devletin Osmanlı'dan kalan maliye ve vergi sistemiyle uzun süre işlemeye devam etmesi beklenemez. Bir yanda yeni bir devlet oluşturmanın masrafları, diğer yanda savaş sonrası kaynakları tükenmiş ekonomi ve biriken sorunların çözümlenmesi harcama baskılarını artırmıştır. Dolayısıyla, Oktay Yenal'ın tabiriyle, doğru yönde ve enerjik bir atılım yapılmış ve sağlam temeller oluşturulmuştur. Bir yandan devlet dairelerinin çalışma koşulları, siyasal ve bürokratik mekanizma düzene konurken, bir yandan da ekonominin kurumlarının temelleri atılmıştır.[12] Cumhuriyet'in ilanından sonraki yılların, yeni kurulan devletin devletselliğini (*stateness*) gösterecek şekilde, bütçe disiplininin, kamu gelirlerinin kurumsallaşmaya başladığı yıllar olduğu ve halkın bu yıllarda yeni yeni vergilerle tanışmaya başladığı dile getirilmiştir.[13] Ek olarak, Ankara hükümetinin içe ve dışa kendini tanıtma amacı güttüğü de unutulmamalıdır. Buna örnek olarak Ağustos 1921'de İstanbul hükümetinin sağlık zabıtası resmini artırması

fakat bu artışın Ankara hükümeti tarafından kabul edilmeyişi verilebilir.[14] Kendini tanıtma amacı güden, meşruiyeti sağlamaya çalışırken aynı zamanda modernist bir projenin peşinde koşan yeni Türkiye Cumhuriyeti hükümeti mali koşullarını düzeltme ve düzenleme hamlelerine vergi kanunlarıyla başlamıştır. 1924-1929 yılları arasında çeşitli eksikleri olsa da bir vergi sisteminin büyük ölçüde kurulduğu belirtilmiştir.[15]

Aşar vergisinin kaldırılmasıyla, mültezimlerin köylüler üzerindeki baskısı son bulmuştu.

Cumhuriyetin 75.Yılı, c. 1, İstanbul: YKY, 1999, s. 46-47

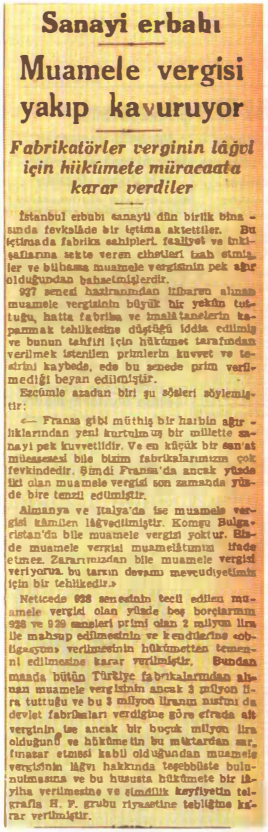
AŞARIN KALDIRILMASI

Cumhuriyet'in ilanından ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından önce, Şubat 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde oy birliğiyle alınan kararlardan biri, aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Kongrede grupların görüş birliğine varması sonrası o dönem Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olan Mustafa Kemal'in imzasıyla Nisan 1923'te yayınlanan Dokuz Umde'de (Dokuz İlke) de aşarın ıslah edileceği konusu yer almıştır. İzmir İktisat Kongresi'yle liberalleşen ekonomiyle örtüşmeyen, artık egemenliğin de toprakların da sultana ait olmadığı Türkiye Cumhuriyeti'nde 1925'e gelindiğinde, 17 Şubat 1341 tarih ve 522 numaralı kanunla aşar vergisi kaldırılmıştır. "Öşür" ya da "dime" olarak da bilinen bu vergi şer'i bir uygulama olmakla beraber kelime anlamı gereği oranı %10 olması gerekirken, dönem dönem değişip, %15'e kadar yükseltilmiştir.[16] Uygulamada vergi oranının %10'un üzerine hatta %40'lara kadar çıktığı belirtilmiştir.[17] "Aşar vergisi ve iltizam yöntemi, modern devlet aygıtının yeterli ölçüde gelişmediği bir ortamda, köylünün ürününe doğrudan merkezi devletin kurumları ve memurları aracılığıyla el koymak yerine, vergi toplama hakkının şahıslara açık artırma yöntemiyle devretmesi" anlamına gelmiştir.[18] Osmanlı modernleşme döneminde merkezileşme ve standartlaşma girişimleriyle açıklanabilecek şekilde iltizam sistemi de aslında Tanzimat Fermanı ile resmen kaldırılmış ama devlet eliyle aşar vergisini verimli bir şekilde toplamak mümkün olamamıştır. Vergi gelirlerinin ciddi bir düşüş yaşaması sonucu yeniden iltizam sistemine dönülmüştür.[19] Islahat Fermanı'nda da iltizam sisteminin kaldırılması üzerinde durulmuş ama sistem Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar varlığını sürdürmüştür.[20] Böylece aşarın kaldırılmasıyla Osmanlı'dan miras kalan iltizam sistemi yani vergilerin toptan satışı sistemi de son bulmuştur.

Aşar vergisi iltizam sisteminin etkisiyle, mültezimlerin yolsuzluklarıyla halkın üzerinde çok ciddi bir yük ve sorun haline gelmesine rağmen Cumhuriyet'in erken yıllarına kadar devam etmiştir. Tezel, aşarın kaldırılmasının en önemli sonucunun, çoğu ticaret ve/veya tefecilikle uğraşan, köylüyü cebir ve işkenceleriyle soyan mültezimlerin devlet adına hareket etme yetkilerinin bitmesi, yani önceden sürekli alacak-borç ilişkileri içinde oldukları köylülerin üzerindeki baskıya son verilmesi olduğunu açıklamıştır.[21] Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da aşarın ilgasıyla ilgili hükümetin yanında olmuştur.[22] Hürriyetperverlik (liberalizm) vurgusu programında da yer alan fırka, aşarın ilgası kararını alkışlarla karşılamıştır.[23] Aşarın kaldırılması elbette ki halkı da heyecanlandırmış, ilga sonrası TBMM'ye çeşitli bölgelerden teşekkür telgrafları gönderilmiştir. Örneğin Gerze Belediye Reisi, Türkocağı Reisi ve eşraftan dört vatandaşın imzasıyla mecliste okunmak üzere şu sözler yazılmıştır: "Senelerden beri asıl milletimizi kasıp kavuran ve zulümkâr mültezimlerin yedi harisinde bulunan âşârın ilgası kanununu Anadolu Ajansında okuduk, sevgili Cumhuriyetimizin bir çok hizmetleri meyanında halk bunu da gözyaşları ile ve sevinçle karşıladı. Ulu Milletimizin Meclis Heyeti Muhteremesine arzı şükran eyleriz efendim."[24] Devrekani Belediye Reisi Mehdi ve Devrekani Çiftçileri Reisi namına Yunus Bey de şu sözleri

yazmıştır: "Millî zaferimize inzimam eden iktisadî zaferin en mühiminden olan âşârın ilgası ile mültezimlerin zulmünden kurtulan çiftçilerin derin şükranını arz ile muvaffakiyatınızı temenni eyleriz."[25] Bunlar gibi telgraflar halkın gözünden aşar vergisinin nasıl görüldüğünü ve şikâyetlerin özellikle vergi tahsildarlığı görevini yapan mültezimlerden kaynaklandığını gösterir; aynı zamanda verginin kaldırılmasına verilen olumlu tepkilerin ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik olumlu kanaatlerin kanıtıdırlar. Aşarın kaldırılmasının bir diğer sonucu, meydana gelen gelir boşluğunun dolaylı vergilerle doldurmaya çalışılması sonucunda, kentlerin ve pazara dönük kırsal bölgelerin vergilerinin artmasıyla tarım kesimine bir gelir aktarımı olmasıdır.[26] Aşarın kaldırılması, devletin halkçılık adına yaptığı bir devrimden ziyade köylünün çektiği zulme, hoşnutsuzlukların ve gerilimin gitgide artmasına da bağlanmaktadır ve kanunun apar topar çıkarılması durumun aciliyetiyle açıklanmaktadır.[27]

Devlet gelirleri içindeki payını Devlet Planlama Teşkilatı'nın %22, Şevket Süreyya Aydemir'in %25, Enver Ziya Karal'ın %40 olarak hesaplandığı aşar vergisinin[28] kaldırılması önemli bir gelir kaybı anlamına gelmiştir. Ekonomik hayatın büyük bir bölümünün tarıma dayandığı akılda tutulursa, zaten dar olan bütçe, aşarın kaldırılmasından sonra büsbütün daralmıştır.[29] Oluşan gelir boşluğunun üzerinde duran bazı yazarlar halkın Meclis'e gönderdiği telgraflarda gördüğümüz yaklaşımın zıddını sergilemektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, üretilen mamuller üzerinden direkt olarak ve yüksek oranda alınmasından dolayı devletin büyük oranlı geliri olan verginin kaldırılmasının –kalkınmacı ve devletçi bir perspektiften bakarak– yanlış olduğu da söylenmiştir. Zira bu kararın ardından tuz, şeker, kibrit gibi ürünlerin üzerine salınan vergilerle yeri doldurulmaya çalışılmış ama başarılı olunamamıştır. Aşarın bütçedeki yerini doldurabilecek bir vergiler demeti geliştirilip, uzun süreli uygulanamamıştır.[30] Aşarın kaldırılmasının siyasal bir başarı olduğu dile getirilse de; tarımsal üretimin vergilendirme oranının ciddi bir şekilde azalmasının, iktisadi kalkınmayı ve sanayileşmeyi hızlandırmaya yönelik temel iktisadi-sosyal stratejilere önemli bir sınırlandırma getirdiği açıklanmıştır.[31] Örneğin 1987 yılında yazılan bir makalede, aşar türü bir vergiyle toplanabilecek olan birikimin devletin iç tasarrufuna büyük katkısı olabileceği savunulmuş ve hatta dönemin dış borçlarının %88'ini karşılayabilecek kadar olabileceği iddia edilmiştir.[32] Palamut, aşarın kaldırılmasıyla ilgili şu sözleri dile getirmiştir: "Büyük mücadeleler ve kayıplar uğruna geliştirilip inşâ edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin ana hedefi sosyo-ekonomik kalkınmasının finansmanına en etkin bir mali kaynak teşkil edecek olan bir vergi, maalesef yok edilmiştir."[33]

Sanayi erbabı

Muamele vergisi yakıp kavuruyor

Fabrikatörler verginin lâğvı için hükûmete müracaata karar verdiler

İstanbul eribabı sanayii dün birlik bina - sında fevkalâde bir içtima aktettiler. Bu içtimada fabrika sahipleri, faaliyet ve inkişaflarına sekte veren cihetleri bah etmiş - ler ve bilhassa muamele vergisinin pek ağır olduğundan bahsetmişlerdir.

937 senesi başlarından itibaren alınan muamele vergisinin büyük bir yekûn tutduğu, hatta fabrika ve imalâthanelerin kapanmak tehlikesine düştüğü iddia edilmiş ve bunun tahfifi için hükûmet tarafından verilmek istenilen primlerin kuvvet ve te - sirini kaybede, ede bu senede prim verilmediği beyan edilmiştir.

Eczümle azadan biri şu sözleri söylemiş - tir:

— Fransa gibi müthiş bir harbin ağır - lıklarından yeni kurtulmuş bir millette sanayi pek kuvvetlidir. Ve en küçük bir sanat müessesesi bile bizim fabrikalarımızın çok fevkindedir. Şimdi Fransa'da ancak yüzde iki olan muamele vergisi son zamanda yüzde bire tenzil edilmiştir.

Almanya ve İtalya'da ise muamele ver - gisi tamâmen lâğvedilmiştir. Komşu Bulga - ristan'da bile muamele vergisi yoktur. Bu - de muamele vergisi mukabilinin ifade etmez. Zararımızdan bile muamele vergisi veriyoruz. bu tarzın devamı mevcudiyetimiz için bir tehlikedir.»

Neticede 926 senesinden tecil edilen mu - amele vergisi olan yüzde beş borçlarının 926 ve 929 senelerî primi olan 2 milyon lira ile mahsup edilmesinin ve kendilerine ob - ligasyon verilmesinin hükûmetten temenni edilmesine karar verilmiştir. Bundan maada bütün Türkiye fabrikalarından alı - nan muamele vergisinin ancak 3 milyon fi - ra tuttuğu ve bu 3 milyon liranın nasıl da devlet fabrikaları verdiğine göre efrada ait verginin ise ancak bir buçuk milyon lira olduğunu ve hükûmetin bu miktardan sar - fınazar etmesi kabil olduğundan muamele vergisinin lâğvı hakkında teşebbüsle bulu - nulmasına ve bu hususta hükûmete bir ih - tiyaha verilmesine ve şimdilik keyfiyetin telgrafla H. F. grubu riyasetine tebliğine ka - rar verilmiştir.

Lokantacıların senelik kongresi

İslihlâk resminin ekmek ve suya kadar teşmilinden şikâyet edildi

Lokantacıların dünkü içtimaından bir intiba

İstanbul lokantacıları dün senelik iç - timalarını Ankara caddesinde Falk Be - yin lokantasında aktetmişlerdir. Cemal Bey kongreye riyaset etmiştir.

Lokantacılar hususi istihlâk resmin - den şikâyet etmişler ve müzakerat satışı müteakip de alınması lâzım gelen bu res - min satılan ekmek ve suya kadar teşmil edilmesinin varidatlerini müşkülleştir - diğini iddia etmişlerdir.

Bundan sonra lokantacılar şiddetle garsonların aleyhinde bulunmuşlar ve bunlardan ne kendileri ve ne de müşte - rilerinin memnun kaldığını söylemişler - dir. Neticede garsonlar için bir kurs açıl - ması ve bu kursun tabiî ve rabıt altına alınması için idare heyetinin teşebbüste bulunması muvafık görülmüştür.

Bundan sonra bütçe müzakeresine ge - çilmiş bir senelik hesap raporu okun - muştur.

Kâtibi umumi ve muhasip maaşlarına ticaret müdiriyetince yapılan zam mes' - elesi uzun münakaşalı mucip olmuş ise de içtimada hazır bulunan esnaf cemi - yetleri murakıbinin müdahalesi üzerine münakaşa bertaraf edilmiştir. Neticede bu mes'elenin idare heyeti tarafından tetkikine karar verilmiş ve hesabatın tetkiki için üç kişilik bir heyet tefrik edilmiştir.

Ahşap traverser

Ankara 24 (Telefonla) — Adapazarı or - manlarından 200 bin ahşap travers hazır - lamağı taahhüt etmiş olan müteahhit bu ay nihayetine kadar traverslerin son kı - sımı da teslim edecektir.

Devlet demiryolları idaresi, bu sene ye - niden 300 bin ahşap travers imal ettirecek - tir.

Cumhuriyet, 25 Eylül 1930, s. 3.

KAZANÇ VERGİSİ VE MUAMELE VERGİSİ

Tanzimat döneminde gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin kaldırılmasından çıkan açığın kapatılması için, ilk kez yıllık kazanç üzerinden vergi alınmasını öngören bir kâr vergisi,[34] 1907'de "Temettü Nizamnamesi" ile yürürlüğe girmiş, 1914'te temettü vergisi adını almıştır. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen vergilerden biri olan temettü vergisi, bütçe gelirleri içinde %5'ten daha az bir yer alması, karışık yapısı, yani mükelleflerinin çeşitli gruplara ayrılması ve farklı tarh usulleri uygulanması nedenleriyle başarısız bir vergi olarak nitelendirilmiştir.[35] Herhangi bir değişiklik geçirmeden 1926'ya kadar yürürlükte kalmış, 14 Mart 1926 tarihli 755 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu'yla yürürlükten kaldırılmıştır. Cumhuriyet döneminde gelirlerin vergilendirilmesini başlatan kazanç vergisi, ticaret ve sanatla uğraşanların gelirini konu edinecek biçimde, aşarın kaldırılmasından doğacak boşluğun giderilmesi ve modern vergileme amaçlarını gerçekleştirmek için getirilmiştir.[36] Nitekim Kazanç Vergisi Kanunu ile

Cumhuriyet

İran'da Harekât Başlamadı

Yeni fırkanın programı

Fethi B. yeni beyanatında bilhassa Adliye işlerini tenkit ediyor

"Halktan vereceği kadar vergi istemelidir"

Fethi B. fırkasının tescilile müsaade verilmesi için Vilâyete müracaat etti, Başvekil Pş. Hz. dün Yalova'ya avdet etmiştir

Harekât başlamadı

İran toprağına girdiğimiz doğru değildir

Müşterek harekât planı Tahran'da hazırlanıyor. İleri yürüyüş pek yakındır

Gazi Hz.

Dün İsmet Pş. Hz. ile görüştüler

Piyanko keşideci bilti

30,000 liralık ikramiye

483oo numaraya çıktı

23,804 numara 10,000 lira kazandı

30000 lira kazanan

48,300

10,000 lira kazanan

23,804

Abdülhak Hamit B.

Fethi Beyi teşvik, teşci ediyor

Reisicumhur Hz. dahili siyasette bitaraftırlar

Cumhuriyet, 13 Ağustos 1930, s. 1.

ilgili, Osmanlı Devleti'nin eski gelir vergisi sisteminin tamamen ortadan kaldırılıp çağdaş gelir vergisi sisteminin temellerinin atıldığı yorumu getirilmiştir.[37] Vergi Kanunu'nun üçüncü maddesinde "Mükellefler kazançlarını beyanname ile ihbara mecburdurlar" diye belirtilir. Ek olarak 1926 yılındaki kanunla, standardizasyon için önemli bir unsur olan, beyanname verecek mükelleflerin kayıtları Türkçe tutması zorunluluğu getirilir. Ayrıca bir vergiye tabi olan bir mükellefin bütün gelirleri hesaplanıp üzerinden vergi alınmaz; ayrı ayrı şehirlerde işyerleri olan bir mükellef, işyerlerinin her biri için bulundukları şehirlerin tahakkuk idaresine beyanname verir.[38] Beyanat usulünde tarhiyatının geniş tutulmasına rağmen bu vergi de başarısız olmuş, bu usulün sadece şirketler tarafından uygulanmasına karar verilmiş ve diğer mükellefler karne ve götürü usulleriyle vergilendirilmiştir. 1934 yılında yeni Kazanç Vergisi Kanunu'na kadar da oldukça düşük bir seviyede kalmıştır.[39]

21 Mayıs 1927 tarihli ve 1039 sayılı Muamele Vergisi Kanunu yürürlüğe girmeden önce Umumi İstihlak Vergisi ve Eğlence ve İstihlak Vergisi yasalarıyla mal ve hizmet alım satımları vergilendirilmiştir. Bütçe üzerindeki kaynak sıkıntısından dolayı yalnızca gelir üzerinden alınan vergiler yeterli olamayınca, tüketim üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır.[40] Aşarın kaldırılmasından doğan boşluğun doldurulması için başvurulan bir diğer vergi olan muamele vergisi, Cumhuriyet'in beyan usulüne dayanan ikinci vergisidir. Bu verginin günümüzde alınan katma değer vergisinin başlangıcı olduğu söylenebilir. Kanunda muamele vergisine tabi olanlar, "istisnalar dışında (örneğin şeker, ip, matbaa, hayat sigortası, Türkiye'de üretilip yabancı ülkelere ihraç olunan maddeler...), kuvve-i muharrike (makine) kullanan sınai (sanayi) müesseselerin senevi (yıllık) on bin liralık ciro fevkindeki mamulatı (üretimi); ecnebi memleketlerde imal olunup Türkiye'ye ithal olunan maddeler; bilumum sigorta şirketlerinin, bankaların, bankerlerin yapmış oldukları muameleler dolayısı ile prim, komisyon, faiz, iskonto gibi her ne nam ile olursa olsun aldıkları meblağlar" olarak verilmiştir. Bu uygulamanın ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi için 1931 yılında yeni bir Muamele Vergisi Kanunu kabul edilmiştir. İstenen sonuçların elde edilememesinden ötürü 1934'te ve daha sonra 1940'ta yeni Muamele Vergisi Kanunlarını görmekteyiz. Anlaşıldığı üzere, vergiler üzerinde sık sık değişiklikler yapılmıştır. Tutarlı bir kalkınma programının olmadığı[41] ve yönetimin izlediği çizginin, bir vergiyle alamadığı kaynağı başka bir vergiyle almaya çalışmak olduğu belirtilmiştir.[42]

Beyan usulünün vergi suistimaline yatkınlığından kaynaklanan Maliye Bakanlığı'nın kazanç vergisi hakkında şu konularda şikâyetlerinin olduğu bilinmektedir: Bireysel işletmelerin şirketlere dönüştürülmesi, özellikle vergi oranı en düşük olan "eshamlı şirket" şeklinin tercih edilmesi, alım satım işlerinde araya iratlı yükümlüler koyularak kazancın önemli bir kısmının bunlara aktarılması, işletmeye ait gayrimenkullerin yüksek bedellere kiralanmış gibi gösterilmesi. Beyan usulünün beklendiği şekilde işlememesinin sebebi olarak da Maliye personelinin yeterli düzeyle yetişmemiş olması ve düzenli bir muhasebe sisteminin olmaması gösterilir.[43] Aynı sebeplerden aynı suistimalleri muamele vergisinde de görmekteyiz. Kanuna göre tutulması gereken defterleri birçok müessesenin tutmadığı, eksik de olsa tutulan defterlerin "bakkal defterine" benzediği, verilmesi gereken pulların verilmediği ve denetçilik sisteminin eksikliğinden kontrolünden önce takribi rakamların belirlenemediği bilinmektedir.[44] Aynı zamanda sanayi kesimi üzerindeki ağır etkisi sebebiyle, vergiden kaçınmak için birçok müessesenin makine kullanmayı bıraktığı da bilinmektedir.

Vergiden kaçınma ve vergi kaçırmanın, beyan usulünün yanı sıra en önemli sebebi denetleme sisteminin ve memurların bu işe yeterli olmayışıdır. Vergi denetim sistemlerinin ve muhasebeciliğin zayıflığı vergileri suiistimale açık hale getirmiş, göreceğimiz üzere bazı vatandaşlar bunu dile getirmiştir. Örneğin 1930'da İstanbul'da işleyen otomobillerden 1195 numaralı otomobilin sahibi ve şoförü Niyazi Efendi'nin kendisine bir memurun haksız vergi kestiği anısını anlattığı mektubu *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmış ve şu soru sorulmuştur: "Soruyoruz! Bir maliye memuru istediği gibi vergi tarh edebilir mi?"[45]

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI TECRÜBESİ

Halkın vergi kanunlarından ve uygulamalarından hoşnutsuzluğunu görmemizi sağlayan örneklerden biri Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesidir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın doğuşu, halkın hoşnutsuzluğu ve cumhurbaşkanının bu toplumsal muhalefeti yeni bir siyasi partiyle Meclis'e taşınması kararıyla açıklanmıştır.[46] Atatürk kendisine sadık olacak ve muhalefet görevini üzerine alacak bir parti kurma görevini Fethi Okyar'a vermiştir.[47] Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası da "ilk iş" olarak ülkenin ekonomik problemlerini gündeme taşıyan bir program yayınlamıştır.[48] Fethi Bey *Akşam* gazetesi başmuhabiri ve Sivas mebusu Necmettin Sadık Bey ile yaptığı, sohbet halinde gerçekleştirilen, hususi bir mülakatta "Hükümetin iktisadi ve mali siyaseti iyi neticeler vermemiştir" şeklinde bir açıklama yapmıştır.[49] *Cumhuriyet* gazetesi, Ağustos 1930'da kurulan yeni fırkanın programını duyururken alt başlık olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın en çok üzerine eğildiği konulardan biri olan vergi konusunu seçer: "Halktan vereceği kadar vergi istemelidir." Yazıyı takiben yayımlanan toplamda 11 madde içeren parti programının 2. maddesi şöyledir: "Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır. Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır."[50]

Parti programının gücü, toplumun şikâyetlerini siyaset sahnesine taşımasına ve büyük bölümünü ekonomik krize ve krizden çıkış yollarını aramasına bağlanmıştır.[51] Vergilerin ağırlığının yanı sıra tahsilindeki yolsuzlukları da gündeme getiren Fethi Bey, Yalova'da görüştüğü gazete muhabirine vergilerin ağır olduğunda çoğu insanların vergiden kaçınma yoluna gittiğini de açıklamıştır.[52]

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın muhalefeti, anlaşıldığı üzere ekonomi

Gerze Belediye Reisi, Türkocağı Reisi ve eşraftan dört vatandaşın imzasıyla mecliste okunmak üzere şu sözler yazılmıştır: "Senelerden beri asıl milletimizi kasıp kavuran ve zulümkâr mültezimlerin yedi harisinde bulunan âşârın ilgası kanununu Anadolu Ajansında okuduk. Sevgili Cumhuriyetimizin bir çok hizmetleri meyanında halk bunu da gözyaşları ile ve sevinçle karşıladı. Ulu Milletimizin Meclis Heyet-i Muhteremesine arz-ı şükran eyleriz efendim."

Cumhuriyet
Şehir Meclisi intihabatı hararetli olacak!
Yeni fırkada dünkü faaliyet
Felhi Beyin beyanatı
Serbest İnsanlar Ölkesinde..,
Şehir meclisi İntihabat mücadelesi hararetli olacak!
Doğru söze ne denir?
Sevinç ...
Halkı Şinasi Pş. nın beyanatı
Malkuble Hf.
S.Fırkada ilk kadın azanın beyanatı
İki tarafa yalpa vuranlar!

Cumhuriyet, 24 Ağustos 1930, s. 1.

üzerine kuruludur ve vergiler mevzuuna büyük önem verilmiştir. Fethi Okyar bir beyanında Türkiye'yi tarihin seyrine uyduran Atatürk'ün inkılabına saygılarını sunduktan sonra iddiasını şöyle açıklar: "Mevki-i iktidarda bulunan hükümetin malî ve iktisadî sahada takip ettiği yanlış siyaset, bugünkü sıkıntılı vaziyeti ihdas etmiştir." Vergiler meselesinin üzerinde duran Fethi Bey açıkça "Vergi sistemi berbattır. Hükümet halkı hiç düşünmüyor" der.[53] *Yarın* gazetesine verdiği bir mülakatta da vergiler konusuna eğilmiş ve konuşmasının sonunda şu soruyu sorar: "İnsanları hapse atarak vergi toplamak marifet midir?"[54]

Kemalist rejimin destekçisi olan Yunus Nadi, verginin Türk milleti için önemini vurguladığı "İktisadi Buhran" başlıklı yazısında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı vergiler hakkındaki politikalarından dolayı eleştirir. Millet olmak fikrine vurgu yapan yazar, savaş yıllarını da hatırlatarak Türkiye'nin gelişimini sergiler. İnsanın bir birey olarak değil, millet ve devlet olarak var olduğunu belirterek, Yunan işgalini ve İstiklal Savaşı'nı dramatik bir dille hatırlatır ve birlik olmak gerekliliğini "Türk milleti kadar hiçbir millet bilmese gerek" diye belirtir. Nadi, Serbest Fırka'ya gönderme yaparak "Vergileri kaldıracağız, ortalık gül ve gülistan olacak! Diyen madrabazlara kulak asmasınlar... Çünkü vergi bağlarının kaldırılması, devlet mefhumunun silinip süpürülmesi demektir" diye okurlarını uyarır.[55] Yazıda bir yandan vergilerin ağırlığı Cumhuriyet'in kuruluş ve modernizasyon süreciyle meşrulaştırılırken bir yandan da açıkça vergiler hakkında muhalefet eden Serbest Cumhuriyet Fırkası'na inanılmaması gerektiği tembih edilmiştir Ama halkın yoğun desteği Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın doğru bir muhalefet sürdürdüğünü ve halkın sıkıntı sebeplerini meydana çıkardığını düşündürmektedir. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir haberde Serbest Fırka'nın programının tüccar ve esnaf üzerinde etkili olduğunun altı çizilmiştir. Gazetenin muhabirine konuşan Lokantacılar Cemiyeti idare heyetinden Cemal Bey, yeni fırkanın programından kendilerini ilgilendiren özellikler sorulduğunda ilk önce vergilerle ilgili maddenin üzerinde durur; İsmet Paşa'nın vergilerin azami sınıra ulaştığını belirttiği demeci-ni eleştirerek, ticaretle uğraşanlara göre hadd-i azamiyi geçtiğini söyler. İstanbul'daki lokantaların dörtte birinin ödenemeyen vergiler yüzünden kapandığını açıklayan Cemal Bey durumu fark ettiği için kurulan yeni fırkaya teşekkür eder. Ayrıca kazanç vergisinin hileye çok müsait olduğunu ekler ve hükümetin gerçek gelirlerin ancak üçte ikisini toplayabildiğini iddia eder; yeni fırkanın vergiler hakkındaki programına tüccar ve esnafın taraftar olduğunu belirtir.[56] Yapılan bu muhalefetle halktan hızlı ve yoğun bir şekilde destek alan parti, zaten bu sebepten fırkanın liderlerinin kararıyla, kuruluşundan dokuz ay sonra, Kasım 1930'da kapanmıştır.

Cumhuriyet,
16 Kasım 1930,
s. 3.

Vergiler hakkında anket

Marangozlar fabrika işletemiyecek halde..

İki defa muamele vergisi · 60 kuruşluk içki bugün ancak 300 e satılabiliyor

Anketimize cevap verenlerden intibalar:
(1) Marangozlar Cemiyeti Katibi umumisi,
(2) Mahallebici Kadri ve Raşit ustalar, (3) Tokatlı lokantası sahibi Aram Efendi,
(4) Lâkerdacı Teğnos Efendi.

"VERGİLER HAKKINDA ANKET"

Cumhuriyet gazetesinde "Vergiler Hakkında Anket" devam ederken yayımlanan bir başka yazısında Yunus Nadi, şu sözleriyle yeni Türkiye Cumhuriyeti için verginin ne kadar önemli olduğunun altını çizer:

"Cumhuriyet devleti, milletin devletidir. Halkın devleti olan bu idare sisteminde millî ihtiyaçları karşılayacak olan da milletin kendisinden başkası değildir ve olamaz... Hulâsa neresinden bakılırsa bakılsın kabul etmek lazımdır ki Cumhuriyet devrinde her devre nispetle mükelleflerin biraz daha fazla vergi vermeleri zaruridir. Bu hakikatin bütün milletçe böyle bilinmesi gerektir. Ona göre millî faaliyet arttırılacak, herkes çok çalışacak ve çok kazanmağa bakacaktır."

Vatandaşları vergilerin ağırlığına rağmen isteklendirmeye çalışan Nadi, vergi mükellefi olan vatandaşlara gazeteye şikâyetlerini yazmaları

konusunda çağrıda bulunur ve eksikliklerin ortaya çıkması için yazılan bu şikâyetlerin aynı zamanda millete hizmet olduğunu söyleyerek halkı motive eder.[57]

Halkın vergiler hakkındaki düşüncelerine gelecek olursak, 13 Kasım'da *Cumhuriyet* gazetesinden bir muhabir ticaret erbabını yerinde ziyaret ederek vergilerin şekli ve tahsili hakkında neler düşündüklerini sorar. Lokantacı Mehmet Efendi, otomobil sahibi Refik Efendi, tabelacı Cemil Efendi gibileri verginin fazlalığından şikâyet eder; örneğin Cemil Efendi, memleketteki işsizlik ve buhranı hatırlattıktan sonra, dükkân kirasının yüzde yirmi beşi olarak hesaplanıp alınan kazanç vergisinin ağırlığından şikâyet edip, daha ucuz dükkâna geçerek vergi yükünü hafifletebileceğini ama o zaman da müşterisinin azalacağını dile getirir. Bunlardan daha önemli olan noktalar ise verginin tahsilatıyla ilgili şikâyetlerde göze çarpar. Fabrika sahibi Hayri Bey vergilerin fazlalığından şikâyet eder, muamele vergisinin yerli ithalatçının rekabetini engellendiğini söyler ve bunların yanı sıra verginin toplanmasıyla ilgili "Bizim işimizden anlayan bir ticaret heyeti gelmeli, benim vaziyetimi tetkik etmeli, şu kadar vergiyi şu kadar zamanda vereceksin demeli, ben itirazımı onlara serdetmeliyim" diye belirtir. Çalışanların işlerini bilmediklerini ve iletişim kuramadıklarını söyler; bunlara ek olarak, kanunda 18 yaş altından kazanç vergisi alınmayacağının belirtildiğini, ama defterdarlığın ameledir diyerek onlardan da vergi aldığını, amaçları gençleri işe alarak sahneye alıştırmak olan işverenlere rağmen kazanç vergisi fazla gelince gençlerin şevkinin kırıldığını, işi öğrenmediklerini söyler. Bu da akla, kanuna uygun davranılsaydı vergiden kaçınmanın bir yolu olarak 18 yaş altı işçi çalıştırılabileceğini getirir. Perükâr (berber) Süleyman ve Adem biraderler "En ziyade şikâyet ettiğimiz şey memurun gelip bize çıkardığı müşkülattır" der ve bütün müşterilerini, bütün ticaretlerini deftere yazmadıkları zaman yalancılıkla itham edildiklerinden dem vururlar. Kazandıklarına oranla vergiyi vermeye hazır olmalarına rağmen kanaatin memurun iki dudağının arasında olmasından dolayı defter usulünden şikâyet ederler. Bakkal Lefter Efendi de berberler gibi defter usulünden şikâyet eder ve açıklar: "Verginin bu işte ehil olan esnaf tarafından takdir edilmesi lâzımdır. Halbuki vergiyi bundan anlamayan kimseler takdir ediyor ve dükkânın büyüklüğüne ve yahut göze çarpan eşyaya bakıyor. Bazı dükkânlar vardır, ufaktır, fakat daha çok iş yaparlar veya başka yerlerde depoları da vardır."[58]

13 Kasım'da muhabirin yaptığı anketten sonra gazetede Yunus Nadi'nin 12 Kasım'da yaptığı çağrıyla "Vergiler Hakkında Anket" kısmı başlar. Ankete katılanlardan hangi vergilerin ağır olduğu ve cibayet (verginin tahsili) tarzından şikâyet ettikleri vergilerin hangileri olduğu sorulmuş ve kısa mektup şeklinde cevaplar beklenmiştir. Bu çalışmada modernleşme sürecinde vergilerle alakalı değişikliklerin uygulanıp uygulanamadığını gözlemleyebilmek için özellikle vergiden kaçınılıp kaçınılmadığı, yani verginin tahsili üzerinde durulmaktadır.

Kunduracı Mustafa Hakkı kazanç vergisinin sureti tarhının (vergi koyma) yanlış olduğunu söylemiş ve bunu şöyle açıklamıştır: "Dükkân kirası üzerinden kazanç vergisi tarh etmek doğru değildir. Meselâ bir mevkide yekdiğerine muttasıl üç esnaf var. Dükkân icarları birbirinin aynı. Fakat biri üç bin liralık bir bakkal, diğeri iki bin liralık bir kırtasiyeci, diğer biri de yüz elli liralık bir berberdir. Şimdi rica ederim, sermaye ve işleri bu kadar mütehalif olan bu esnaf aynı vergiye tabi tutulur mu? Ne hacet, biz on beş liralık sermayesi olan bir kömürcüden yirmi beş lira kazanç vergisi istendiğini biliyoruz. Kazanç vergisi bir esnafın sermayesi ve ayda yaptığı ciro miktarı nazarı dikkate alınarak tarh edilmeli ve bu vergiler dört taksitte tahsil edilmelidir."[59]

Halkın vergi kanunlarından ve uygulamalarından hoşnutsuzluğunu görmemizi sağlayan örneklerden biri Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesidir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın doğuşu, halkın hoşnutsuzluğu ve cumhurbaşkanının bu toplumsal muhalefeti yeni bir siyasi partiyle Meclis'e taşınması kararıyla açıklanmıştır.

Verginin kira üzerinden alınmasını şikâyet eden başka bir vatandaş ta şu örneği vermiştir: "Misali Mahmutpaşa yokuşu herkesin malûmudur. Bunların iradı gayrisafileri de, bedeli icarları da aşağı yukarı bir demektir; fakat bu dükkânlarda yapılan muamelenin nevi ve yekûnu itibariyle çok azametli farklar vardır. Arşaloz Efendi manifaturacıdır. 20,000 lira sermayesi vardır. Yevmiye satış 200 liradır. Cemil Efendi çörekçi, 2000 lira sermayesi var, yevmiye 20 lira alır. Arşaloz Efendi ile Cemil Efendinin vergilerinin miktarı aynıdır."[60]

Galata Rıhtım Caddesi'nden Sabih isimli vatandaş verginin tahsilinin tek seferde yapılmasını eleştirir ve esnafın vergiyi iki-üç taksitte vermesi gerektiğini söyler. Ayrıca esnafın hacizden çok korktuğunu dile getirip şöyle bir öneride bulunur: "Acaba her küçük esnafın dükkânına kazanç için bir kutu asılsa da esnaf kazançlarını oraya atsalar ve sonra maliye memurları gelip alsalar olmaz mı? Bu suretle verginin ağırlığı zail olur gibi geliyor." Bu şikâyetlere ek olarak dikkat çeken bir başka mevzu da sektör katılımı talebidir. Kendisini "Çiçek pazarından Mehmet" diye tanıtan bir vatandaş, eskiden esnafın temettü vergilerini kethüdalara (kâhya) tahsil ettirildiğini hatırlatıp, şimdi her esnafın bir cemiyeti olmasından dolayı

Maliye'nin kazanç vergisinin tahsilini bu cemiyetlere bırakmasını önerir; böylece cemiyetler esnaftan hangisinin toptan hangisinin taksitle vergiyi vereceğini bildiğinden tahsilatı kolaylıkla yapabilecektir.[61] Şehremeni'den esnaf M. Kenan da defter tutmanın esnafa çok zor geldiğini düşünmektedir ve "Bilmiyen tahakkuk memurları değil ancak gene esnaftan müteşekkil cemiyetler bilirler" diyerek, cemiyetlerle işbirliğiyle vergi tahsilin yapılması gerektiğini söylemiştir.[62] Ayrıca kunduracı Mustafa Hakkı gibi dükkân kirası üzerinden kazanç vergisinin belirlenmesinin yanlış olduğunu, bu tespitin sermaye incelemesi üzerinden yapılması gerektiğini şu sözlerle açıklamıştır: "Maliye tahsil şubeleri tahakkuk memurları cemiyetlerden alacakları birer memur ile esnafı dolaşacak ve sermayeyi tayin eyliyecek olurlarsa ondan sonra konulacak vergiye hiç kimsenin bir diyeceği kalmaz."[63]

Tam da ulaşmak istenen bir noktayı bilinçsiz de olsa Kemahlı A. dile getirir. Vergi meselesinin sadece İstanbul halkına sorulmaması, Anadolu çiftçilerinin halinin yakından tetkik edilmesi ve hangi vergilerin köylüye ağır geldiğinin onlara sorulması gerektiğini söyleyen Kemahlı A., yine bu çalışmada özellikle dikkat edilen bir husus olan tahsilatın nasıl icra edildiğinin sorulması üzerinde durur. Vergi tahsildarlarının zalimliğinden söz ederek, Anadolu'da bir köy tahsildarının bir kaymakam, bir şube reisi kadar salahiyeti olduğunu açıkladıktan sonra, köy tahsildarının vergisini bir taksitte veremeyen köylüye cefa ettiğini ve hatta altındaki yatağını derhal müzayede çıkarttığını söyler ve sorar: "Bu doğru bir hareket midir?"[64]

Doğu'daki şikâyetleri de Diyarbakır muhabirinin yüz yüze yaptığı anketten bir ölçüde öğrenebiliyoruz. Çogünlüğun kiranın ağırlığı hakkında şikâyetlerinin yanı sıra verginin tarhı ve tahsilatı hakkında da şikâyetler bulunmaktadır. Yukarıdaki örnekler gibi, verginin dükkân kirası üzerinden alınması ve yeterince taksitlendirilmemesi eleştirilmiştir. Esnaftan Himmet Efendi kazanç vergisi tarhının yanlış olduğunu, dükkânının kirası 120 lira olmasına rağmen kendisinden 66 lira kazanç vergisi talep edildiğini söyleyip, kazanç vergisinin iki değil dört taksitle toplanması gerektiğini düşündüğünü belirtmiştir. Şikâyetlerin vergi tahsildarları konusunda yoğunlaştığı da görülmektedir. Tüccar Ziya B. verginin tarhı sisteminin değişmesi gerektiğini ve mağduriyetlerinin sebebi olarak verginin tahsilatını yapan memurları gördüğünü söylemiştir. Niyazi Efendi ise vergilerin hepsinin farklı tahsildarlar tarafından toplandığından dem vurmakta ve "Tahsildarların biri gidip diğeri geliyor. Tahsildarlara meram anlatmaktan işlerimiz yüzüstü kalıyor" demektedir.[65] Samsun'da Kavalalı Ahmet Muhtar, milletin belini bükenin vergilerin fazlalığı değil yanlış tahakkuku olduğunu dile getirir ve bugünkü vaziyetten kurtulmak ve vergiyi mükellefin iktiranına göre tarh etmek isteniyorsa tahakkuk dairesine Avrupalı memurlar getirmek önerisini getirerek tahsil memurlarından şikâyetini belirtir. Ahmet Muhtar gibi Ali Saim isimli vatandaş da yine yabancı ülkelerinden örnek göstererek, kazanç vergisinin tetkik ve tarhına öneriler getirmiştir. Ali Saim Bey ayrıca, Amerika'da mükellefin, sahip olduğu her çocuk için kazancından beşer bin dolar terk olunduktan sonra vergiye tabi tutulduğunun, İngiltere'de de kazanç vergisinin 135 İngiliz Lirası'ndan başladığının ve çocuklar için kırkar lira ayrıldığının altını çizmektedir.[66]

Marangozlar Cemiyeti kâtib-i umumisi Fuat Bey, muamele vergisinden şikâyet ederken vergiden kaçınmanın yollarından birini göstermektedir. "Bugün yaptığınız şeylerden ancak yüzde 15 kazanabiliyoruz. Bunun yüzde altısını muamele vergisine, yüzde dokuzunu da diğer vergilere veriyoruz. Bize de makineleri söküp

Cumhuriyet
CUMA 30 TEŞRİNİSANİ 1931
Cumhuriyet
Maaşlardan Alınacak Vergi Tesbit Edildi
İstiklal Mahkemesi İstiyoruz!..
Kaçakçılığın lağvası için başka çıkar yol yoktur
Fırka Grupunda üç gündür devam eden müzakerat dün nihayet buldu
Bütün hatipler almacak verginin ve diğer tedbirlerin isabetini teslim ettiler, başka çare yoktur, dediler
Yeni verginin mükellefleri ve nisbeti
64 fıçı altın
Dün akşam teslim alındı
Sigorta mes'elesinden çıkan ihtilâf mumeleyi geciktirdi
Gümrükte büyük faaliyet
Büro dün işe başladı ve akşama kadar binlerce beyanname tescil edildi
En küçük bir suistimale dahi meydan verilmemesi için ciddî tedbirler ittihaz edildi
Kanunusani Listesi
30 kânunuevvelde Bin edilecek
30 günde arasında bir sekiz: 16
Bürhan Cahit Beyin en heyecanlı dakikası..
«Paris'te tayyare ile 600 metreden düştüğüm an en büyük heyecanı hissettim»
M. Venizelosun bir nutku
İtalyan'lar (12) adamın (9) unu Yunanistan'a mı veriyorlar?..
Vekillerden
İstifa eden yok!
Dün çıkan şayialar tekzip ediliyor
ANADOLU
TRAKYA
MAKEDONYA
EGE

Cumhuriyet, 20 Kasım 1931, s. 1.

atmak kalıyor" diyen Fuat Bey, makineyle çalışanlardan vergi alındığı halde iptidai halde çalışanlardan vergi alınmadığı için, makineyle çalışan fabrikaların günden güne kapanarak iptidai tarzda çalışmaya döndüğünü belirtmiştir.[67] Fabrikacı Hüseyin de bu verginin fabrikaların ve rekabetin en büyük engeli olduğunu dile getirmiş, fabrikaların vergiden kaçmak için el tezgâhlarına döndüğünü söylemiş ve "Bundan dolayıdır ki birçok fabrikalarımız zararına çalışıyorlar. İşi azaltıyorlar" demiştir. Kumkapı'dan Fikri de kazanç vergisinin tahakkuku tarzının suiistimallere meydan verdiğini, tacirlerin çoğunun hükümete doğru defter vermediğini ve bunun da devletin zararına olduğunu belirtmiştir.[68] Vergiden yanlış defter göstererek kaçıldığı yine *Cumhuriyet* gazetesinde şu sözlerle dile getirilmiştir: "Beyanname vererek defterlerinin üzerinde tahkikat tetkikat yapılmakta olan tacirlerden çoğu hükümete doğru defter vermiyorlar." Aynı yazıda, beyanname usulünün tatbikinin mümkün olmadığı ve hatta tüccarı suiistimale sevk ettiği belirtilmiştir.[69] Tüccar Ertuğrul da vergi beyannamesinin tetkikinin çoğu zaman rütbesi noksan küçük memurların elinde olduğunu ve devlet hazinesinin zararına sebep olacak kadar yolsuzluklar yapılabileceğini söyleyerek, vergi denetimi sisteminin eksikliklerini vurgulamıştır.[70] Tekrar kazanç vergisinin kontrolü sırasında defterlere bakılmasını eleştiren fırıncı Mehmet Enver "Hangi müessese mağazasına naklettirdiği eşyanın hamaliyesini verir de o hamaldan makbuz alır!" diye sorar ve ekler: "Bunun tatbiki mümkün değildir. Bu yollar tüccarı bizzarure suiistimale sevk eder bin netice hazine mutazarrır olur."[71] Konyalı muhasebeci M. Cemil ise hükümete bilanço vererek, kazanç vergisini kendi tahakkuk ettiren müesseselerin kâr hesabının ancak senelik yapıldığını belirtip "Bu kıymet üzerinde yapılacak her hangi bir hata veya tahrif (aslını bozma) ile o senei hesabiye zarfında hasıl olmuş olan temettüü hakikaten çok az göstermek işten bile değildir" demiş ve vergi memurlarının ne kadar ince tetkik ederlerse etsinler senelik masraf üzerinden bunları fark etmeyeceğini belirtmiştir.[72] Vergiden kaçınmanın başka bir yolunu da muhtarların yetkilerinin fazla oluşunu şikâyet ettiği mektubunda bir vatandaş hatırlatmıştır. Muhtarların vergi borçlarının üzerini bir çırpıda karalayabildiğini, borcu olan bir insanın borcunu "müsait" olduğunda ödeyeceğini yazdıklarını dile getiren şikâyet sahibi, "Bu müsait zamanı Tanrı bile bilmez" demiştir.[73]

Aynı senede gazetede yayınlanan bazı haber ve yazılarda da vergiden kaçınmanın azımsanamayacak bir yoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Örneğin Kazım Nami yalanın çok yayılmış bir gerçeklik olduğunu açıklar: "Herkes bilir ki hemen bütün işler yalanla dönüyor! Sabahın sütçüsünden akşamın yoğurtçusuna kadar satıcılar, esnaf, tüccar, memur yalan söylüyor. Kazanç vergisini doğru kaydettiren kaç kişi var acaba? Yalan, hani doktorların endemik dedikleri şu hastalık gibi olmuş, adeta beledileşmiştir. Sanırsınız ki yalan olmasa, yaşamak ta mümkün olmayacak."[74]

Sirkeci'de gazete satan müvezzi Yaşar Efendi ise açık açık gazetecilerin ağzından "Bir iki defa sıkıştırdılar bizi. Fakat vergi vermiyoruz. Ne vereceğiz? Gazeteler kâr bırakmıyorlar" der. Bu beyan sokakta para kazanan insanların vergiden kaçınmada daha inatçı olduğunu göstermektedir.[75] Bazı tütüncülerin vergiden kaçınmak için dükkânlarında başka şeyler satsalar da vergi muafiyetinden yararlanarak sadece tütün satıyorlarmış gibi gösterdiklerini biliyoruz.[76] Başka bir yazıda "Kazanç vergisi hileye çok müsaittir. Bu yüzden hükûmet hakiki varidatının ancak üçte ikisini toplayabiliyor" diye yazılmıştır.[77] Çıkan başka bir haberde, vergilerin tarhının memleketin iktisadi vaziyetini göstermesi sebebiyle çok önemli olduğu belirtildikten sonra, sık sık büyük müesseselerin vergiden kaçınmak için küçük dükkânlara geçtiği ve hatta birçok büyük müessesenin vergiden vermekten kaçtığı, zaten bunların hesabıyla ilgilenmesi gereken mütehassısların mevcut olmadığı, müesseselerin de kazançlarını doğru göstermeyerek kolayca vergiden kaçabilecekleri yazılmıştır.[78] Bu haberle bir kere daha vergi kaçırmanın genel yollarından biri olan yanlış beyanın yanı sıra yukarıda açıklandığı üzere denetçilerin eksikliği de görülmektedir.

1931 yılında Yunus Nadi'nin kaleme aldığı bir yazı, vergi kaçakçılığının boyutlarını ve devletin bu konudaki etkisizliğini göz önüne sermektedir. Nadi, kaçakçılığın özellikle dönemin koşulları göz önüne alındığında son derece zararlı bir şey olduğunu açıklamak adına "Malî ve iktisadî darlıklarımıza çare bulmak için kılı kırk yararcasına her çareye başvurduğumuz şu sıralarda kaçakçılık denilen afeti bütün vahamet ve fecaat ile hatırlamamak mümkün olmaz. Kaçakçılık

Vergiler meselesinin üzerinde duran Fethi (Okyar) Bey açıkça "Vergi sistemi berbattır. Hükümet halkı hiç düşünmüyor" der. Yarın gazetesine verdiği bir mülakatta da vergiler konusuna eğilir ve konuşmasının sonunda şu soruyu sorar: "İnsanları hapse atarak vergi toplamak marifet midir?"

YENİNCİ FENNİ — N° 7252

PAZARTESİ 24 TEŞRİNİSANİ 1930

YUNUS NADİ

ABONE ŞERAİTİ

Cumhuriyet

Eski Paşalar Tekrar Sahnede

Söyleyiniz: Hangi vergiler Ve niçin ağırdır?

Reisicumhur Hazreteri Samsun'da...

Dün Dahiliye Vekilile beraber şehir dahilinde bir gezinti yaptılar

Gazi Hz. Samsun'a giden C.H.F. teşkilât heyetini kabul buyurarak bir müddet kendilerile görüştüler

"Terakkiperver„ rüesası

Ayrı ayrı siyasete avdet edebilecekler

Fırkanın ihya edilemiyeceği, münferiden meb'us olabilecek eri bildirildi

Yunan donanması

İki zırhlı ile bazı gemiler fesheali yor

Yalanlar!

"Hür Gazete„ nin haberi asılsızdır

Türkiye Ses Kraliçesi

Şimdiye kadar müsabakaya 13 hanım iştirake talip oldu

Güzellik Müsabakası

Türk güzelliğini Avrupa ve Amerika'da temsil eimek milli bir vazifedir

Cumhuriyet, 24 Kasım 1930, s. 1.

devlet hazinesini kemiren bir yara ve milletin servetini çalan bir haydutluktur" der ve kaçakçıların memlekete fenalıklarının en büyüğünü yaptığını yazdıktan sonra, hazineye gidecek paraya engel olarak bütçe açıklığına sebebiyet verdiklerini, böylece ya devlet hizmetlerinin eksik kaldığını ya da devletin borçlu kaldığını dile getirir. Kaçakçılığı –haydutluk demesi gibi– cinayet olarak tasavvur eder, "Hıyanet kelimesi bile kâfi bir tabir gibi görünmüyor" der ve sorar: "Döne dolaşa hep milletin başında belâ olmak neticesine varan bu musibet kaçakçılığı kökünden kesip atmak için daha neyi bekleyeceğiz ve ne zamana kadar?" Ardından "Biz kaçakçılığı Türkiye'de kökünden çıkarıp kurutacak kadar kat'i ve amansız bir hareket istiyoruz" diye ekler ve bu zamana kadarki usullerle bu meseleyle başa çıkılamayacağını açık bir şekilde ifade eder. Kaçağın yalnız dağda değil devlet dairelerinde de olduğunu belirten Nadi, kaçakçılık hesabında kendilerine düşman olarak gördüklerini listeler: "1: Kaçakçılık yapan eşhas. 2: Kaçakçıların yardakçıları ve yardımcıları 3: Bilerek kaçak mal kullanan eşhas. 4: Bilerek ve bilmeyerek, hele bilerek kaçağa göz yuman memurlar, hele bunlar, hele bunlar. 5: Kaçakçılığı takip ve tenkilde ihmal ve terahi (çekince) gösteren vazifedarlar."

Yetkilerini suiistimal eden memurlara yapılan özel vurguya ek olarak yazar, devletin malını çalan ve çaldıran herkesin gönderilmesi için İstiklal Mahkemelerinin uygun olduğunu savunur.[79] Önceki yazılarında halkı vergi vermeye teşvik etmesine, Kemalist rejimin bu konudaki icraatlarını gerekçelendirmesine ve hatta Serbest Fırka'nın muhalefetini eleştirmesine rağmen Nadi'nin, kaçakçılığın devlet içinde dahi olmasını eleştirmesi dikkate değer bir vurgudur ve durumun boyutlarını gözler önüne sermektedir.

SONUÇ

Savaş yıllarından yeni çıkan, ciddi bir borç yükü içerisinde olan yeni devlet, kuruluş ve modernizasyon süreci için ihtiyacı olan mali desteği sağlamalı, ayrıca bu süreci sağlamlaştıracak ve Osmanlı'dan kopuşu sağlayacak modern kurumlara sahip olmalıydı. Türkiye Cumhuriyeti'nde modernite yolunda atılan adımlardan ekonomik alanda belki de en önemlileri vergi düzenlemeleridir. Kurulan yeni sistemin ilk simgesi, hemen aşar vergisinin kaldırılmasıdır ve sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonominin hukuk zemini hızla değiştirilmiştir.[80] Osmanlı'dan kalmış olan, Boratav'ın yarın feodal bir ortaçağ vergisi olarak tasvir ettiği aşar vergisinin kaldırılmasıyla, imparatorluğun vergi toplama sistemi olan iltizamdan da kopuş sağlanmıştır[81] Ama bütçede önemli bir yeri olan aşar vergisinin kaldırılmasıyla oluşan boşluğu gidermek için getirilen kısa süreli, olağanüstü vergilerden ziyade kazanç vergisi ve muamele vergisi önemlidir. Belirtildiği üzere bu çalışmanın amacı sadece yapılan değişiklikleri incelemek değil, bu değişikliklerin halka nasıl yansıdığına, başarılı olup olmadığına, yani verginin düzgünce toplanıp toplanamadığına bakmaktır. Kazanç vergisinin yapısı, tekniği ve uygulaması bakımından vergi kaçırmaya son derece elverişli olduğu bilinmektedir.[82] İkisinin de beyan usulüne dayanmasından dolayı muamele vergisi için de aynı sonucun geçerli olduğu görülmektedir.

Beyan usulü ile beraber, vergi denetim sistemlerinin ve muhasebeciliğin zayıflığı, vergilerin doğru toplanamamasına neden olmuş ve hatta vatandaşlardan suiistimale teşvik ettiği gerekçesiyle eleştiri almıştır. Muhalefetin ana başlıklarından biri olarak halkın vergilerin çokluğu ve toplanış biçimleri hakkındaki şikâyetlerini seçen Serbest Cumhuriyet Fırkası'na bakmak bizlere hoşnutsuzluğun boyutlarını göstermektedir. Fırkanın lideri Fethi Bey vergiler konusuna çok önem vermiş ve bu konuda açıklamalar yapmış, hükümetin ekonomik po-

litikalarını eleştirmiştir. Ekonomiye ağırlık verilen bir programla Türkiye siyasi hayatına katılan bu yeni fırka ekonomik krizin de etkisiyle iyice ağır gelen vergilere duyulan memnuniyetsizlikle bağlantılı olarak hızlı ve yoğun bir destek görmüştür. Kemalist hükümetin bütün karşıtları ve ekonomik sıkıntı çeken halk, kurulan yeni fırkayı hemen benimsemiştir. Ama Atatürk'e sadık kalmak koşuluyla açılan fırka, verilen bu yoğun destek, İzmir olaylarının yaşanması ve iktidar olma ihtimali sonucunda, kurulduktan dokuz ay sonra kapatılmıştır.

1930 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan yazılara, haberlere ve "Vergiler Hakkında Anket"e baktığımızda da halkın şikâyetlerinin vergi yükünün ağırlığından ziyade memurlarla ilişkili olduğunu görmekteyiz. Verginin tarhına dair şikâyetler ve öneriler —örneğin verginin dükkân kirası üzerinden alınması, tahsilinin taksitlenmemesi, sektör katılımı talebi— vergi sisteminin eksikliklerini gösterirken, vergi memurlarının zalimliği ve hataları üzerine yoğunlaşan şikâyetler tahsil memurlarının bu konuda yeterli olmadığını kanıtlar. Ağırlaşan ekonomik koşullardan ve vergilerden hoşnutsuz olan halk şikâyetlerini dile getirmiş ve vergiden kaçınma yollarını keşfetmiştir. 1930 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan anket, haber ve yazılar incelendiğinde, vergi sisteminin zayıflıklarından kaynaklanan, eksik defter doldurma, yanlış beyanat verme ya da vergi istisnalarını suiistimal etme gibi vergi kaçırma yolları ve bunların boyutları görülmektedir. Ayrıca vergiden kaçınmak için, muamele vergisinden sonra birçok fabrikanın makine ve motor kullanımını iptal edip üretime insan gücüyle devam ettiği bilinmektedir.[83] 1931 yılında yeni bir muamele vergisi kanunu çıkarılmasının başlıca sebeplerinden biri olarak sanayicilerin vergiden kaçınmak için makinelerini devre dışı bırakması gösterilmiştir.[84] 1930'daki düzenlemeler de yeterli görülmediğinden önce 1934 yılında, sonra 1940'ta yeni birer muamele vergisi kanunu çıkarılmıştır.

YASEMİN ÖZKUT
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ DOKTORA PROGRAMI

DİPNOTLAR

1 İlter Turan, "Turkey's Difficult Journey to Democracy", *The Political Legacy: Antecedents of Democratization* (Londra: Oxford University Press, 2015), s. 54.
2 James C. Scott, *Seeing Like A State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven: Yale University Press, 1998), s. 4-5.
3 Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı, Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (İstanbul: İsanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 28
4 Korkut Boratav, *Türkiye'de İktisat Tarihi 1908-2002* (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), s. 13.
5 Macit Kenanoğlu, "Vergi", İslam Ansiklopedisi, c. 43, 2013, s. 52-58.
6 Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, c. 1 (1929-1932) (Ankara: Hiperlink, 1988), s. 164.
7 Joel Migdal, "Finding the Meeting Grouund of Fact and Fiction", ed. S. Bozdoğan ve K. Kasaba, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* (Washington: University of Washington Press, 1997), s. 252.
8 Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 177.
9 Fatih Sarıoğlu, "Türkiye'de Sermaye Birikimi Oluşturma Çabaları ve Vergi Sisteminin Rolü: Dönemsel Bir Analiz (1923-1939)" *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6/2, (2004): 222
10 Nevin Coşar, "Osmanlı'dan Günümüze Kamu Maliyesi Üzerine Değerlendirmeler", ed. N. Coşar ve M. Bildirici, *Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2010), s. 169.
11 Kenanoğlu, agm, s. 56.
12 Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010), s. 58.
13 Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Büyük Devletler ve Türkiye* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 291.
14 Uçar Demirkan, *Cumhuriyet'in İlk Elli Yılında Vergisel Yapımız: Çıkış Noktası, Gelişmesi, Yeni Eğilimler* (Ankara: Güneş Matbaacılık TAŞ, 1973), s. 12.
15 Coşar, agm, s. 178.
16 İlham Küsmenoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Vergi Tarihi 2: Osmanlı Devleti'nden 1980'e* (Ankara: Oluş Yayıncılık, 2010), s. 102.
17 Gökçeöp Okçuoğlu ve İzzettin Önder, "Ağnam Kaldırılması", İktisat Fakültesi Mecmuası, 46/1-4 (1986): 466.
18 Nadir Özbek, "Köylü Aşırı Yükümden Kurtulsun", *Cumhuriyetin 27 Yılı*, c. 1 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), s. 46.
19 Ahmet Tabakoğlu, "Öşür (Osmanlılar)", İslam Ansiklopedisi, c. 34, 2007, s. 104.
20 Sadık Sarısaman, "Mahkeme Kayıtlarına Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İnkılap Problemi: Afyonkarahisar Örneği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2004), s. 112.
21 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (Ankara: Yurt Yayınevi, 1986), s. 319-320.
22 Resul Babaoğlu, "Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Sürecі", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 11/22 (2012): 91.
23 Cemalettin Taşkıran, "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1939)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 4/14 (1994): 258.
24 Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2. *Dönem Tutanak Dergisi*, c. 14, Cilt, 62. Birleşim, s. 240.
25 Ayrı yerde.
26 Boratav, *age*, s. 54-55.
27 Özbek, agm, s. 46.
28 Akt. Yüksel Ülkcn, "Atatürk Döneminde İktisadi Arayışlar-Eylemler-Olaylar", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 42 (1985): 17.
29 Yenal, *age*, s. 65.
30 Mehmet E. Palamut, "Aşar ve Düşündürdükleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası* 43/1-4 (1984): 78.
31 Tezel, *age*, s. 375.
32 Okçuoğlu ve Önder, agm, s. 275.
33 Palamut, *age*, s. 78.
34 Oktay Güvemli, Arif Aytulun ve Bülent Şişman, "Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Gelişimi ve İlk Meslek Örgütlenmesi: Türkiye Hesap Uzmanları Derneği", *MUFITAD Dergisi* 4 (1942): 24.
35 Hasan Türkal, "Türkiye'de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Acısından Değerlendirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi* 44/3 (2011): 95.
36 Nezih Varcan, *Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1987): 31.
37 Demirkan, *age*, s. 19.
38 Küsmenoğlu, *age*, s. 181.
39 Türkal, *age*, s. 96.
40 Bilsay Kuruç, Atatürk'ün Kemal Döneminde Ekonomi, Büyük Devletler ve Türkiye, s. 274
41 Yenal, *age*, s. 57.
42 Kuruç, *age*, s. 292.
43 Küsmenoğlu, *age*, s. 131.
44 Orhan Dönem, "Türkiye'de Muamele Vergisinin Tarihçesi" (Kamu Maliyesi Mahkemesi 4/1-4 (1939): 111.
45 *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1930, s. 1.
46 Cem Emrence, Mehmet Cavidoğlu'nun Fırkası: 99 Günlük Muhalefet (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), s. 74.
47 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), s. 151.
48 Emrence, *age*, s. 78.
49 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, ed. C Kutay (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980), s 477.
50 *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, s. 1-3.
51 Emrence, *age*, s. 89.
52 *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930, s. 1.
53 *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930, s. 1.
54 Emrence, *age*, s. 83.
55 *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1930, s. 1.
56 *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1930, s. 4.
57 *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1930, s. 1.
58 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1930. s. 3.
59 *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1930, s. 3.
60 *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1931, s. 3.
61 *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1930, sf:3
62 *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1930, s. 3.
63 *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1930, s. 3.
64 *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1930. s. 3.
65 *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1930. s. 3
66 *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1930, s. 3.
67 *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1930, s. 3.
68 *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1930, s. 3
69 *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1931, s. 3.
70 *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1930, s. 3.
71 *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1930, s. 3
72 *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1930, s. 3.
73 *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1930, s. 3.
74 *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1930, s. 3.
75 *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1930, s. 3.
76 *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1930, s. 2.
77 *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1930, s. 4.
78 *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1930, s. 1-3.
79 *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1931, s. 1.
80 Kuruç, *age*, s. 268.
81 Boratav, *age*, s. 47.
82 Küsmenoğlu, *age*, s. 137.
83 *Age*, s. 247.
84 Ayrı yerde

TALAT TEKİN: BİR ÖMRE SIĞAN TÜRKOLOJİ

MEHMET ÖLMEZ

Doğrudan yetiştirdiği öğrencilerin yanı sıra makaleleri ve kitaplarıyla bütün Türkoloji öğrencilerinin hocası sayılan, A Grammar of Orkhon Turkic *ile Türkiye dışında en çok tanınan, okunan Türkiyeli dilci Talat Tekin'i 28 Kasım 2015 günü kaybettik. Altay dilleri kuramından* Divanü Lugati't-Türk*'teki şiirlere, Yenisey yazıtlarından Irk Bitig'e, Yunus Emre'den Fuzuli'ye Türkolojinin hemen hemen her alanında yazan Tekin, literatüre orijinal görüşler kazandırdı.*

Söze ortasından başlayayım. Günümüz dilbiliminin kurucusu Ferdinand de Saussure (1857-1913) Hint-Avrupa dillerindeki asli ünlü uzunlukları konulu çalışmasını 1879'da tamamlıyor: *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*. Türkolojide, daha doğrusu Türkiye Türkolojisinde yüz yıl sonra bile konuyu tanıyan, tartışan, anlatan yok. Ancak bir kişi konuyu 1970 yılının başlarında doçentlik tezi olarak ele alıyor ve savunuyor. O güne kadar Türkiye'de genel Türkçe *at* "at" ile *āt* "ad, isim" arasındaki fark sistemli olarak ele alınmamıştı. O dönem jüriye giren, Türkiye'nin önde gelen Türkologları biraz da istihzayla "Talat, senin bu anlattığın Türkçedeki uzunluklar konusuna inanmıyoruz, ama sana, senin âlimliğine inanıyoruz" der ve Talat Bey'in doçentliğini kabul ederler.

Merhum dilbilimci Doğan Aksan ile birlikte (1994, solda T. Tekin, sağda D. Aksan).

Biraz daha eskiye gidip doktora tezine uzanabiliriz. Doktora çalışması, runik harfli eski Türk yazıtlarının ilk grameridir (*A Grammar of Orkhon Turkic*). Türkiye dışında yayımlanmış Türkoloji çalışmalarına bakarsak, kaynakça kısmında eğer Türkiye'den tek çalışma varsa, göreceğimiz isim Talat Tekin'dir.

Talat Tekin, kendi alanında Türkiye ve Türkoloji açısından ilklere imza atan bir akademisyendir: Bir tane Türkçe değil çok tane Türkçe olduğuna inanan, bunu da dilbilimi usullerine göre kanıtlayan bir dilcidir. Ona göre, bugün yaşayan Türkçelere Türk dilleri demek gerekir. Yakutçayı, Çuvaşçayı, Tuvacayı konuşmak, okumak öyle bir kalemde yapılacak bir iş değildir, özel bir öğrenim gerekir, bunun için söz konusu dillerle Türkçe arasında karşılıklı anlaşılabilirlik oranları ölçülmelidir (Bu konuda *Türkoloji Eleştirileri*'ne bakılabilir). Söz konusu terim biraz geç de olsa Türkiyeli Türkologlarca bir ölçüde kullanılmaya başlanmıştır.

Bir başka konu ise Altay dillerinin arasındaki ilişkilerdir. Talat Bey bu dillerin arasındaki ilişkilerin akrabalık bağına dayandığını düşünmüş ve bunu özellikle Moğolca ve Türk dillerinden yer verdiği örneklerle göstermeye çalışmıştır. Her biri de zekâ ürünü olan özgün karşılaştırmalar yapmış, ancak bu teorinin Mançuca halkasındaki zayıflığı da derslerinde vurgulamaktan çekinmemiştir.

Yazmak ve tartışmak en sevdiği konuların başında gelirdi. Sonuç, 230'un üzerinde makale 13 de kitap! Kitaplarının bir kısmı İngilizce, Korece ve Uygurcaya çevrildi. Yayımcılık, daha doğrusu editörlük de uğraşılarından biriydi. 1991'de başladığımız *Türk Dilleri Araştırmaları* dergisinin 2000 yılına kadar düzenli olarak editörlüğünü yaptı.

Türk Dili dergisinden *Türkiye Yazıları*'na, *Tarih ve Toplum*'dan *Genel Dilbilim* dergisine, çok sayıda dergide yazı yazdı.

Talat Bey için Türkiye'de iki armağan çıktı, ilki 1993'te (65 yaşına basması dolayısıyla), ikincisi ise 2008'de. İkinci armağanın başında tam ve

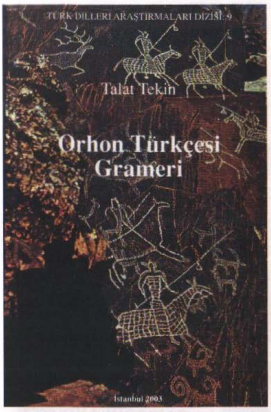
güncel bir bibliyografyası bulunabilir, ayrıca makalelerinin tamamı CD içerisinde son armağanda yer alır: *Festschrift in Honor of Talat Tekin. Türk Dilleri Araştırmaları* 18, 2008.

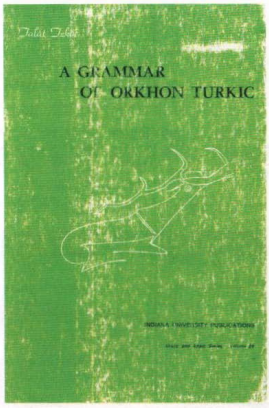
Bu kısa girişten sonra "resmi" bir biyografiye yer verebiliriz. Talat Tekin, 16 Temmuz 1927 tarihinde Gebze'ye bağlı Tavşancıl nahiyesinde doğmuştur. Babası, Tavşancıl eşrafından Hamit Çavuş'un oğlu, Hereke Rüşdiyesi mezunlarından İsmail Tekin, annesi de aslen Nallıhanlı olup Tavşancıl'da uzun yıllar hocalık ve imamlık yapan İzzet Hoca'nın kızı Fatımatüzzehra'dır.

İlköğrenimini Tavşancıl İlkokulu'nda yaptıktan sonra (1934-1939) orta ve lise öğrenimini sırasıyla Üsküdar Paşakapısı Ortaokulu'nda (1939-1942) ve Haydarpaşa Lisesi'nde (1942-1945) tamamlar. Liseyi bitirdikten sonra öğrenimine bir yıl ara vermek zorunda kalır. Ertesi yıl, 1946 yılında Yüksek Öğretmen Okulu giriş sınavlarını kazanır ve yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yapar (1946-1951).

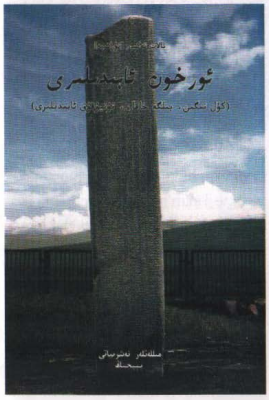
Bakanlık emrindeyken 1954 Kasım döneminde Piyade Yedek Subay Okulu'na girer. Askerlik görevini yedek subay olarak 1955-56 yıllarında Kırklareli'de yapar. Terhisinden sonra Bakanlık tarafından (kurayla!) Bitlis Lisesi'ne atanır ve 1 Mayıs 1956'da göreve başlar. 1956 yılı Ağustos ayında evlenir ve daha yirmi günlük evliyken eşiyle birlikte yeniden Bitlis'e, görevinin başına döner. Bitlis'te o yıl meslektaşı ve Yüksek Öğretmen Okulu'ndan arkadaşı Ahmet Miskioğlu ile birlikte *Yulа* (Eski Türkçe "ışık, meşale") adıyla on beş günlük bir edebiyat gazetesi de yayımlarlar.

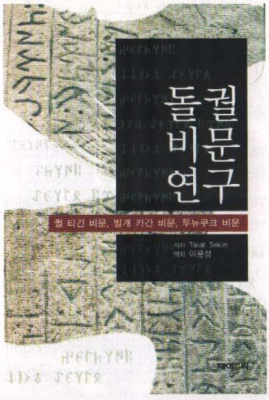
1957 yılında terfi etmesi gerekirken, terfi edilenler listesinde adını bulamaz. Bir telgrafla nedenini bakanlığa sorduğunda bu durumun "son üç yılda teftiş görmemiş" olmasından kaynaklandığını öğrenir. Bunun üzerine bakanlığa çektiği sert bir telgrafla öğretmenlikten istifa eder ve Türk Dil Kurumu'na girer. Dil Kurumu'nda

Doktora çalışmasının Türkçe ve İngilizce yayınları.

Orhon Yazıtları'nın Çağdaş Uygurca çevirisi (solda).

Orhon Türkçesi Grameri'nin Korece çevirisi (sağda).

dört yıl Doç.Dr. Samim Sinanoğlu'nun odasında "gramer uzmanı" olarak çalışır (1957-1961). Bu dönemde bir yıl süreyle özel öğrenci olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Enstitüsü'ne devam ederek Şefika Ortaylı'dan Rusça dersleri alır.

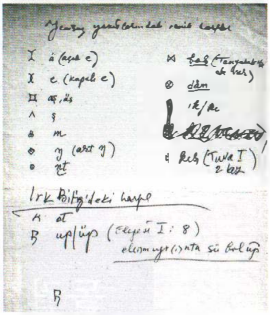
27 Mayıs darbesinden az önce Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Prof. Dr. Hasan Eren'in açmış olduğu asistanlık sınavına başvurur. Devrimden sonra sınava gittiğinde bölüm başkanı Prof. Dr. Kenan Akyüz, Prof. Dr. Hasan Eren'in 147'ler listesiyle açığa alınmış olunduğunu, ortada hoca olmayınca da asistan alamayacaklarını belirtir.

Bu arada Kurum tarafından yayımlanan *Sade Türkçe Kılavuzu*'nu *Dünya* gazetesinde çıkan yazılarıyla eleştirir. Ankara'da yayımlanan *Ulus* ve *Öncü* gazetelerinde Türk Dil Kurumu'nun akademi statüsüne geçirilmesi gerektiği, Atatürk'ün vasiyetinin de aslında böyle olduğu yolunda yazılar yazar. Bu arada *Dünya*, *Ulus* ve *Öncü* gazetelerindeki yazıları nedeniyle Disiplin Kurulu Başkanı Behçet Kemal Çağlar tarafından hakkında soruşturma açılır ve görevine son verilir.

Görevine son verilince bir süre Georgetown Üniversitesi'nin Ankara bürosunda çalışır. Ressam Adnan Turani ile şair Tahsin Saraç'ın da çalıştığı bu büroda orduda okuma yazma bilmeyen erler için kitaplar hazırlarlar.

Bu arada Los Angeles'taki California Üniversitesi'nde görevli olan Prof. Dr. Andreas Tietze'nin yardımlarıyla bu üniversitenin Yakın Doğu Dilleri Bölümü'nde "Türk Dili araştırma asistanı" olarak iş bulur ve 1961 yılı Ağus-

tos ayında ABD'ye gider. Türkiye'den tanıdığı Prof. Dr. Jânos Eckmann da aynı üniversitededir. Tietze'nin çağrısıyla buraya gelen Eckmann'ın geliş sebebi ise, uzun yıllar hocalık yaptığı Türkiye'de kendisine profesör unvanının verilmeyişidir. Talat Tekin hemen doktora programına yazılır ve Eckmann'ın öğrencisi olur. Bir

Yenisey Yazıtları'nda geçen, Moğolistan Türk yazıtlarından farklı, yeni runik karakterlerin Talat Tekin'in elinden çıkmış hali.

yandan da Amerikalı dilbilimci Prof. Hojer'in derslerine devam eder. İki yıl sonra doktora yeterlik sınavını verir ve Bloomington'daki Indiana Üniversitesi'ne gider. Orada Prof. Denis Sinor'un yönetimindeki Ural-Altay Dilleri Bölümü'nde iki yıl "Türk Dili okutmanı" olarak çalışır. Bu arada bir yandan Prof. John Krueger'dan Moğolca dersleri alıp, bir yandan da doktora tezini hazırlar.

1965 yılı Haziran ayında "A Grammar of Orkhon Turkic" başlıklı teziyle California Üniversitesi'nden doktor unvanını alır. Daha tezini vermeden, iş bulmak için birçok üniversiteye başvurur. Hatta hocası Prof. R. Rahmeti'ye de mektup yazarak İstanbul Üniversitesi'nde bir kadro bulup bulamayacağını sorar. Olumlu bir yanıt alamaz. Bir ara Prof. Dr. O. Pritsak da kendisini Harvard'a çağırırsa da, bu göreve Pritsak'ın öğrencisi ve Tekin'in meslektaşı Şinasi Tekin atanır.

Bu dönemde Prof. Dr. Denis Sinor, Talat Tekin'e Bloomington'da kalıp Indiana Üniversitesi'nde birlikte çalışmayı önerir. Tekin, biraz düşündükten sonra California Üniversitesi'nden gelen öneriyi kabul edip Berkeley'ye gider. Berkeley'deki California Üniversitesi'nde 1965-1972 yılları arasında Türk Dili ve Edebiyatı profesörü olarak görev yapar. Bu arada 1969-70'te "sabbatical" izniyle Türkiye'ye gelir ve bir yıl Hacettepe Üniversitesi'nde genel dilbilim dersleri verir. Türkiye'ye kesin dönüşü amaçladığından 1970 Kasım'ında yeniden İstanbul'a gelir ve ABD'de hazırladığı "Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler" başlıklı teziyle doçentlik unvanını kazanır. Jüri üyeleri bu çalışmadaki görüşlere katılmamakla, yani ana Türkçede uzun ünlülerin bulunduğuna inanmamakla birlikte Tekin'in bilimadamlığına inamalarından dolayı oy birliğiyle kendisine doçent unvanını verirler.

Talat Tekin 1972 güzünde Türkiye'ye dönerek Hacettepe Üniversitesi'nde göreve başlar. 1976'da "Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası" başlıklı teziyle profesör unvanını alır. 1977 yazında DAAD'den aldığı bir araştırma bursuyla (Batı) Almanya'ya gider ve Bonn Üniversitesi Orta Asya Enstitüsü'nde Türkoloji ve Altayistik konusunda çalışmalar yapar. 1981 Eylül'ünde Japon Foundation for the Promotion of Science'tan aldığı dört aylık bir araştırma bursuyla Japonya'ya gider ve Tokyo'daki Asya-Afrika Dilleri ve Kültürleri Enstitüsü'nde Japonca üzerine araştırmalar yapar. 1982 yılında Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'nca Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanlığına getirilir. 1984'ten ve 1990'a kadar bu yeni kurumda, özellikle *Türkçe Sözlük*'ün yeni baskısında çalışır. Kendisinin daha önce sohbetlerinde belirttiğine göre, sözlüğün madde başları ve açıklamalarıyla fazla ilgisi olmayıp, ağırlıklı olarak kökenbilim çalışmalarına katılmıştır.

1991 yazında Tokyo'daki Asya-Afrika Dilleri ve Kültürleri Enstitüsü'nün çağrılısı olarak dört aylığına Japonya'ya gider ve Türk bilimi konularında çalışmalarda bulunur. Japonya dönüşünden sonra da 1982'den beri yaklaşık on yıl yaptığı bölüm başkanlığı görevinin sona erdiğini öğrenir ve emekliliğine, 1994 yazına değin aynı bölümde çalışmaya devam eder. Emekliliğinden sonra da 1997 yılına değin lisansüstü ders ve tezlerini sürdürür. 1997'de İstanbul Yeditepe Üniversitesi'nde yeni kurulan bölüme katkıda bulunmak amcıyla İstanbul'a taşınır ve 2002'ye kadar aynı üniversitede çalışır. 2000 yılında yıllarca yayımını düşlediği *Gramer*'inin Türkçe baskısı çıkar ve kısa sürede tükenir.

Talat Tekin gözetiminde hem Türk dili hem de Türk dilbilimi alanında doktora çalışmaları hazırlanmıştır. Doğrudan yetiştirdiği öğrencilerin yanı sıra makaleleri ve kitaplarıyla bütün Türkoloji öğrencilerinin hocası, *A Grammar of Orkhon Turkic* ile de Türkiye dışında en çok tanınan, okunan Türkiyeli dilci olmuştur. Altay dilleri kuramından *Divanü Lugati't-Türk*'teki şiirlere, Yenisey yazıtlarından Irk Bitig'e, Yunus Emre'den Fuzuli'ye Türkolojinin hemen hemen her alanında yazmış, orijinal görüşler ortaya koymuştur.

KİTAPLARI

A Grammar of Orkhon Turkic, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, c. 69, Bloomington, 1968. 419 s.; yeniden basım 1997 [Türkçe yenilenmiş baskısı: *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara, 2000, 272 s., 2. ve 3. baskıları 2003].

Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Seri B, No 15, Ankara 1975. 278 s. [14. *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara 1995, 192 s.]

Japanese and Turkish: Is Japanese Related to Turkish?, Ankara 1985, 90 s.

Tuna Bulgarları ve Dilleri, TDK 530, Ankara 1987, 70 s.+28.

Orhon Yazıtları, TDK 540, Ankara, 1988, 200 s.+tıpkıbasımlar ve tablolar [yeni baskıları: 2006 ve sonrası].

Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası, TDK 531, Ankara, 1988. 212 s.+91 resim.

XI. Yüzyıl Türk Şiiri. Divanü Lugati't-Türk'teki Manzum Parçalar, TDK 541, Ankara, 1989. XI+272 s.

Irk Bitig (The Book of Omens), Wiesbaden, 1993, 133 s. [*Irk Bitig. Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara, 2004. 127 s.].

Huntların Dili, Boruk Yayınevi 33, Ankara, 1993, 59 s.

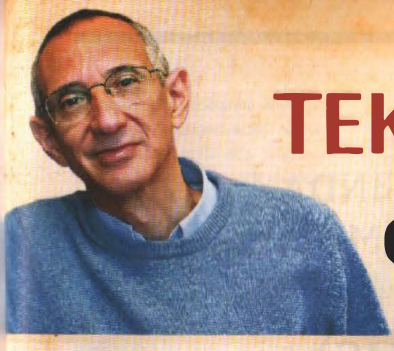
Tunyukuk Yazıtı, Ankara, 1994, 74 s. (4 levha ile).

Türkmence Türkçe Sözlük, Ankara, 1995, 728 s. [M. Ölmez, E. Ceylan, Z. Ölmez, S. Eker ile birlikte].

Türk Dilleri / Les Langues Turques, Ankara, 1995, 150 s. [*Türk Dilleri -Giriş-* , İstanbul 1999, 200 s.; 2. baskı 2003; son baskı BilgeSu 2014].

Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, İstanbul, 1995, 128 s. [2. baskı 1998; 3. baskı 2003, runik harfli metinle birlikte 152 s.].

Yazılarının tam listesi için *Türk Dilleri Araştırmaları* 18 (2008): 11-34'e bakılabilir.

TEK PARTİ DÖNEMİ

Cumhuriyet ve Şefler

Kitaplarıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarının daha net anlaşılmasını sağlayan **Prof. Dr. Cemil Koçak**'tan Tek Parti Devri üzerine önemli bir çalışma...

Kılıç Ali'den İsmet İnönü'ye, *Nutuk*'tan Halife Abdülmecid'in anılarına, 10. Yıl Marşı'ndan Köy Enstitülerine, CHP'den Türk Ocaklarına, **Tek Parti Dönemi'nin bilinmeyenlerine dair silbaştan bir yakın tarih okuması...**

timas.com.tr
timastarih
timasyayingrubu

Timaş tarih
Tarih bu sayfalarda yaşıyor...

TİMAŞ

ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA "İSYANIN MAKUS TALİHİ MÜZESİ" BAŞLAR HAZİNESİ (HIZÂNETÜ'R-RU'ÛS)

DOÇ. DR. MUSTAFA UYAR*

Abbasi halifeleri, hilafetin tarihsel süreçte birçok azılı isyancıyı bertaraf ettiğini ve halifeliğin hiçbir şekilde son bulmadığı ve de bulmayacağı iddiasını sadece tarih kitaplarına hapsetmek istemiyor, bu "hakikatin" kanıtlarını her an görülebilir kılmayı arzu ediyorlardı. Bu yüzden başkent Bağdat'ta, Abbasi sarayında adeta bir "İsyanın Affedilmezliği Müzesi"ni tesis etmişlerdi. İşte bu müze, isyancıların başlarının saklandığı bir hazine veya depo olan "Hızânetu'r-Ru'ûs" (Başlar Hazinesi) idi.

Ortaçağda "siyâse/siyâset" terimi, önceleri "devlet idaresi" ve günümüzdeki şekliyle "politika" ve "yönetim" anlamlarında kullanılırken, 10. yüzyıldan itibaren "cezalandırma" manasını kazanmıştır. Cezalandırmanın bu terimle eşanlamlı biçimde kullanıldığı durumlar da söz konusudur. Hatta hükümdarın siyaseti o derece korkunç olmalıydı ki "gökyüzü, yıldızlar ve ölümün kendisi dahi onun karşısında titremeli" idi.[1] 10. yüzyıldan itibaren, hükümdarın otoritesinin siyasete ve korkunun ağır bastığı bir saygıya (*heybet/heybe*) dayanması gerektiği, yaygın görüş haline gelmişti. Hükümdar, tabilerinin ruhuna korku salmak için, zamanı geldiğinde "kan akıtmayı ihmal etmemeliydi"; aksi takdirde tebaasını idare edemezdi. "Bozguncu ve asi insanlar, hoşgörü ve müsamaha ile yola getirilemez"di. Tebaanın hükümdardan korkmadığı bir ortamda, "İnsanlar birbirlerinin düşmanıdır" ilkesi işlerdi;[2] hükümdarın otoritesi, devletin düzeni ve halkın asayişi yok olurdu.

Kafası kesilmiş ve kazığa oturtulmuş düşmanlar, İran minyatürü. Ebu'l Kasım Mansur Firdevsi'nin *Şehname*'sinden (yak. 934-1020). Ulusal Kütüphane, Napoli.

İslam hukukunda cezalandırmanın amacı, genelde suçun yayılmasına engel olarak toplumsal vicdanı ve yapıyı korumak, özelde ise suçu önlemek, suçluyu "te'dib" ve "ıslâh" etmektir. Bundan dolayı suçluya verilecek ceza, toplumun hukukunu ve ortak değerlerini koruyacak, suçun

işlenmesine ve tekrarını engel olacak, suçluyu uslandıracak, toplumsal vicdanı tatmin edip mağdurun intikam hissini dindirecek miktar ve şekilde olmalıydı.[1]

Ortaçağ İslam dünyasında bir korkutma ve ibret verme aracı şeklinde algılandığından, cezalandırmanın halka duyurulmasına ve sergilenmesine ayrı bir önem verilmekteydi. Halka açık cezalandırmalar, genelde, suçluyu aşağılama (*teşhîr*) veya idam şeklinde yapılmaktaydı. Her iki durumda da cezalandırma sürecinin neredeyse birbirine denk iki önemli nesnesi vardı: Bunlardan biri suçlunun kendisi, diğeri ise bizzat halktı.

Teşhir, yani aşağılık bir biçimde halkın içinde dolaştırma cezası, hafif suç işlemiş kişilere uygulanırdı. Cezalandırmanın halka duyurulması için bazen zil de çalınır (*tecrîs*); "binlerce kişi" bu teşhiri izlemeye gelirdi.[4] Suçlu, hükümdarın sarayının önünden geçirilerek şehir kapıları, pazarlar, cuma mescitleri veya ırmak kıyıları gibi kalabalık mekânlarda dolaştırılır,[5] bu sırada teşhire sebep olan suçu halka ilan edilirdi. Halkın bu esnada suçluya sözlü hakarette bulunmasına; toprak, terlik, çarık, kokuşmuş et parçaları, hatta dışkı atmasına dahi izin verilirdi.[6]

Bazı durumlarda ölüm cezası almış suçluların idamından önce de teşhir yöntemine başvurulur, daha sonra halkın gözü önünde idam infaz edilirdi. İnfazın toplum önünde gerçekleştirilmesinin veya bu işlemin ardından cesedin tümünün ya da bir parçasının sergilenmesinin ise iki önemli sebebi vardı: Birincisi, iktidarın öldürme yetkisini yönetilenlerin zihninde pekiştirmek ve alenileştirmek; ikincisi "isyan ruhuna sahip kişilerin veya grupların yüreğine korku salmak".[7] Ayrıca halk da bu sürece katılarak cezalandırmanın bir parçası haline geliyor, dolaylı biçimde iktidarın cezalandırma yetkisini onaylıyordu.

Diğer taraftan halkın, aşağılama veya idamı izleme süreçlerine katılmama veya itiraz gibi tepkileri, hükümdara karşı memnuniyetsizliğin ve isyan düşüncesinin işareti sayılmaktaydı.[8] Teşhir bu ayırıcı yönüyle de hükümdar için önem taşımaktaydı.

Abbasi Halifesi Memun ile Bizans İmparatoru Theophilos arasında İoannes Grammatikos'un elçiliğini gösteren temsili resim. Madrid Skylitzes, fol. 47r, detail.

Suçlulara ait cesetlerin ya da bu cesetlerin bir parçasının teşhiri, sadece İslam dünyasına özgü bir uygulama olmayıp ortaçağ Avrupa'sında da kesilmiş başların yahut cesetlerin demir kafesler içine konarak şehir kapılarında veya duvarlarında çürüyünceye kadar sergilendiği hadiseler yaygındı. 13. yüzyılda İngiltere'de, krala veya devlete karşı ağır suçlar işleyen "hainler", karınları deşilerek, yakılarak, başları kesilerek veya dört parçaya ayrılarak teşhir ediliyordu.[9] Albert Hartshorne tarafından kaleme alınan *Hanging in Chains* isimli eser, 19. yüzyıl Avrupa'sında hâlâ uygulanmakta olan idam şekillerini ve teşhir (*gibbeting*) yöntemlerini ele almaktadır.

İslam hukukunda devlete, hükümdara, "Allah'ın halifesi"ne (*Halîfetu'l-lâh*) ve dolayısıyla Tanrı'ya başkaldıran kişilere "bağî" denmekteydi. Bağî "yeryüzünde bozgunculuk (*fitne*) çıkardığından", cezası genellikle ölümdü.[10] Kuran'a göre, Müslümanların yöneticisi konumundaki "emîrü'l-mü'minîn", yeryüzünde düzeni sağlamak için fitnecilerle savaşmalı ve onları yok etmeliydi (II/191, 217).[11] Bu kutsal emir İslam hukukunda da yerini bulmuş, hükümdarın başkaldırılara karşı tahammülsüzlüğünün yasal dayanağı olmuştu. İdam cezaları haricinde bu isyankârlara çarmıha gerilme, ellerinin ve ayaklarının çapraz yönde kesilmesi cezaları da verilmekteydi.[12]

Halka açık cezalandırmalarda güdülen amaç, yukarıda da değinildiği gibi, öncelikle yegâne gücün hükümdarın elinde olduğunu göstermek ve ilan etmekti. "İsyankârın" ya da "hainin" teşhire konu olan ölü bedeni, bedeninin bir parçası, içine saman doldurulmuş derisi[13] veya kesilmiş başı,[14] hükümdarın "Tanrı'nın onayı ve desteğiyle" isyancıları bastırdığının bir kanıtıydı. İsyanının üstesinden gelmesi ve isyancıları böylece ortadan kaldırması, hükümdarın sadece güçlü değil "haklı" da olduğunu ispatlamaktaydı. O halde halk başkaldıranların ne hale düştüğünü görmeli, "yüreğinde şiddetli bir korku hissetmeli", isyankârların kötü ve korkunç akıbetleri hakkında uyarılmalıydı. Böylece, muhtemel bir isyan hareketi henüz başlamadan önlenebilirdi.

İsyancıların hâkimiyet sahibi kişi tarafından yok edildiklerinin kanıtı olarak vücutlarından bir parçanın teşhir edilmesi geleneğinin en belirgin biçimi Abbasi Halifeliği'nde görülmektedir. Abbasi halifeleri, hilafetin tarihsel süreçte birçok azılı isyancıyı bertaraf ettiğini ve halifeliğin hiçbir şekilde son bulmadığı ve de bulmayacağı iddiasını sadece tarih kitaplarına hapsetmek istemiyor, bu "hakikatin" kanıtlarını her an görülebilir kılmayı arzu ediyorlardı. Bu yüzden başkent Bağdat'ta, Abbasi sarayında adeta bir "İsyanın Affedilmezliği Müzesi"ni tesis etmişlerdi. Bu müze aynı zamanda çeşitli tarihlerde halifelere, hilafete ve dolayısıyla "Tanrı'nın Yeryüzündeki Gölgesine Başkaldırının Makus Talihi Müzesi"ydi. Burada ziyaretçilere

sergilenen her öğeyle bir taraftan isyancıların acı sonu, diğer taraftan hilafetin başarısı gözler önüne seriliyor, "hilafetin sonsuza dek payidar kalacağı" inancı pekiştirilmek isteniyordu. İşte bu müze, isyancıların başlarının saklandığı bir hazine veya depo olan "Hızânetu'r-Ru'ûs" (Başlar Hazinesi) idi.

biri için ayrı hazineler vardı. Tüm bu mekânların bakımı, onarımı ve idaresi için devlet bütçesinden para tahsis edilmişti. Bu odaların görevlileri bulunmakta, hazinelerin temizlikleri ve gerekli bakımları bu görevliler tarafından yapılmaktaydı.[16]

Bu hazinelerin en ilginci ise, maka-

Selçuklu emirlerinden Gümüş Tekin'in kestiği, Abbasi Hilafeti'ne karşı isyan bayrağı açan Arslan Besasiri'nin başı, Selçuklu Sultanı Tuğrul'a getirildi. Sultan, kesik baştaki beynin çıkartılmasını ve başın Dârü'l-Hilâfe'ye gönderilmesini emretti. Arslan'ın başı, Zilhicce ayının ortasında (22 Ocak 1060), Cumartesi günü halifenin sarayına getirildi. Burada yıkanıp temizlendi. Bir mızrağın ucuna takılarak gezdirildi. Ardından Dârü'l-Hilâfe'ye götürülüp ıslah ve tahnit işlemlerinin ardından Hızânetu'r-Ru'ûs'a kondu.

Muktedir döneminde üretilmiş üzerinde Ebu Abbas ve vezirl Amld ed-Devle'nin de isimlerinin bulunduğu altın dinar.

Hilafetin zenginliğini ve gücünü göstermek üzere Abbasi Halifeliği sarayında (*Dârü'l-Hilâfe*) çok çeşitli bölümler meydana getirilmişti. Dârü'l-Hilâfe'de birçok eşyanın sergilendiği odalar ve salonlar; göz alıcı pencereler, bahçeler, havuzlar; çeşitli hayvanların bulunduğu kafesler, türlü kuşların yer aldığı bostanlar, mesire alanları ve benzer kısımlar mevcuttu.[15] Bunun yanında çok sayıda ve çeşitli "hızâne", yani depo veya hazine bulunmaktaydı. Kitap, silah, mefruşat, eyer, kürk, kemer, yiyecek, şarap, kozmetik malzemesi, mücevher, misk gibi eşyanın her

lemizin konusu olan ve ortaçağda Abbasi hilafeti dönemi dışında ismini duymadığımız, içinde insan başlarının sergilendiği Hızânetü'r-Ru'ûs'tur.

Asinin bir şekilde öldürülmesinden sonra baş bedenden ayrılıyor ve halifeye gönderiliyordu. Halifeye ulaştıktan sonra isyancının kesik başı devlet adamlarına gösteriliyor, "ibret" için birkaç gün boyunca ileri gelenlere ve halka teşhir ediliyordu. Ardından bu kesik başlar, gerekli işlemlerin yapılması için Hızânetu'r-Ru'ûs'tan sorumlu kişi olan "müvekkil"e teslim ediliyordu. Bu hazinede müvekkilden başka görevlilerin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hazineye iletilen bir baş, kaynaklarda geçen şekliyle "ıslâh" ediliyordu; yani temizleniyor, beyin boşaltılıyor, çürüyebilecek veya kokuşabilecek tüm parçalar çıkarılıyordu. Ardından uzun müddet bozulmadan kalması için ağaç özleri, kâfur, sandal ağacı gibi çeşitli bitki ve baharatlarla içi doldurulyordu (*tahnît*). Tüm bu temizleme ve doldurma işlemlerinden sonra üzerine, kime ait olduğu ve kesilme tarihi yazılan küçük bir levha asılıyordu. Bazı levhalarda "Bu, İmam'a ihanet eden ve devletini yıkmaya çalışan şahıstan bir parçadır" veya "Bu, efendisine isyan ve nimetlerine nankörlük eden şahıstan bir parçadır" şeklinde yazılar yazılıyordu. Ardından bu kesik başlar, geniş olduğu anlaşılan hazinede, saz veya kamıştan örülmüş sepetlerin içine konarak raflara diziliyordu.

Hızânetü'r-Ru'ûs'ta çok önemli şahsiyetlerin başları yer almaktaydı. Bu kişilerden biri, Abbasiler döneminde büyük askeri güce ve nüfuza sahip olan Türk asıllı kumandan Munis el-Muzaffer'dir. Önceleri emîrü'l-cüyûş (ordu komutanı), daha sonra emîrü'l-ümerâ (başkumandan) olarak görev yapan Munis, Abbasi yönetimini fiilen ele geçiren kumandanların en meşhurlarındandır. Emîrü'l-ümerâlık makamına gelen kumandanlar, onu taklit ederek halifeleri nüfuzları altına almışlardı.[17]

Munis, sürekli biçimde iktidarı yönlendirdiğinden ve adeta bir hükümdar gibi hareket ettiğinden, Halife Muktedir Billah (908-932) ile arası sürekli açıktı. En sonunda 31 Ekim 932 tarihinde yaptığı bir savaşla Muktedir'i öldürdü ve yerine halifenin kardeşi Kahir Billah halife oldu. Ancak Munis el-Muzaffer, bu halifeyi de tahttan indirip yerine Muktedir'in oğlu Ebu'l-Abbas Ahmed'i geçirmek istiyordu. Beraberindeki kumandanlar Ibn Mukle, Hacib Yelbek ve bu emirin oğlu Ali, Halife Kahir Billah'ı beraberce göz hapsine aldı. Kapısına nöbetçi yerleştirerek faaliyetlerini

izliyor, hizmetindekilerin maaş almasını engelliyorlardı. Muktedir'in oğlunu tahta oturtmak için gerekli ortamın oluşması ve uygun zamanın gelmesi bekleniyordu. Fakat Kahir Billah durumu hemen fark edip bir komployla Munis el-Muzaffer, Yelbek ve oğlu Ali'yi yakalattı; başlarını kesmek suretiyle idam etti. İbn Mukle ise kaçıp canını kurtarmayı başardı.[18]

Dönemin görgü tanığı kaynaklar, halifenin infaza bizzat iştirak ederek, deyim yerindeyse mahkûmlara adeta psikolojik işkence yaptığını ifade eder. Yelbek'in oğlunun bulunduğu hücreye giren halife, oğlanın başını kestirip babasına göstermiş, oğlunun kesik başını gören Yelbek "feryat edip çok ağlamıştı". Halife sonra onun da başını keserek, baba ve oğulun kellelerini Munis'e göstermişti. Munis başları görünce "katilleri olan halifeye lanet okudu". Bunun üzerine halifenin emriyle onu da "koyun boğazlar gibi boğazladılar". Kahir orada durup infazı seyrediyor, isyanın intikamının alındığından, isyankârların fiziksel ve ruhsal bakımdan yeteri derecede cezalandırıldıklarından bizzat emin olmak, gözleriyle bu durumu görmek istiyordu.

Bu üç baş, insanların da görmesi için dışarı çıkarıldı, Bağdat'ın iki önemli mevkiinde dolaştırılıp teşhir edildi. Teşhir sırasında görevliler halka şöyle bağırıyordu: "Bu, İmâm'a ihanet eden ve devletini yıkmaya çalışan şahıstan bir parçadır!" Daha sonra kesik başlar getirilerek ıslah edildi ve âdet olduğu üzere Hizânetü'r-Ru'ûs'a, öteki başların yanına kondular.

Hallac-ı Mansur'un 26 Mart 922 tarihinde Bağdat'ta Abbasi Halifesi Muktedir devrinde idam edilişini canlandıran temsili minyatürü.

Bu infazların ardından askerler yatışmış ve Kahir'in işleri yoluna girmişti. Halife, "gönüllerde daha yüce bir yer edinmişti" ve bu başarısının ardından "Allah'ın dininin düşmanlarından intikam alan" (*el-Muntakim min A'dâi Dini'l-lah*) lakabını almıştı. Bu ibareyi sikkelerine dahi nakşettirmişti.[19]

Bu müzede başı bulunan diğer bir ünlü şahıs, Abbasi Halifeliği'nde ordu komutanı olan Ebu'l-Haris Arslan et-Türki el-Besasiri'dir (ö. 451/1060). Arslan Besasiri, Halife Kaim Biemrillah ile arasının açılması üzerine Fatımi Halifesi Mustansır Billah adına hareket ediyor, Bağdat'ı ele geçirerek Abbasi hilafetine son vermek istiyordu. Kendisini büyük bir tehlike içinde gören Abbasi Halifesi, Besasiri'ye karşı devrin kudretli hükümdarı Selçuklu sultanı Tuğrul'dan yardım istedi. Tuğrul, her ne kadar ikna etmeye çalıştıysa da soydaşı Besasiri'yi halifeye karşı isyandan vazgeçiremedi. Humar Tegin Tuğrai idaresindeki Selçuklu süvarileri, yapılan şiddetli savaşta Besasiri'yi ele geçirdi; Arslan, Kûfe yakınlarındaki Sakyülfurât'ta öldürüldü (11 Zilhicce 451/18 Ocak 1060).[20] Arslan Besasiri'nin Selçuklu emirlerinden Gümüş Tekin tarafından kesilen başı, Sultan Tuğrul'a getirildi.[21] Dönemin kaynağının ifadesine göre sultan, kesik baştaki beynin çıkartılmasını ve başın Dârü'l-Hilâfe'ye gönderilmesini emretti. Arslan'ın başı, Zilhicce ayının ortasında (22 Ocak 1060), Cumartesi günü halifenin sarayına geldi. Burada yıkanıp temizlendi. Bir mızrağın ucuna takılarak gezdirildi. Bu sırada yanında trampetler ve davullar çalındı; insanlar etrafında toplanıp def çalarak şarkı söylemeye başladı. Ardından bu baş Dârü'l-Hilâfe'ye götürüldü.[22]

Hazinede başı sergilenen şahıslardan biri de, bizzat bir Abbasi halifesi olan Emin'dir (809-813). Halifeliği döneminde kendisine isyan eden kardeşi Memun tarafından 24-25 Muharrem 198/24-25 Eylül 813'te öldürülen Emin'in başı Hizânetü'r-Ru'ûs'a konmuştu.[23]

Bu hazinede, başlar haricinde kesik bir elin de sergilendiği bilinmektedir. Söz konusu el, güzel yazısıyla bilinen Vezir Ebu Ali bin Mukle'nin sağ elidir. Elinin kesilmesinden sonra vezir, duyduğu utancı ve uğradığı haksızlığı dile getirmek için şöyle demiştir: "O el ile üç halifeye üç dönem hizmet verdim; iki defa Kuran yazdım; fakat ne yazık ki, hırsızların eli gibi kesildi."[24]

DOÇ. DR. MUSTAFA UYAR
ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

DİPNOTLAR

1 Christian Lange, *Justice, Punishment and the Medieval Muslim Imagination* (Cambridge: Cambridge UP, 2008), s. 42.
2 Lange, *age*, s. 43; Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam* (Baltimore: Johns Hopkins, 1955), s. 5.
3 Ali Bardakoğlu, "Ceza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7, s. 472.
4 Lange, *age*, s. 80; Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza* (İstanbul, 2010), s. 33-34.
5 Lange, *age*, s. 66.
6 *Age*., s. 80-81.
7 *Age*, s. 66.
8 *Age*, s. 9.
9 John Bellamy, *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages* (Cambridge: At the UP, 2004), s. 24.
10 Khaled Abou El Fadl, *Rebellion and violence in Islamic Law* (Cambridge: Cambridge UP, 2001), s. 47.
11 Khadduri, *age*, s. 13.
12 Abou El Fadl, *age*, s. 47.
13 Kanat, *age*. s. 50.
14 *Age*, s. 44.
15 Mihâ'il Avvâd, "Hizânetü'r-Ru'ûs fî Dârü'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye bi-Bağdâd-ı", *Risâle* 489, 1361, s. 1066.
16 Avvâd, *age*, s. 1066.
17 İsmail Yiğit, "Münis el-Muzaffer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, s. 148.
18 Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Kâhir-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, s. 172.
19 Avvâd, *age*, s. 1067-1068.
20 Erdoğan Merçil, "Besâsîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 5, s. 528-529.
21 Mihâ'il Avvâd, "Hizânetü'r-Ru'ûs fî Dârü'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye bi-Bağdâd-2", *Risâle* 491, 1361, s. 1106.
22 Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430-485=1038-1092)", *Belgeler* XXVI/30, 2005, s. 28-29; Avvâd, *age*, s. 1106-1107.
23 Hakkı Dursun Yıldız, "Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11, s. 113.
24 Avvâd, *age*, s. 1066.

RUPEN ZARTARYAN (1874-1915) VE MAKALELER

AYLİN KOÇUNYAN

Önsözünü Houshamadyan projesi yöneticisi ve tarihçi Dr. Vahe Taşçıyan'ın kaleme aldığı ve Jamanak *gazetesi editörlerinden filolog Sevan Değirmenciyan'ın yayıma hazırladığı* Makaleler *kitabı, 24 Nisan 1915'te ölüme gönderilen ve aynı gazetenin sütunlarına katkıda bulunmuş olan Rupen Zartaryan'ın (1874-1915) yazdıklarını ilk kez bir araya getiriyor. Kitap,* Jamanak *gazetesinde yazmış Ermeni aydınların düşünce dünyasını yeniden toplumsal belleğe kazandırmak amacıyla kurum bünyesinde yürütülen çalışmalardan üçüncüsünü oluşturuyor.*

Diyarbakır vilayetinde doğan Zartaryan, gazetecilik mesleğine *Masis, Arevelk, Arevelyan Mamul* gibi gazetelerdeki yazılarıyla başlamış. 1908-1909 yılları arasında *Jamanak*'ın baş sayfalarında günlük siyaseti eleştiren yazılar kaleme almış ve ardından mensubu olduğu Ermeni Devrimci Federasyonu'nun İstanbul'da kurduğu *Azadamard* gazetesinin yazı işleri müdürü olarak 24 Nisan 1915'e dek görev yapmıştır.

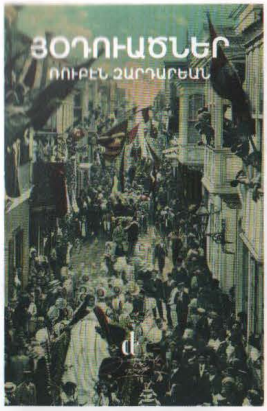
Kanun-ı Esasi'nin yeniden ilan edilmesine rağmen hâlâ birçok çelişkinin devam etmesi nedeniyle, II. Meşrutiyet döneminde günlük siyaseti değerlendiren birçok Ermeni aydında olduğu gibi, Zartaryan'ın yazılarında da baskın olan duygu karamsarlıktır. Ona göre en büyük çelişki, azınlık halklarının haklarından yararlanamamaları olmakla birlikte, ilerleme yanlısı Türk aydınların bu durum karşısında sessiz kalmasıdır. Zartaryan bu sessizliği sorgularken, sadece Ermeniler adına değil, aynı zamanda Rumlar, Süryaniler, Keldaniler ve daha pek çok millet adına sesini yükseltmektedir. Oysa ona göre, milliyetçiliğe dayanan nefret ve hoşnutsuzluk, ülkenin temel menfaatlerini algılayan ve devletin halet-i ruhiyesine hâkim hiçbir dürüst Osmanlı vatandaşının kayıtsız kalamayacağı ağır durumlara sebebiyet vermektedir. Zartaryan, Kanun-ı Esasi'nin ilanını izleyen milletvekili seçimlerini de eleştirirken, meclisteki temsil hakkını, demokrasi ve eşitlik ilkelerini de içine almasıyla, diğer tüm hakların üzerinde tutmaktadır. Bir ülke sınırlarında yaşayan milletlerden birinin, sayı bakımından çok küçük de olsa, temsil hakkından mahrum bırakılmasının kendisini bağlayacak kanun ve sorumlulukların dışına itilmesi anlamına geldiğini, imparatorluğu oluşturan halklardan her birinin nüfusu nispetinde Osmanlı meclisinde temsil edilme hakkına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Oysa Ermeni nüfusunun yoğun yaşadığı vilayetlerde, seçim bölgeleri tanımlanırken çizilen idari sınırların amacının bu sayısal temsil olanağını zayıflatmak olduğunun da altını çizmektedir. Yazar ayrıca, taşradan gelmiş olmanın verdiği hassasiyetle, sadece Ermeniler bağlamında değil, genel anlamda seçim sisteminin çiftçi ve zanaatkâr kesimin tercihlerinin meclisteki temsil edilmesinin önünü kapadığına ve sadece maddi olanaklara veya nüfuza sahip kesimlerin çıkarlarını kolladığına da dikkat çekmekte, seçim sistemindeki bu adaletsizliğin yan yana yaşayan halkları birbirine karşı gereksiz bir mücadeleye teşvik edeceği ve bu mücadelenin ülkenin kalkınmasına sekte vurarak imparatorluğu milliyet kavgalarının hüküm sürdüğü bir coğrafyaya dönüştüreceği konusundaki endişelerini de dile getirmektedir. Ülkenin etkin aydın unsurlarının savunduğu bu siyasi istikametin adaletten yoksun olmanın yanı sıra, ileri görüşlülük ve sağduyu anlamında hiçbir temele dayanmadığı hususunu da hatırlatmaktadır.

Kitap, Osmanlı toplumundaki demokratikleşme sürecinin sekteye uğramasının arkasındaki nedenleri sorgularken, yeni hükümetin oluşumunda hâlâ eski rejim taraftarlarının görev almasının en önemli gerileyici güç olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Zartaryan, hükümetin iç yapısının hiçbir temel değişimden geçmediğini, devlet kurumlarının bir önceki rejimin insan gücünü, politikalarını ve adaletsizliklerini büyük oranda devam ettirdiğini vurgulamaktadır. Ek olarak, İttihatçı hükümetin devlet görevlilerinin sorumluluğu ilkesini benimsemedikçe, halk katında anayasal bir döneme geçildiği hususunda güven telkin edemeyeceğini ve bu sorumsuzluğun bürokrasiyi ahlaki boyuttan uzaklaştırdığını da belirtmektedir. Osmanlı Parlamentosu kadar, hak ve özgürlükleri temsil eden bir diğer kurum olarak mahkemeleri göstermekte, hükümdarların etki alanını

da kanunlarla sınırlaması açısından yargı bağımsızlığının önemine vurgu yapmaktadır. Yazara göre, Osmanlı'daki yargı sisteminin yozlaşmış olması nedeniyle halk da ahlaki değerlerini ve adaleti fikri üzerindeki tüm inanç ve güvenini yitirmiştir. Oysa onun açısından, mahkemeler özgür ülkelerde, vatandaşın kendi hakları konusunda farkındalık yaratacak, her şahsın, yüksek rütbeli devlet memurunun ve hatta hükümdarların da üstünde olduğunu göstererek kanun önünde herkesin eşit olduğunu kanıtlayacak yegâne kurumdur.

Kitap, Osmanlı'nın anayasal bir düzene geçebilmesi için hangi kurumların yapısal değişikliklerden geçmesi gerektiğini sorgularken, devlet aygıtının ötesine geçerek, bir halk üniversitesinin bu süreçte önemli toplumsal işlevler üstleneceğine ve önemli bir ahlaki potansiyel oluşturacağına vurgu yapması açısından ilginçtir. Zartaryan'ın satır aralarında olgunlaşan yaklaşımı, ruhların ve zihinlerin eğitiminin bir halk üniversitesi gibi farklı çevrelerden gelen insanları aynı çatı altında sosyalleştirecek bir kurumda sağlanmasıdır. Böylelikle Osmanlı'yı oluşturan farklı milletler arasındaki iletişim eksikliği çözülecek, bu milletlerin fikirsel olarak birbirlerine yaklaşmaları sağlanacak ve aralarında dayanışma ruhu yaratılacaktır. Yazara göre, "Hükümet sadece bir güçtür, ne eksik ne de fazla. Oysa toplum kendi içinde birçok ve daha dinamik gücü barındırmaktadır. Bu güçler kendilerini sergilediklerinde bizatihi hükümet gücünü tamamlarlar".

Kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasallaşmasının önündeki iç engelleri sorgularken, bu sürece etki edecek dış dinamikleri incelemeyi de ihmal etmemektedir. Bu bağlamda Zartaryan, Rusya'nın bölgede hâkimiyet kurmak adına İran ve Osmanlı'daki anayasal dengeleri nasıl sarsmayı hedeflediğini ve ne oranda başarılı olduğunu da irdelemektedir. Meclis-i Mebusan'ın açılışı vesilesiyle, Viyana'da yayımlanan *Neue Freie Presse*'nin yaklaşımlarına yer vererek, Osmanlı'daki anayasal sürecin dış yankılarına da kulak vermektedir: "Şimdiye dek baskı gücüyle bir

araya getirilmiş bu çokdilli ve farklı ırklardan oluşmuş unsurlar arasında, bundan sonra nasıl bir dâhili birlik meydana getirilecek? Bu sorun büyük ölçüde bizi de ilgilendirmektedir. Sorun bizim için önemlidir, çünkü biz de aynı koşullar içinde bulunmaktayız ve çünkü Türkiye bizim komşumuzdur." Yazar aslında *Neue Freie Presse*'nin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tıpkı Osmanlı gibi çokuluslu bir yapıdan geldiğini ancak daha ileri bir parlamento tecrübesine sahip olduğunu, farklı ırklardan meydana gelmiş bir toplumun idaresinin ve birliğinin ne anlama geldiğini iyi bildiklerini ima ettiğini belirtmektedir. Ayrıca gazetedeki bu satırların dolaylı olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı'daki bu yeni anayasal sürecin nasıl deneyimleneceğini yakından izleyeceği ve iç huzurun sekteye uğraması halinde bu durumu kendi bölgesel çıkarları için nasıl kullanacağı anlamına geldiğini de ifade etmektedir. Kitabın genel anlamda dış dinamiklere bakış açısı değerlendirildiğinde, Zartaryan'ın önerdiği çıkış yolunun tek bir ideal üzerinde yoğunlaştığını fark ediyoruz: Devletin temeli, Osmanlı'yı oluşturan farklı etnik kimlikler arasında sağlanacak birliğe dayanmalıdır. Osmanlı Meclisi'nin dikkate alması gereken yegâne nokta, bu dâhili dengeler arasındaki ahenktir. Bu ahengin sağlanmasında esas kilit rol Türk mebuslara düşmektedir. Bu ideal ilkin Türk mebuslara parlak görünmelidir, çünkü onların siyasi olgunluğu ve parlamentodaki sağduyuları sürece etki edecek tek unsurlardır. Kitap, bu dâhili birliğin sağlanmasında halkların mutlak eşitliğinin tek koşul olduğunun, bu eşitliğin lafta kalmayarak kanunlara ve uygulanma süreçlerine yansıması gerektiğinin altını da çizmektedir.

Zartaryan'ın güçlü kaleminden yükselen kavramlar, bir bakıma, başka dillerde tek bir kelimeyle karşılıklarını bulmakta zorlandığımız, Ermeniceye özgü bir siyasi ve hukuk terminolojisinin varlığına da tanıklık etmekte ve içinde bulunulan siyasi bağlamı kelime oyunlarıyla resmetmektedir. Osmanlı'daki hukuki ve siyasi düşüncenin parçalarını bir araya getirirken, söylemler kadar belki de söylemleri içinden çıktıkları kültürel bağlama özgü kılan dil de önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Zartaryan özelinde kitapta derlenen makaleler, II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ilk anayasa deneyimlerini geride bırakan Osmanlı Ermenilerinin günlük siyaseti daha somut kıstaslar üzerinden değerlendirdikleri veya eleştirdikleri gözlemlenmektedir. Askıya alınan 1876 Kanun-ı Esasi deneyimi ve onu izleyen baskıcı rejimden sonra, anayasanın ikinci defa ilan edilmesi Ermeni toplumunun aydınları arasında önemli bir aşama olarak algılanmamakta, gerçek aşamanın söylemlerin uygulama alanlarında somutlaşması ile kat edileceği görüşü hâkimiyet kazanmaktadır. Belki de Zabel Yesayan'ın bir yazısına yansıyan şüphe söylemi, II. Meşrutiyet aydınları nın üzerinde birleştikleri duygusal eşiği bize daha iyi özetlemektedir: Yesayan'a göre, insanlar özgürlüğü bir bilinçsizlik ortamında bulmuş ve meşru bir hak olarak değil insanlara geçilmiş bir iltimas, bahşedilmiş bir mutluluk olarak algılamıştır. Bu bilinçsizlik ortamında, baskı yeniden başlarsa, insanlar yeniden baskıcılara itaat etmeye hazır olacaktır. Tek yaşama koşulunun özgürlük olduğuna ikna olunmadıkça, şüphecilerin karamsarlıklarını muhafaza etmeye ve özgürlüğün hâlâ ilan edilmediğine düşünmeye nedenleri vardır.[1]

Rupen Zartaryan, Յօդուածներ (Makaleler), yay. haz. Sevan Değirmenciyan, Jamanak 100 yıl dizisi, İstanbul, 2015.

DİPNOT

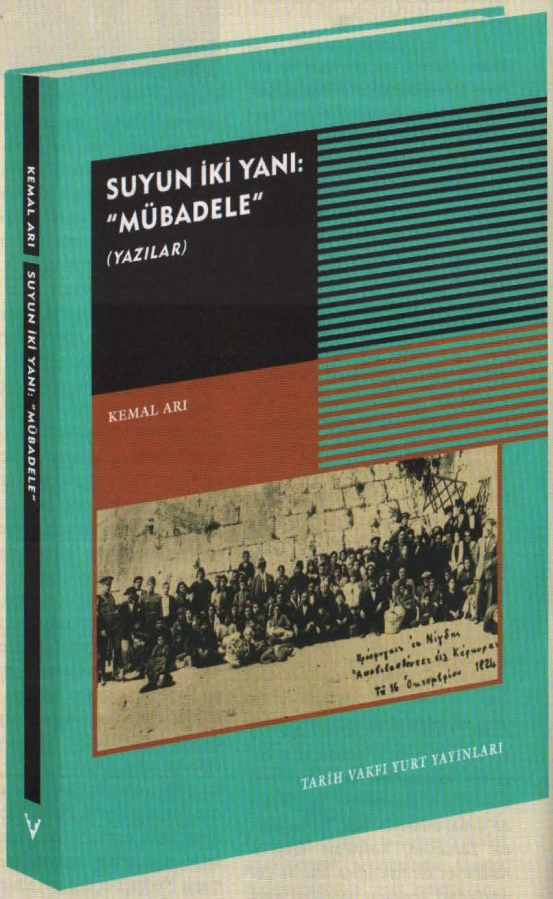
1 Zabel Yesayan, "Gasgadzodneri (Şüphecileri)", *Jamanak*, 28 Ekim 1908.

SUYUN İKİ YANI: "MÜBADELE"

(YAZILAR)

"Mübadele" Türkiye'nin ve Yunanistan'ın uluslaşma süreçlerinde en önemli etmenlerden biridir. Bu büyük olayla, iki ülke arasında yaklaşık 2 milyon insan zorunlu olarak yer değiştirdi. Ne tarafından bakılırsa bakılsın, o tarihe göre devasa bir boyut olan mübadelenin her iki ülkede ve göçü yaşayan kişinin uyum süreçlerinde ve bireysel dünyasında büyük sorunlara neden olacağı açıktı...

Elinizdeki bu çalışma, yıllardan beri yazdığım makalelerden oluşturulmuş bir derlemedir. Değişik kaynaklarda yayınlanmış ve kimi zaman da ulaşılması oldukça zorlaşmış metinler, belli bir mantık süzgecinden geçirilerek bu çalışma oluşturulmuştur. Bu büyük olayın yüzüncü yıldönümü yaklaşırken, bu alanda çalışan araştırmacılar ve yakın tarihimizle ilgilenen tüm okurlar için yararlı bir kaynak olması dileğiyle...

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

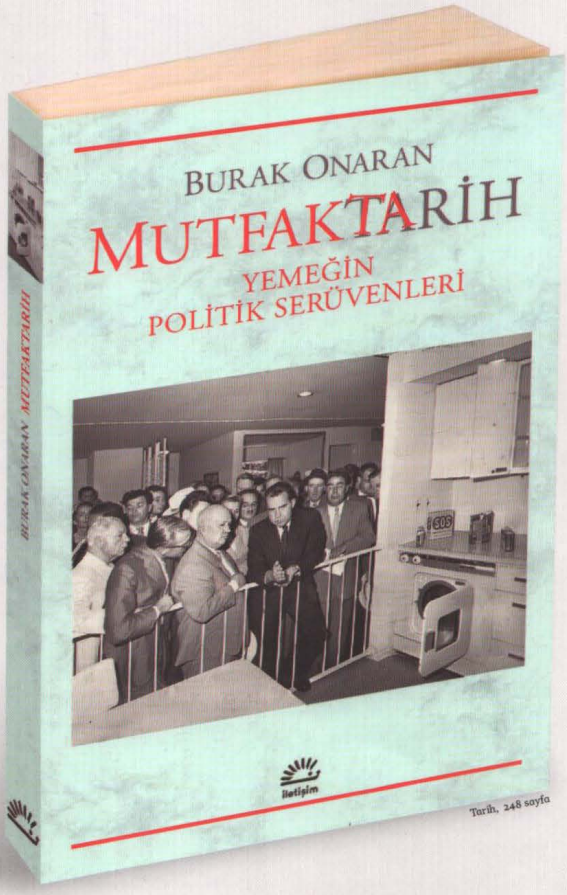
ajanspress kurye

AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.
Profilo AVM 5. Yıl Sok. No:1 /D Mecidiyeköy / İSTANBUL
+90 (212) 356 11 51 • info@ajanspresskurye.com.tr • www.ajanspresskurye.com.tr

Bir AJANS PRESS GROUP kuruluşudur.

iletişim

Mutfakta kim var aslında?

Mutfaktarih, yeme içme alışkanlıklarının nasıl dönüştüğüne, milli mutfak kurgusuna, domuz eti tartışmalarına, mutfak kültürünün rafine biçimlerde sunulmasının aşamalarına odaklanıyor. Ardından savaşlar ve propaganda aracılığıyla dönüşen uluslararası mutfak kültürüne, beslenme rejimlerine, diplomasinin sofra etrafında gelişen taktiklerine, devletin mutfağa nasıl müdahil olduğuna eğilerek zengin bir çerçeve çiziyor.